

SUOMEN MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN TILANNEKUVAUS

Museovirasto

museovirasto.fi

Kirsi Ahonen (kartat), Hilikka Högström, Sinikka Kärkkäinen,
Marianne Lehtimäki, Maija Matikka, Hannu Matikka, Riikka Tevali ja Sallamaria Tikkanen

Museovirasto, Kulttuuriympäristöpalvelut -osasto, 2019

Kannen kuva: Jussarön Sundharu.

Kuvaaja: Pekka Sihvonen 2000, Museovirasto, kuva: RHO125016-1831.

ISBN 978-951-616-300-3

SUOMEN MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN TILANNEKUVAUS

Sisällysluettelo

ESIPUHE

JOHDANTO

1. MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN TUTKIMUS, TIETOLÄHTEET JA -PUUTTEET SEKÄ KÄSITTEET

- 1.1 Tutkimus ja kulttuuriperintöinventoinnit
- 1.2 Tietolähteitä
- 1.3 Tietopuutteita
- 1.4 Kulttuuriperinnön ja -ympäristön käsitteitä
- 1.5 Merellinen kulttuuriperintö ja sininen kasvu

2. MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN ALUEELLISET YLEISKUVAUKSET

- 2.1 Merellisen kulttuuriperinnön yleispiirteitä ja taustaa
- 2.2 Merellisen kulttuuriperinnön alueelliset yleiskuvaukset

3. MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN KESKEISIÄ TEEMOJA

- 3.1 Liikenne
- 3.2 Puolustus ja sodankäynti
- 3.3 Elinkeinot
- 3.4 Ammatin tai muun toiminnanharjoittaminen
- 3.5 Asuminen ja oleskelu
- 3.6 Teollisuus
- 3.7 Vapaa-ajan, virkistys- ja matkailun ympäristöt ja tarinapaikat

Kirjallisuuslähteet

LIITTEET

ESIPUHE

Museovirastolle esitettiin toukokuussa 2018 toive merellisen kulttuuriperinnön tilannekuva-kortista, joka kuvaisi tiiviisti Manner-Suomen merellistä ja vedenalaista kulttuuriperintöä meneillään olevan merialuesuunnittelun käyttöön.

Tämä huhtikuussa 2019 valmistunut merellisen kulttuuriperinnön paikkatietopohjainen tilannekuvaus on koottu tausta-aineistoksi Manner-Suomen merialuesuunnittelun käyttöön. Katsauksessa kuvataan millaista merellistä ja vedenalaista kulttuuriperintöä Suomessa on, millaisista teemoista ja kohdetyypeistä se tämänhetkisen tiedon mukaan koostuu ja millaisia ovat kulttuuriperinnön mahdolliset alueelliset erityis- ja ominaispiirteet.

Tilannekuvaus perustuu pääosin yleisesti saatavilla oleviin digitaalisiin aineistoihin, kuten muinaisjäännösrekisteriin, arkeologisen kulttuuriperinnön oppaaseen sekä valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen luetteloon. Tilannekuvausta varten ei ole tehty laajempaa arkisto- ja kirjallisuustutkimusta. Täten katsaus ennen kaikkea visualisoi merellistä digitaalista paikkatietoa, jota on koottu teemakartoille. Syvällisempi tutkimus monipuolistaisi käsitystä merellisestä kulttuuriperinnöstä, toisi esiin alueiden erityis- ja ominaispiirteitä tai jopa jäsentäisi uudelleen tilannekuvauksen näkemyksiä ja tulkintoja.

Tilannekuvausta tehdessä tiiviistä kortista kasvoi laajempi kuvaus osaksi myös suunnitteli-joilta saadun myönteisen palautteen ja kiinnostuksen pohjalta. Oli siis tarvetta merellisen ja vedenalaisen kulttuuriperinnön laajemmalle kuvaukselle.

Meritiedolle on kysyntää. Kansainvälisesti puhutaan jopa "sinisestä hetkestä" ja "sinises-tä käännteestä". Taustalla vaikuttavat muun muassa merien lisääntyneet käyttöpaineet, merialuesuunnittelu, uudet vedenalaiset tekniikat ja myös ilmastonmuutos.

Kiinnostus koskee myös merellistä ja vedenalaista kulttuuriperintötietoa. Euroopan unio-nin merialuesuunnitteludirektiivissä mahdollisiin toimintoihin, käyttötarkoituksiin ja etuihin voidaan lukea myös vedenalainen kulttuuriperintö. Kulttuuriperintö nähdään myös kes-tävän sinisen kasvun voimavarana. Itämeren alueen VASABin pääsihteeri Talis Linkaits totesi vuonna 2015¹, että kulttuuriperintö on puuttunut alueellisesta merialuesuunnittelun ohjaustyöstä. Kulttuuriperintöä ei myöskään tunneta yhtä hyvin kuin muita sektoreita.

Itämeren alueen kulttuuriperintöyhteistyössä on tehty näkyväksi merellistä ja vedenalaista kulttuuriperintöä jo yli kahdenkymmenen vuoden ajan. Tätä kulttuuriperintöä on tutkittu ja tuotu esille myös monissa päättyneissä hankkeissa kuten Moss, Shipwher, Nordic Blue Parks sekä meneillään olevissa hankkeissa kuten BalticRIM, Baltacar ja Meritietoportaa-li. Merellinen ja vedenalainen kulttuuriperintö on ollut esillä ja kiinnostuksen kohteena viime aikoina myös eurooppalaisen maisemayleissopimuksen puitteissa sekä Euroopan neuvoston ja Euroopan komission yhteisessä Routes4U -hankkeessa, jossa on määritelty kullekin makroalueelle keskeisiä teemoja kulttuurireittitoimintaan.

¹ Visions & strategies around the Baltic Sea (VASAB), <https://vasab.org>.

Tilannekuvakatsauksen tuottamiseksi Museovirasto osallisti mukaan myös rannikon museoita, joille lähetettiin 12.7.2018 Webropol-kysely merellisestä kulttuuriperinnöstä. Kyselyyn vastasi seitsemän maakuntamuseota ja kaupunginmuseumuseota: Hangon museo, Keski-Pohjanmaan maakuntamuseo, Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo, Porvoon museo, Satakunnan museo, Tornionlaakson maakuntamuseo sekä Uudenkaupungin museo. Vastauksissa ei tullut esille yllättäviä näkemyksiä tai tietovarantoja, vaan maakuntamuseoiden ja Museoviraston käsitykset merellisen kulttuuriperinnön yleispiirteistä vastasivat hyvin toisiaan. Lisäksi tilannekuvauksen valmistamiseen ovat osallistuneet Forum Marinum (Tapio Maijala, Mikko Meronen ja Tuomas Värjö) ja Merivartiomuseo (Vilma Lempiäinen). Museovirasto kiittää kuvauksen tuottamiseen osallistuneita.

Tilannekuvaus on tehty Museovirastossa virkatyönä. Aineiston työstämisessä on hyödynnetty myös käynnissä olevan, EU BRS Interreg -rahoitteisen BalticRIM-hankkeen jo kerättyjä tuloksia ja asiantuntemusta. Tilannekuvan kirjoittamiseen ja tuottamiseen ovat osallistuneet Kirsi Ahonen (kartat), Hilikka Högström, Sinikka Kärkkäinen, Marianne Lehtimäki, Maija Matikka, Hannu Matikka, Riikka Tevali sekä Sallamaria Tikkanen.

Toivomme tämän merellisen kulttuuriperinnön tilannekuvauksen kuvauksineen, karttoineen, valintoineen, rajauksineen ja puutteineenkin herättävän laajempaakin kiinnostusta Manner-Suomen merialueiden moninaista ja rikasta kulttuuriperintöä kohtaan. Olemme myös ilahtuneita Suomen merialuesuunnittelun asiantuntijoiden kulttuuriperintöä kohtaan osoittamasta kiinnostuksesta

Merellisiä lukuhetkiä toivottaen,

Mikko Härö
Osastonjohtaja

Sallamaria Tikkanen
Intendentti

Kulttuuriympäristöpalvelut, Museovirasto

JOHDANTO

Suomen merellisen kulttuuriperinnön tilannekuvaus

Tilannekuvaus on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa esitellään merellisen kulttuuriperinnön tutkimusta, tietolähteitä ja -puutteita, kulttuuriperinnön yleiskäsitteitä, merellisen ja vedenalaisen kulttuuriperinnön erikoiskäsitteitä sekä sinisen kasvun mahdollisuuksia kulttuuriperinnön ja -ympäristön osalta. Toisessa osassa kuvataan yleistasolla Manner-Suomen kolmen merialuesuunnittelualueen merellistä historiaa sekä annetaan muutamia esimerkkejä alueiden merellisestä kulttuuriperinnöstä.

Merialuesuunnittelun alueet ovat:

1. Suomenlahti
2. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa
3. Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Kolmannessa osassa katsaus on jaettu merellisen kulttuuriperinnön teemoihin (liite 1), joista esitetään koko maata koskeva yleiskuvaus (ilmiön lyhyt yhteenveto sekä levintäkartta). Tämän jälkeen merellisen liikenteen (paitsi väylät), puolustuksen - ja sodankäynnin sekä merellisten elinkeinojen teemoja kuvataan merialuesuunnittelun alueilla pyrkien tuomaan esille alueellisia eroja mikäli näitä on. Aina selviä eroja ei kuitenkaan ole löydettävissä käytetyn lähdemateriaalin perusteella.

Merellisten ammattien ja muun toiminnan harjoittamisen, asumisen ja oleskelun, teollisuuden ja vapaa-ajan, virkistykseen, matkailun ja tarinapaikkojen teemojen osalta esitetään vain yleiskuvaukset, ei aluekohtaisia kuvauksia. Näistä teemoista ei ole saatavilla riittävästi digitaalista paikkatietoa ja muuta digitaalisessa muodossa olevaa tietoa. Monet näistä teemoista edustavat nuorempia kulttuuriperinnön ilmiöitä tai aihepiirejä, joita on alettu tutkia vasta viime vuosikymmeninä, joten niiden osalta puuttuu valtakunnallinen inventointi. Osa teemoista on myös sellaisia (esimerkiksi kylpylät ja telakat), joita esiintyy merialueiden lisäksi tyypillisesti myös sisämaassa, joten teemojen kartoitus on edelleen yleistasolla. Teemojen alueellista jakautumista on kuitenkin osin esitetty myös kartoilla, mikä kuvastaa niistä tällä hetkellä saatavilla olevaa tietoa.

Kartoissa on esitetty merialueen lisäksi usein myös koko Suomi sisävesistöineen maan, meren ja jokien välisen vuorovaikutuksen havainnollistamiseksi sekä merialueille sijoittuvien ilmiöiden visualisoimiseksi. Täten saadaan esille kulttuuriperinnön rannikolle ja saaristoon sijoittuvat ilmiöt.

Merellisen kulttuuriperinnön teemoittamisessa ja kuvailussa on hyödynnetty vuonna 2017 julkaistun Suomen arkeologisen kulttuuriperinnön oppaan teemajakoa, jota on täydennetty vastaamaan paremmin merellisen ja vedenalaisen kulttuuriperinnön tarvetta. Uusia teemoja ovat muun muassa laivaloukut, meripelastusasemat ja merelliset kylpylät. Teemajako kuvataan liitteessä 1.

Tilannekuvauksessa ei ole esitelty kaikkia arkeologisen oppaan tai muiden tietolähteiden merialueille sijoittuvia lukuisia teemoja, vaan mukaan on valikoitu kohdetyppejä, jotka ovat selkeästi merellisiä käyttötarkoitukseltaan ja joista löytyy riittävästi paikkatietoa karttavisualisointien tuottamiseksi. Täten pois ovat jääneet muun muassa uskonnon harjoittamiseen, hautaamiseen tai salakuljetukseen, telakoihin, veistämöihin, pursiseura-rakennuksiin ja kieltolakiin liittyvät teemat. On selvää, että katsauksessa ei ole käsitelty kaikkia mahdollisia merialueille sijoittuvia kulttuuriperinnön teemoja, vaan valintoja on jouduttu tekemään.

Museoviraston rooli merellisessä ja vedenalaisessa kulttuuriperinnössä

Museovirastossa merellisen kulttuuriperinnön asioita hoidetaan muun muassa Kulttuuriympäristöpalvelut -osastossa, joka osallistuu merellisen kulttuuriympäristön suojeluun, määrittämiseen ja arvottamiseen sekä lausuntotyöhön. Tätä työtä tehdään yhdessä esimerkiksi maakuntamuseoiden kanssa yhteistyösopimusten puitteissa.

Vedenalaisen kulttuuriperinnön osalta Museovirasto vastaa ainoana viranomaisena koko Manner-Suomen alue- ja sisävesien kulttuuriperinnöstä. Virasto tekee viranomaistoimintana myös meriarkeologisia kenttätöitä. Museoviraston Kansallismuseo vastaa merellisen kulttuuriperinnön esittelystä Suomen merimuseossa Kotkassa merikeskus Vellamossa. Museo myös tallentaa merellistä kulttuuriperintöä ja vastaa kokoelmatoiminnasta.

Merellinen kulttuuriperintö ja merialuesuunnittelu

Merialuesuunnittelun avulla edistetään merialueen eri käyttömuotojen kestävä kehitystä ja kasvua sekä meriympäristön hyvän tilan saavuttamista. Esimerkiksi vedenalainen kulttuuriperintö on yksi käyttömuoto ja toiminto samalla tavalla kuin vaikkapa kalastus, laivaliikenne ja merelliset tuulivoimapuistot. Kulttuuriperintö voidaan nähdä myös etuna.

Merialuesuunnittelussa mahdollisesti huomioitava kulttuuriperintö liittyy sekä veden pinnan yläpuoliseen kulttuuriperintöön, että vedenalaiseen kulttuuriperintöön. Tämä kulttuuriperintö voi olla luonteeltaan ja lähtökohdiltaan merellistä, mutta se voi olla myös muuta merialueiden kulttuuriperintöä. Onkin hyvä huomioida, että tässä tilannekuvakatsauksessa esitellään lähinnä merellistä ja vedenalaista kulttuuriperintöä. Kuitenkin Manner-Suomen kolmella merialuesuunnittelualueella sijaitsee muutakin kulttuuriperintöä kuin pelkästään merellistä tai vedenalaista kulttuuriperintöä.

Museovirasto osallistuu merialuesuunnitteluun muun muassa antamalla viranomaisroolissaan lausuntoja sekä osallistumalla sidosryhmätyöskentelyyn, työpajoihin, seminaareihin ja hankkeisiin. Näitä hankkeita ovat muun muassa BalticRIM, Baltacar sekä Meritietoportaali. BalticRIM eli Baltic Sea Region Integrated Maritime Cultural Heritage Management -hankkeessa (2017-2020) merellistä ja vedenalaista kulttuuriperintöä tuodaan mukaan merialuesuunnitteluun. Hankkeessa luodaan hyviä käytäntöjä erilaisten merellisten ja

vedenalaisten kulttuuriperintöalueiden määrittelyyn, suunnitteluun, konflikti- ja synergiatarkasteluihin sekä kestäväen sinisen kasvun, kuten merellisen kulttuuriperintöturismin, edellytyksiin. Hankkeessa testataan myös eurooppalaisen maisemayleissopimuksen soveltuvuutta vedenalaisiin maisemiin.²

Baltacar eli Baltic History Beneath the Surface - hankkeessa (2017-2019) edistetään vedenalaisen kulttuuriperinnön turismipotentialia sekä parannetaan hylkyjen saavutettavuutta merenpohjassa. Hankkeessa etsitään myös uusia tapoja esitellä vedenalaista kulttuuriperintöä, jotta myös ei-sukeltavien keskuudessa heräisi mielenkiinto vedenalaista kulttuuriperintöä kohtaan. Hylkyistä tehdään esimerkiksi 3D-malleja ja 3D-printtejä, opaskirjoja ja esitteitä, sekä 360° -kuvauksella luotuja virtuaalisukelluksia.³

Meritietoportaali -hankkeen tavoitteena on yhdistää Suomen merialan toimijoiden tietoja ja aineistoja yhden nettisivun alle. Sivusto aukeaa vuoden 2020 alkupuolella nimellä itameri.fi. Se tulee tarjoamaan muun muassa reaaliaikaista meritietoa, karttoja, ladattavia tutkimusaineistoja, tilaraportteja, infograafeja, opetusmateriaaleja sekä yleistä meritietoa. Portaalissa esitellään myös merellisen kulttuuriperinnön eri osa-alueita, suojelua, tutkimusta ja toimijoita. Lisäksi nostetaan esiin kiinnostavia merellisiä kulttuuriperintökohteita. Kohteita on valikoitu ympäri Suomen; majakoita, linnakkeita, hylkyjä ja perinteisiä kalastajakyliä sekä luotsiasemia.

² Kansainväliset yhteistyöhankkeet, Museovirasto <https://museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/kansainvalisia-yhteistyohankkeita> 21.3.2019.

³ Kansainvälisiä yhteistyöhankkeita, Museovirasto <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/kansainvalisia-yhteistyohankkeita> 21.3.2019.

1. MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN TUTKIMUS, TIETOLÄHTEET JA -PUUTTEET SEKÄ KÄSITTEET

1.1 Tutkimus ja kulttuuriperintöinventoinnit

Merelliseen ja vedenalaiseen kulttuuriperintöön liittyviä tietoja; kirjallisuutta, arkistolähteitä, rekistereitä, luetteloita ja muita lähteitä, on lukuisia. Merelliseen ja vedenalaiseen kulttuuriperintöön liittyy myös erilaisia käsitteitä ja niiden määrittelyjä. Edempänä esitellään näistä tärkeimmät.

Kulttuuriperinnön tutkimuksessa on käsitelty merellistä kulttuuriperintöä useissa eri oppiaineissa ja opinnäytetöissä, esimerkiksi historian tutkimuksessa, kansatieteessä, taloushistoriassa sekä arkeologiassa ja merihistoriassa. Tutkimustuloksia on esitelty monissa yksittäisissä julkaisuissa ja aikakausisarjoissa. Merellistä kulttuuriperintöä on esitelty myös julkaisusarjoissa sekä laajemmissa kokonaisesityksissä, joita ovat esimerkiksi *Nautica Fennica*⁴- ja *Navis Fennica*⁵ -sarjat sekä *Mare Balticum: 2000 vuotta Itämeren historiaa*⁶ -julkaisu. Lisäksi erityisesti kuntahistoriikeissa sekä saaristoa kuvaavissa teoksissa on runsaasti tietoa merellisestä kulttuuriperinnöstä. Myös kuntien kaavoitusaineistoista löytyy tietoa.

Suomessa on tehty vain muutamia valtakunnallisen tason merellisen kulttuuriperinnön inventointeja. Vuonna 2009 valmistuneessa valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen ympäristöjen inventoinnissa (RKY) kiinnitettiin huomiota muun muassa saaristolaiskyliin, kalastajatiloihin ja merilinnoituksiin. Lisäksi vuosina 1996–2000 tehtiin meriväyliä rakennusperinnön inventointi⁷, jossa kohteena olivat muun muassa majakat, luotsiasemat ja loistot.

⁴ Kausijulkaisu, Suomen Merihistoriallinen Yhdistys. 1976–1990.

⁵ Riimala (toim.) *Navis Fennica* s. 1–4, 1993–1995.

⁶ Ehrensverd et al. 1995.

⁷ Nyman 2009.

Kuva: Svartbådanin tunnusmajakka Helsingin edustalla. Kuvaaja Pekka Sihvonen 2000, Museovirasto, kuva: RHO125016:2126.

Muutamit maakuntaliitot ovat tehneen myös maakunnallisia yleisesityksiä kuten esimerkiksi Pohjanmaan merellisen perinnön yleiskatsaus⁸. Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventoinnissa vuosina 2010–2016 nostettiin esille merellisiä maisema-alueita ja meriväyliä. Vedenalaisen kulttuuriperinnön osalta Suomessa on tehty inventointeja pääasiassa vain alueilla, joille on suunniteltu vesirakennus- tai kaavoitus-hankkeita. Meneillään olevassa VARK-hankkeessa, jossa määritellään valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet, tullaan huomioimaan myös merellisiä ja vedenalaisia kohteita.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaan suomalaisen kulttuuriympäristön kokonaisuus perustuu viranomaisen laatimiin inventointeihin, joita ovat yllämainituista valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY), valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet, sekä valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet.

⁸ Pohjanmaan merellinen perintö 2001

1.2 Tietolähteitä

Kulttuuriympäristön palveluikkuna

Kulttuuriympäristön palveluikkuna (www.kyppi.fi) on Museoviraston sivusto, joka sisältää viraston arkistoon, rekistereihin ja kokoelmiin tallennettua tietoa arkeologisesta kulttuuriperinnöstä ja rakennetuista kulttuuriympäristöistä. Palvelun kautta voi ladata maksutta paikkatietoaineistoja ja tutkimusraportteja⁹.

Muinaisjäännösrekisteri ja kiinteät muinaisjäännökset

Museoviraston Muinaisjäännösrekisteri sisältää mahdollisimman ajantasaiset perustiedot Manner-Suomen muinaismuistolain rauhoittamista maa- ja vesialueiden muinaisjäännöksistä ja muista arkeologisista kohteista. Kohteisiin on linkitetty tietoja myös niihin liittyvistä tutkimusraporteista ja esinelöydöistä.

Vuonna 2018 rekisterissä oli yli 50 000 kohdetta, joista noin 32 000 on rauhoitettuja kiinteitä muinaisjäännöksiä. Vedenalaiskohteita rekisterissä oli 2100, joista noin 1500 sijaitsee rannikon maakunnissa. Eniten vedenalaiskohteita tunnetaan Uudeltamaalta (770 kohdetta). Rannikon vedenalaiskohteista noin 630 on arvioitu rauhoitetuiksi muinaisjäännöksiksi.

Muinaisjäännösrekisterin vedenalaisia kohteita on otettu mukaan myös niin sanotun Rutilus-raportin¹⁰ "The 100" -listaan, jossa esitellään koko Itämeren alueelta 100 kiinnostavaa vedenalaista kohdetta. Raportti valmistui vuonna 2006 osana Itämeren alueen vedenalaisen kulttuuriperinnön työryhmän työskentelyä. Liitteessä numero 2 on listattu sekä Suomen aluevesien Rutilus-listan kohteita, että myös muita mielenkiintoisia vedenalaiskohteita. Yhteensä näitä Manner-Suomessa sijaitsevia kohteita on 26.

Muinaismuistolain rauhoittamat kiinteät muinaisjäännökset tulee huomioida maankäytön suunnittelussa. Hankkeita valmisteltaessa on selvitettävä tulevatko hankkeet koskemaan muinaisjäännöksiä. Jos muinaisjäännös vahingoittuu tai tuhoutuu hanketta toteutettaessa, jäännös on tutkittava etukäteen arkeologisesti tiedon talteen saamiseksi.

⁹ Inventointi- ja tutkimusraportteja löytyy sekä kulttuuriympäristön palveluikkunasta: www.kyppi.fi (kulttuuriympäristön tutkimusraportit) että myös Museoviraston asianhallintajärjestelmästä: asiat.museovirasto.fi, josta löytyy raportit vuodesta 2018 alkaen.

¹⁰ Rutilus. Strategies for a Sustainable Development of the Underwater Cultural Heritage in the Baltic Sea Region. National Maritime Museums Report dnr 1267/03-51, 2006. http://baltic-heritage.eu/wp-content/uploads/2017/03/The-Rutilus-report-2006_1.pdf, 8.1.2019.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)

Museoviraston valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) inventoinnin kohteet antavat alueellisesti, ajallisesti ja kohdetyypeittäin kokonaiskuvan Suomen rakennetun ympäristön historiasta ja kehityksestä. Eri puolilla maata sijaitsevat kohteet kuvaavat monipuolisesti rakentamisen kehitystä eri aikakausina. Valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä on yli 1200, joista 71:n kohteen ympäristön nykyluonteeksi on määritelty merialue.

Inventoinnissa on mukana lukuisia rannikon ja saariston kohteita: vesiväyliä, historiallisia linnoja ja linnoituksia, kirkkojen ympäristöjä, kaupunkeja, teollisuusalueita, telakoita sekä merenkulun, saaristolaisasutuksen ja kesäasumisen alueita. Valitut kohteet ovat hyvin säilyneitä esimerkkejä Suomen merialueiden merellisistä elinkeinoista, toiminnoista ja niiden tuottamasta rakennetusta kulttuuriympäristöstä. Liitteessä 3 on listattu RKY-inventoinnin merellisiä kohteita.

RKY-kohteiden rajauksia on ulotettu myös vesialueille pyrkien varmistamaan rannan ja vedenalaisen kulttuuriympäristön sisältyminen arvoalueisiin. RKY-kohteiden rajauksia tarkastellaan ja tarkistetaan maankäytön suunnitteluprosessien yhteydessä. Tarvittaessa tehdään esimerkiksi arkeologisia vedenalaisinventointeja.

RKY-kohdeluettelo on valtioneuvoston päätöksellä otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen. Päätös edellyttää, että valtakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot, kohteiden alueellinen monimuotoisuus ja ajallinen kerroksisuus turvataan maakuntien suunnittelussa ja kuntien kaavoituksessa sekä valtion viranomaisten toiminnassa.

Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen lisäksi on tunnistettu maakunnallisesti ja paikallisesti arvokkaita kulttuuriympäristöjä.

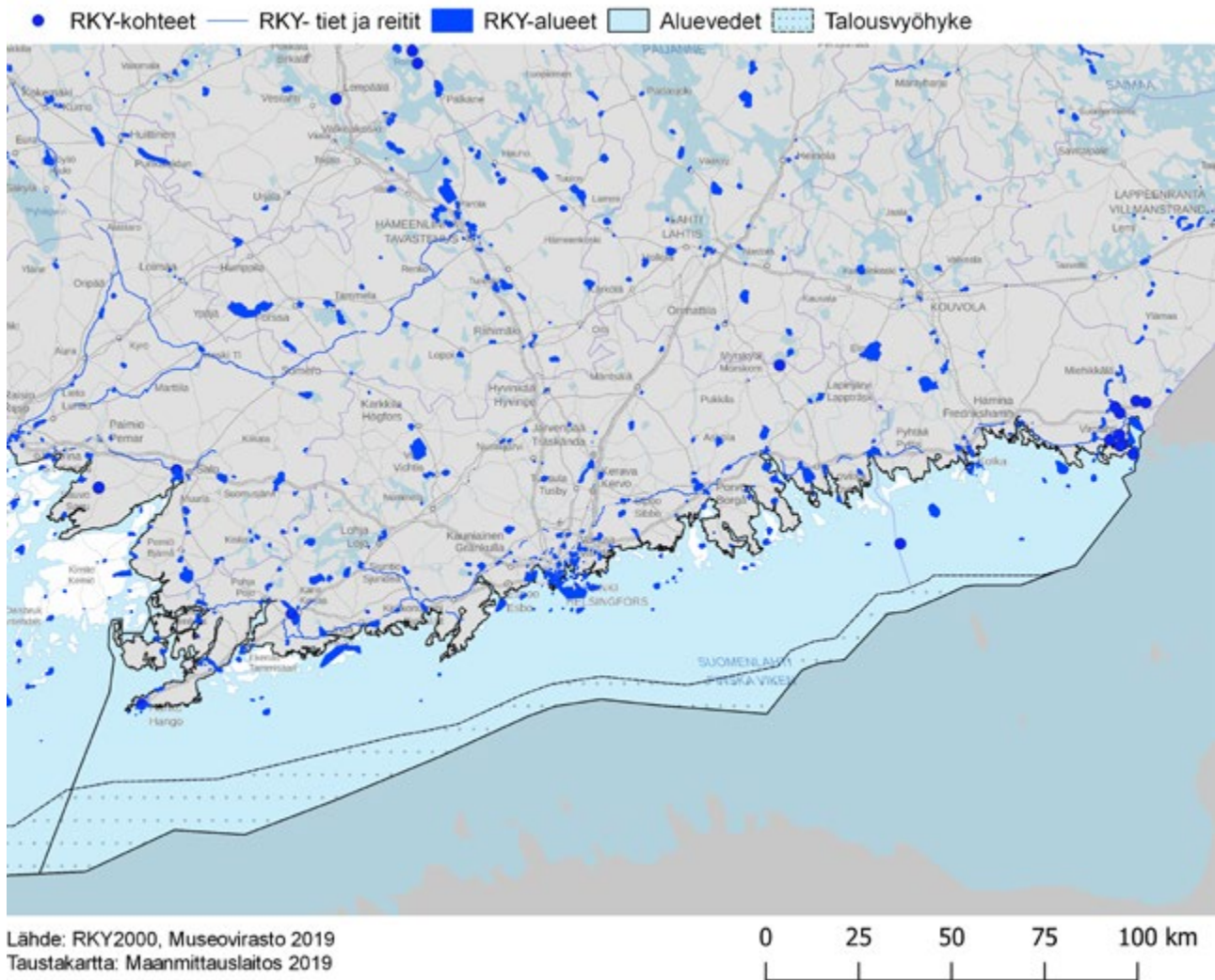

Kuva: Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristökohte Pyhäjoen kalarannat, Kaukon kalalanssi. Kuvaaja Sinikka Kärkkäinen 2016, Museovirasto KY155:1.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt: Suomenlahti

Suunnittelualueella sijaitsevia merellisiä RKY-kohteita ovat:

- Tammion ja Kuorsalon saaristokylät
- Haapasaaren saaristokylä
- Kaunissaaren saaristokylät
- Virolahden graniittilouhokset
- Ruotsinsalmen merilinnoitus
- Tiutisen asuinalue
- Porvoon läntisen saariston luotsi-, majakka- ja kalastusyhdykunnat
- Helsingin höyrylaivareittien kesähuvila-asutus
- Pääkaupunkiseudun 1. maailmansodan linnoitteet
- Hankoniemen sotahistorian kohteet
- Hauensuolen kalliopiiirrosalue
- Barösundin väylä
- Kallbådan ja Rönnskärin majakat
- Orregrundin tunnusmajakka ja luotsiasema
- Svartholman linnoitus
- Björkholmin luotsiasema
- Jussarön kaivossaari
- Tammisaaren ulkosaariston kalastajatilat
- Struven astemittausketju (1 mittauspiste)

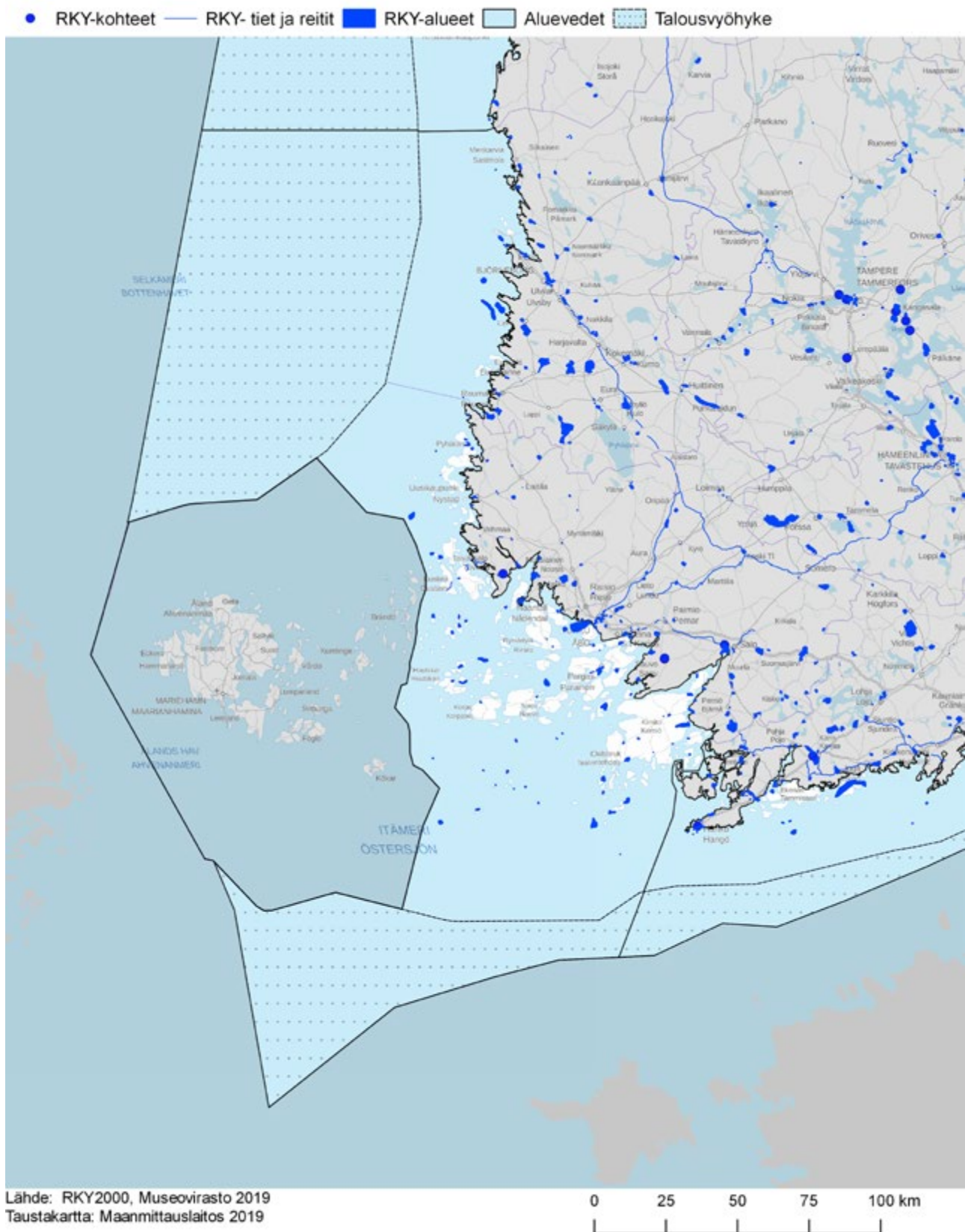

Kartta: Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt suunnittelualueella: Suomenlahti.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Suunnittelualueella sijaitsevia merellisiä RKY-kohteita ovat:

- Bengtskärin majakka
- Hiittisten kirkonkylä
- Örön linnake
- Katanpään linnake
- Isokarin majakka- ja luotsiyhdyskunnat
- Säpin majakka- ja luotsiyhdyskunnat
- Länsi-Turunmaan saaristoasutus
- Länsi-Turunmaan ulkosaariston kyläasutus
- Kemiönsaaren ulkosaariston kyläasutus
- Seilin hospitaali
- Utön linnake, majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Lyökin tunnusmajakka ja luotsiasema
- Bryggmanin huvilat
- Pihlavan huvilat
- Luvian saariston kalastajatilat
- Kaddin kalastusmajat
- Mäntyluodon luotsi- ja satamaympäristö
- Reposaaren yhdyskunta
- Santakarin pooki
- Strömman kanava

Kartta: Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt suunnittelualueella: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa.

Kuva: Ouran pooki Merikarvialla. Kuvaaja Harri Nyman 1999, Museovirasto, kuva: RHO125016:909

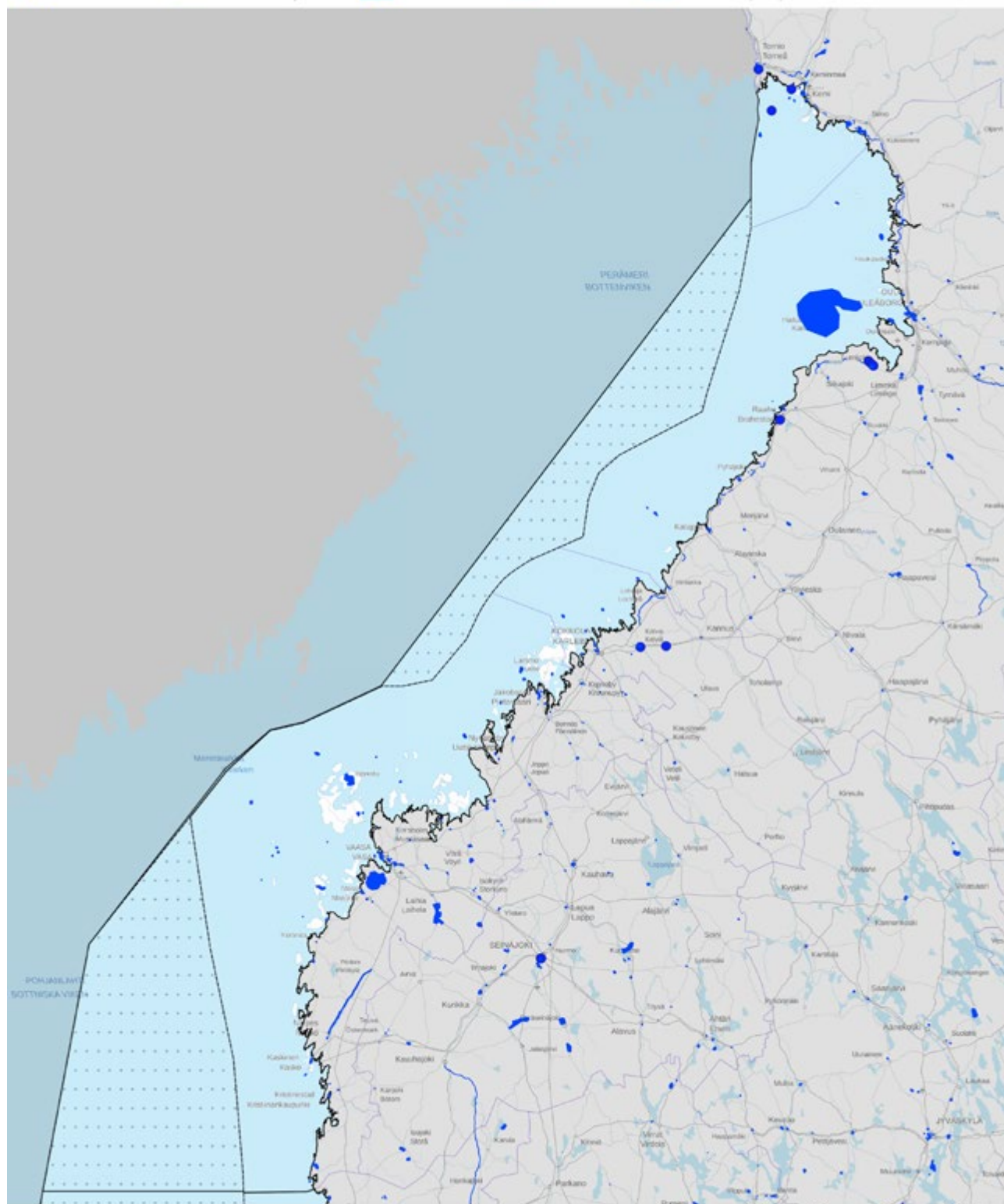
Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt:

Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueella sijaitsevia merellisiä RKY-kohteita ovat:

- Perämeren kalasatamat ja kalastustukikohdat (4 kohdetta)
- Hailuoto
- Iin Röytän luotsiasema
- Ulkokorun majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Mässkälin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Socklothällanin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Yttergrundin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Kallakarien kalastajatukikohdat
- Poroluodonkarin kalastajatukikohdat
- Iso-Kraaselin tunnusmajakka
- Taskun tunnusmajakka
- Ohtakarin kalastajayhdyskunta ja luotsiasema
- Tankarin ja Trutklippanin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Sälgrundin majakka, luotsiasema
- Laxhamn Merenkurkun saariston majakka- ja luotsisaaret
- Öuran kalasatama
- Raippaluodon kylä ja kalasatama
- Stubbenin majakkayhdyskunta

● RKY-kohteet — RKY- tiet ja reitit ■ RKY-alueet ■ Aluevedet ■ Talousvyöhyke

Lähde: RKY2000, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt suunnittelualueella: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Suomessa on 156 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta, jotka on vahvistettu vuonna 1995 valtioneuvoston periaatepäätöksellä. Maisema-alueet on merkitty maakuntakaavoihin. Näiden maisema-alueiden päivitys ja kuulemiset toteutettiin vuosina 2010–2016¹¹. Uusi ehdotus sisältää 183 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Päivitysinventoinnin alueet eivät ole vielä voimassa¹² eikä niistä ole vielä saatavilla avoimia paikkatietoaineistoja¹³. Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden lisäksi päivitysinventoinnissa tunnistettiin myös maakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita.¹⁴

Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventoinnissa nostettiin esille myös joitakin aiemmassa inventoinnissa vähälle huomiolle jääneitä teemoja. Näitä ovat muun muassa saaristoelinkeinojen, kalastuksen ja meriväyliä maisemat sekä näiden merkitys osana suomalaista kulttuurihistoriaa ja maisemakuvastoa. Saaristoelinkeinoja edustaa kolme maisemallisesti ja kulttuurisesti merkittävää merialuetta itäisellä Suomenlahdella, Saaristomerellä ja Merenkurkun saaristossa. Lisäksi saaristolaiskulttuuria kuvastavat jotkin Pohjois-Pohjanmaan rannikon kohteet.¹⁵

Päivitysinventoinnissa määriteltiin maisemanähtävyyksiksi muun muassa Hailuodon, Helsingin edustan merimaisemat sekä Ströömin meriväylä. Maisemanähtävyydet ovat kohteita, joihin kuuluu luonto- ja maisemamatkailukohteina tunnettuja näköalapaikkoja, maisemallisesti ainutlaatuisia luonnon- ja kulttuurimaisemakokonaisuuksia sekä symboli- ja identiteetti-arvoltaan huomattavia maisemakohteita.¹⁶

¹¹ Arvokkaiden maisema-alueiden inventointi 7.1.2019.

¹² Tavoitteena on, että päivitysinventoinnista tehdään valtioneuvoston päätös, joka korvaa vuoden 1995 mukaisen aluevalikoiman.

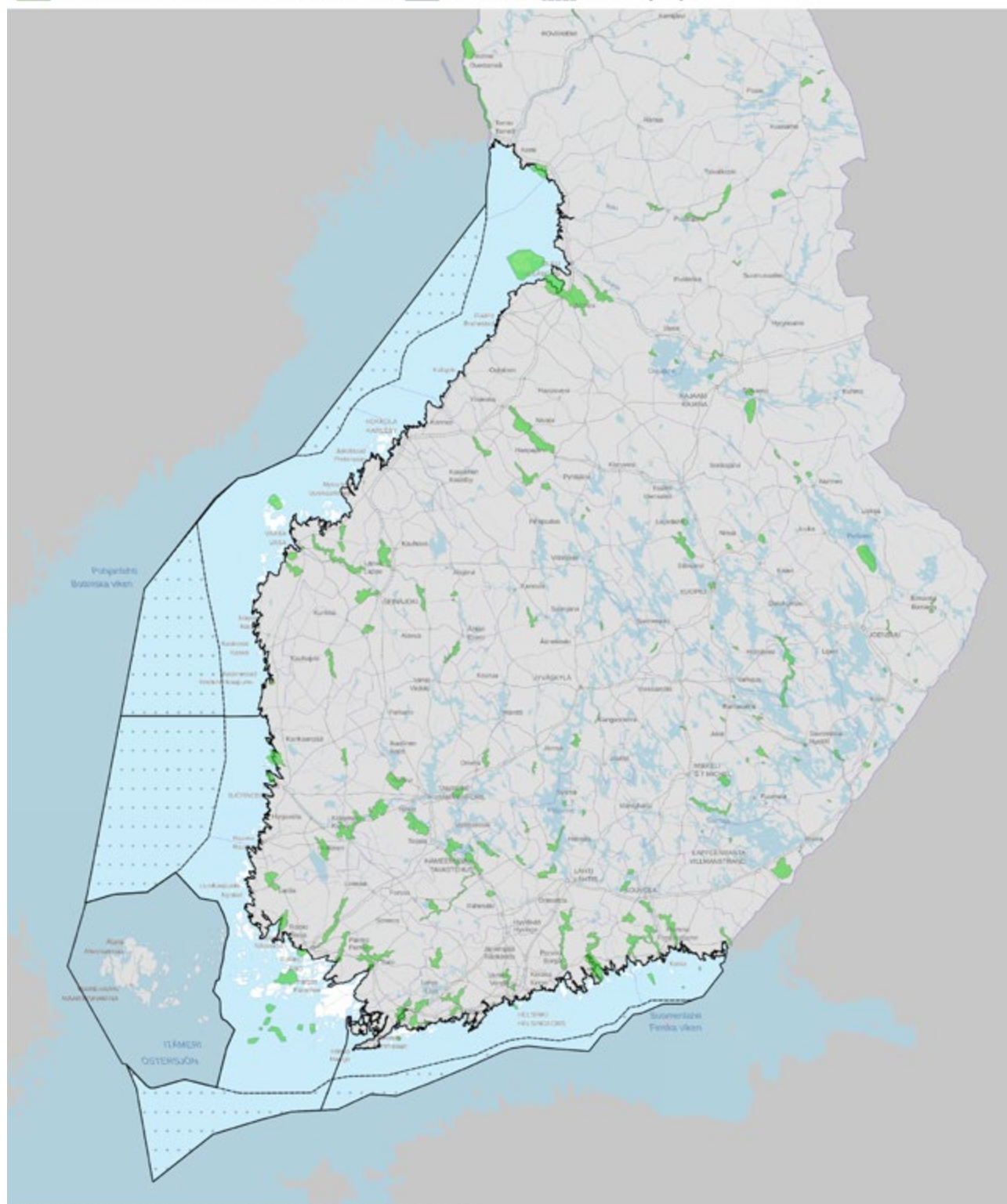
¹³ Koska päivityksen alueista ei ole saatavilla avoimia paikkatietoaineistoja, esitetään tässä katsauksessa kartoilla vuoden 1995 maisema-alueet.

¹⁴ Kaituri et al. 2017, s. 69.

¹⁵ Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi. Kuulemisen tausta-aineisto. Ympäristöministeriö 11.11.2015, s. 6.

¹⁶ Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi. Kuulemisen tausta-aineisto. Ympäristöministeriö 11.11.2015, s. 6.

Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue Aluevedet Talousvyöhyke

Lähde: Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet, SYKE 2010
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

0 50 100 150 200 km

Kartta: Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (1995).

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (1995): Suomenlahti

Suunnittelualueen valtakunnallisesti arvokkaita merellisiä maisema-alueita ovat:

- Bromarvin ja Tenholan harjuviljelymaisemat
- Tammisaaren Skärlandetin saaristokulttuurimaisema
- Fiskarsin ja Pohjanpitäjänlahden kulttuurimaisemat
- Fagervikin ja Snappertunan kulttuurimaisemat
- Porkkalan saaristo- ja viljelymaisema
- Helsingin edustan merimaisema
- Pernajanlahden ja Koskenkylänjoen kulttuurimaisemat
- Itäisen Suomenlahden saaristomaisemat

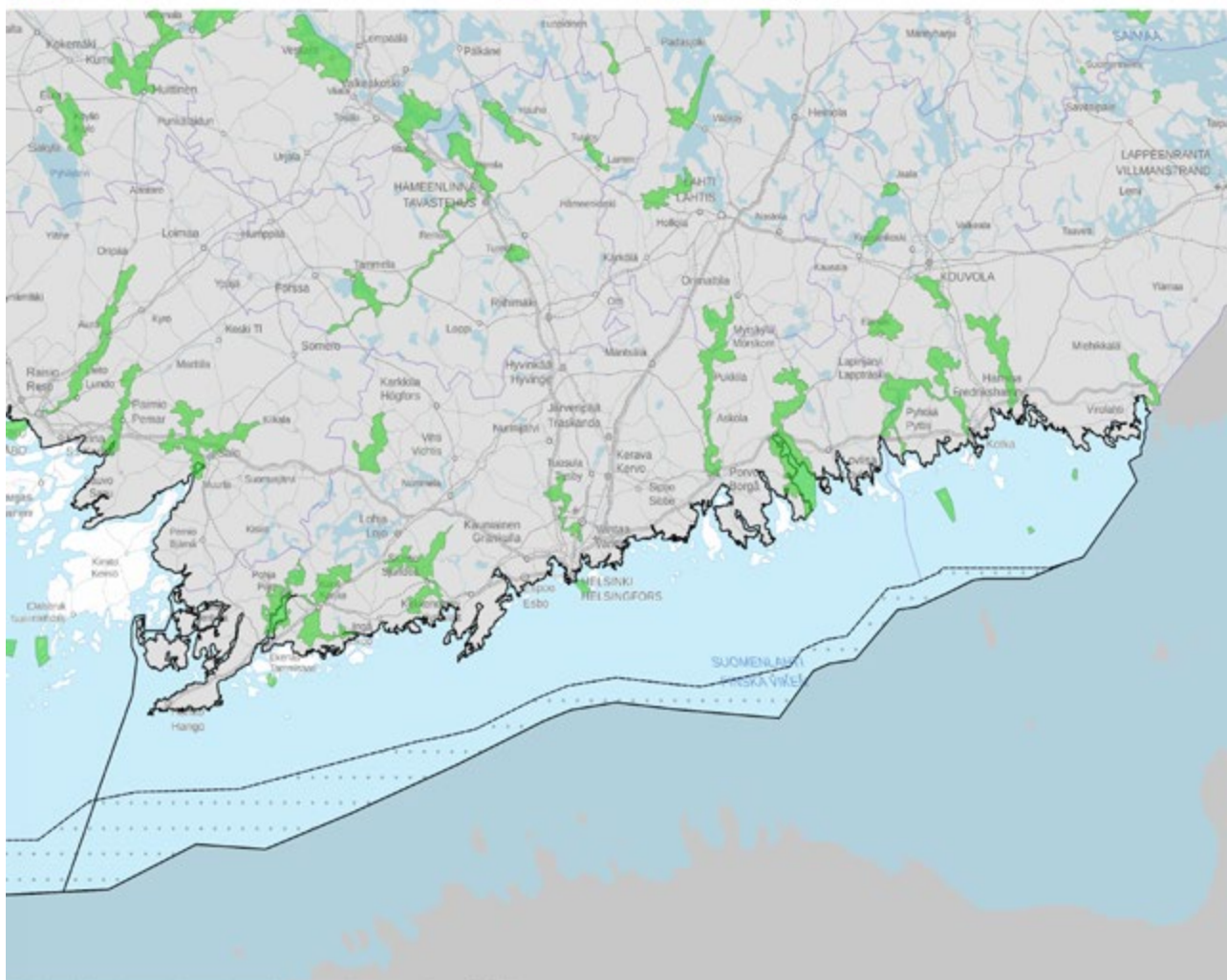
Maisema-alueiden päivityksessä varmistettiin, että jokaisen maisemamaakunnan ja maisemaseudun olennaisimmat piirteet tulevat edustetuiksi maisema-aluevalikoimassa. Vastaavasti saaristo- ja merialueiden kohteilla pyrittiin huomioimaan kylien kalavedet sekä kalastukseen ja karjatalouteen liittyvän kausiliikkumisen rajat. Maisema-aluevalikoiman meriväylät ovat kokonaisuuksia, jotka jokin tietty kulkuväylä tai reitti on historiallisesti sitonut tai sitoo edelleen omaksi toiminnalliseksi yksiköksi.¹⁷

Täydennysinventoinnissa hyödynnettiin muun muassa Museoviraston muinaisjäännösrekisteriä¹⁸.

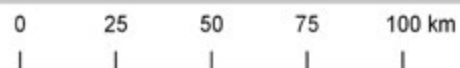
¹⁷ Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi. Kuulemisen tausta-aineisto. Ympäristöministeriö 11.11.2015, s. 8-10.

¹⁸ Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi. Kuulemisen tausta-aineisto. Ympäristöministeriö 11.11.2015, s. 6.

■ Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue
 ■ Aluevedet
 ■ Talousvyöhyke

Lähde: Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet, SYKE 2010
 Taustakartta: MML 2019

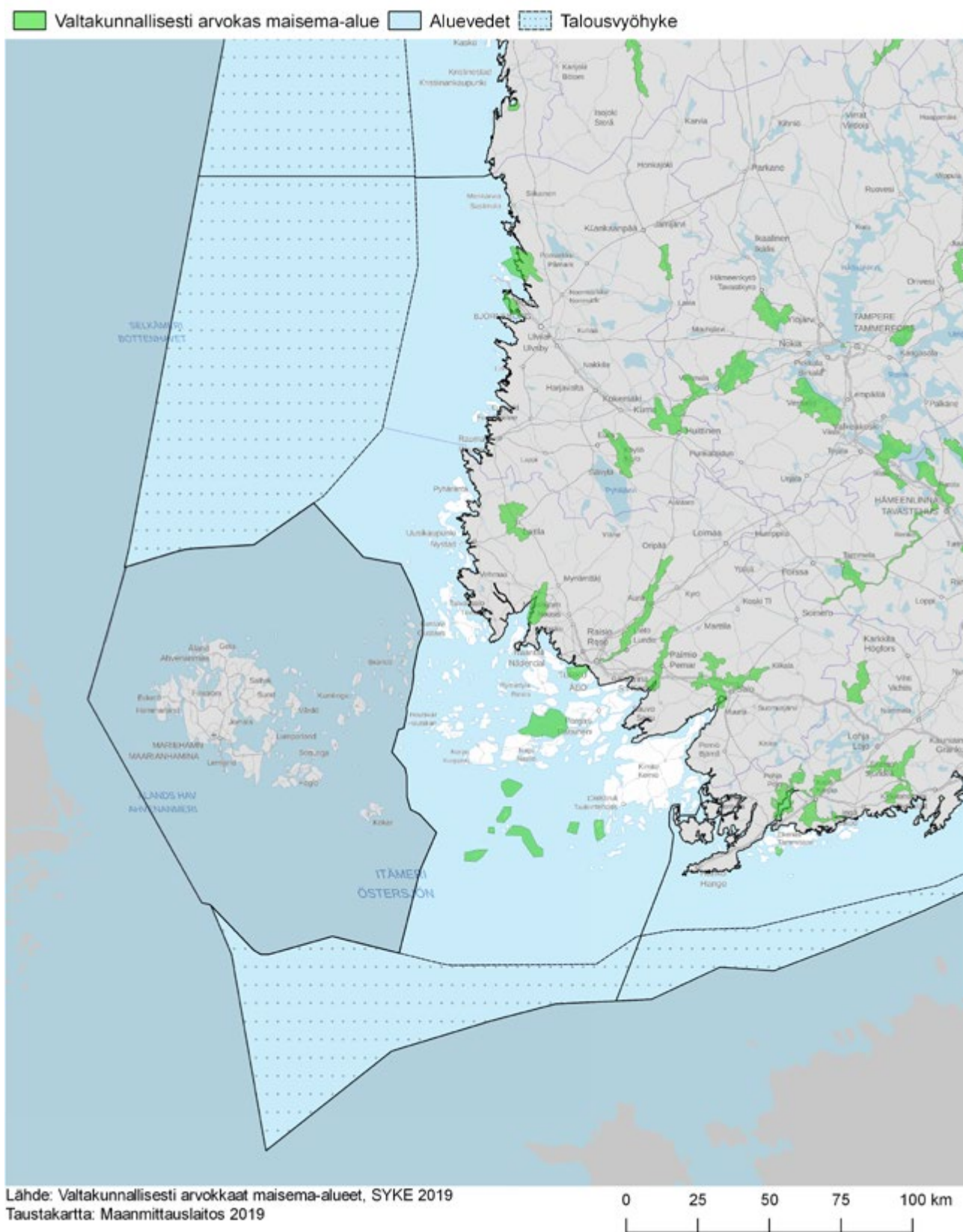
Kartta: Suomenlahden suunnittelualueen valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (1995).

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (1995):

Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Suunnittelualueen valtakunnallisesti arvokkaita merellisiä maisema-alueita ovat:

- Bromarvin ja Tenholanharjun viljelymaisemat
- Tammisaaren Skärlandetin saaristokulttuurimaisema
- Fiskarsin ja Pohjanpitäjänlahden kulttuurimaisemat
- Fagervikin ja Snappertunan kulttuurimaisemat
- Porkkalan saaristo ja viljelymaisema
- Helsingin edustan merimaisema
- Pernajanlahden ja Koskenkylänjoen kulttuurimaisemat
- Itäisen Suomenlahden saaristomaisemat

Kartta: Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan suunnittelualueen valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (1995).

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (1995):

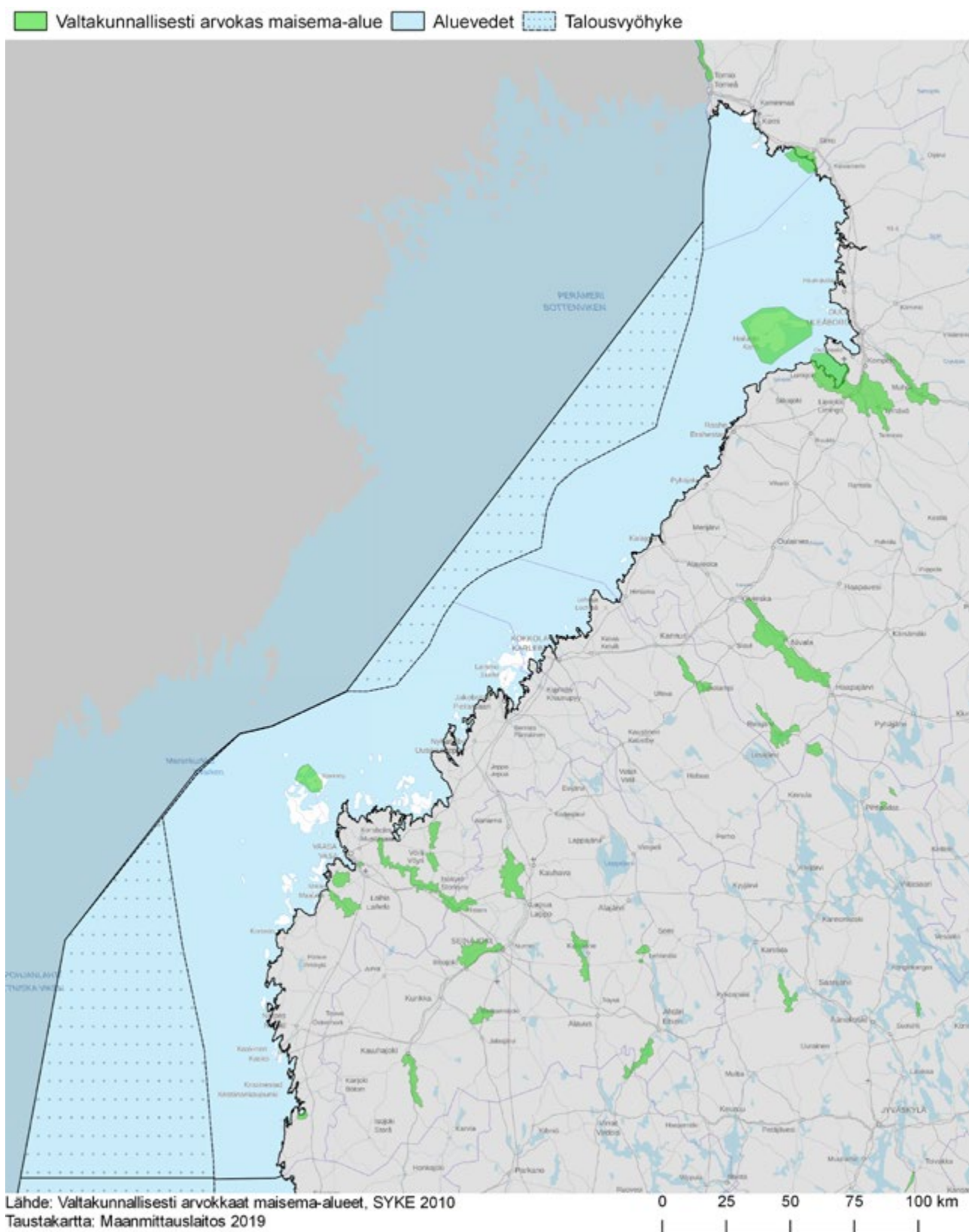
Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueen valtakunnallisesti arvokkaita merellisiä maisema-alueita ovat:

- Härkmeren kulttuurimaisema
- Harrströmin jokilaakson kulttuurimaisema
- Merenkurkun saaristomaisemat
- Björköbyn saariston kulttuurimaisema
- Vattajan rantamaisemat
- Rahjan saaristomaisemat ja Kalajoen hiekkasärkät
- Hailuoto
- Limingan lakeuden kulttuurimaisema
- Simon rannikon kulttuurimaisemat

Kuva: Hailuodon rantamaisemaa Marjaniemessä. Kuvaaja Sinikka Kärkkäinen 2016, Museo-
virasto, kuva KY111:5.

Kartta: Pohjoisen Selkämeren, Merenkurkun ja Perämeren suunnittelualueen valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (1995).

Maisemanhoitoalueet

Suomen maisemanhoitoalueet ovat:

- Skärlandetin maisemanhoitoalue (Raasepori)
- Hyypänjoen maisemanhoitoalue (Kauhajoki)
- Kairalan-Luiron maisemanhoitoalue (Pelkosenniemi)
- Simon maisemanhoitoalue (Simo)

Suomessa on neljä valtakunnallista maisemanhoitoaluetta, jotka on perustettu ympäristöministeriön päätöksellä¹⁹. Merellisiä kohteita näistä ovat Skärlandetin sekä Simon maisemanhoitoalueet. Maisemanhoitoalueet on perustettu luonnonsuojelulain nojalla ja niiden avulla vaalitaan muun muassa luonnon- tai kulttuurimaisemaa sekä alueiden historiallisia ominaispiirteitä.²⁰

Maisemanhoitoalueet vastaavat eurooppalaisessa maisemayleissopimuksessa esitettyjä tavoitteita vuorovaikutteisesta maisemanhoidosta ja maiseman kautta rakentuvasta positiivisesta yhteisöllisyydestä.²¹

Rakennusperintörekisteri

Museoviraston rakennusperintörekisteristä²² löytyy tietoa niistä kulttuurihistoriallisesti arvokkaista rakennusryhmistä, rakennuksista ja rakennelmista, jotka on suojeltu rakennusuojelulain, asetuksen 480/1985, kirkkolain, ortodoksisista kirkoista annetun lain tai 2010 voimaan tulleen rakennusperinnön suojelusta annetun lain nojalla.

Lisäksi rekisteriin tallennetaan tietoja muun muassa valtion keskeisestä rakennusperinnöstä sekä viraston suojelusopimuksiin ja selvityksiin sisältyvistä kohteista. Rekisteriin viedään myös sellaiset Museoviraston intressikohteet, jotka nousevat esiin viraston viranomais- ja asiantuntijatoiminnassa.

Rekisteriin tallennetaan kuvaus kohteiden ja rakennusten nykytilasta, historiasta sekä erilaisista toimenpiteistä. Lisäksi rekisteristä löytyy tietoja kohteen tai rakennuksen suojelun eri vaiheista, annetuista lausunnoista, kuulumisesta RKY- inventointiin tai muinaisjäännösrekisterin kohteeseen. Rekisteristä ilmenevät myös restaurointihankkeet.

Merellisen kulttuuriperinnön kohteita rekisterissä ovat muun muassa majakat (37 kohdetta), Marjaniemen luotsi- ja majakkayhdyskunta, Pirttisaaren saaristokylä, Ailinpietin kalastajakämppä sekä muun muassa Utön ja Jussarön saarten rakennukset ja Turun Pommilan telakka.

¹⁹ Maisemanhoito, ympäristöministeriö. Sivuilta löytyy myös jokaisen hoitoalueen rajaus kartalla. https://www.ym.fi/fi-FI/Luonto/Luonnon_monimuotoisuus/Luonnonsuojelualueet/Maisemanhoitoalueet 21.3.2019.

²⁰ Maisemanhoito, ympäristöministeriö https://www.ym.fi/fi-FI/Luonto/Luonnon_monimuotoisuus/Luonnonsuojelualueet/Maisemanhoitoalueet 21.3.2019.

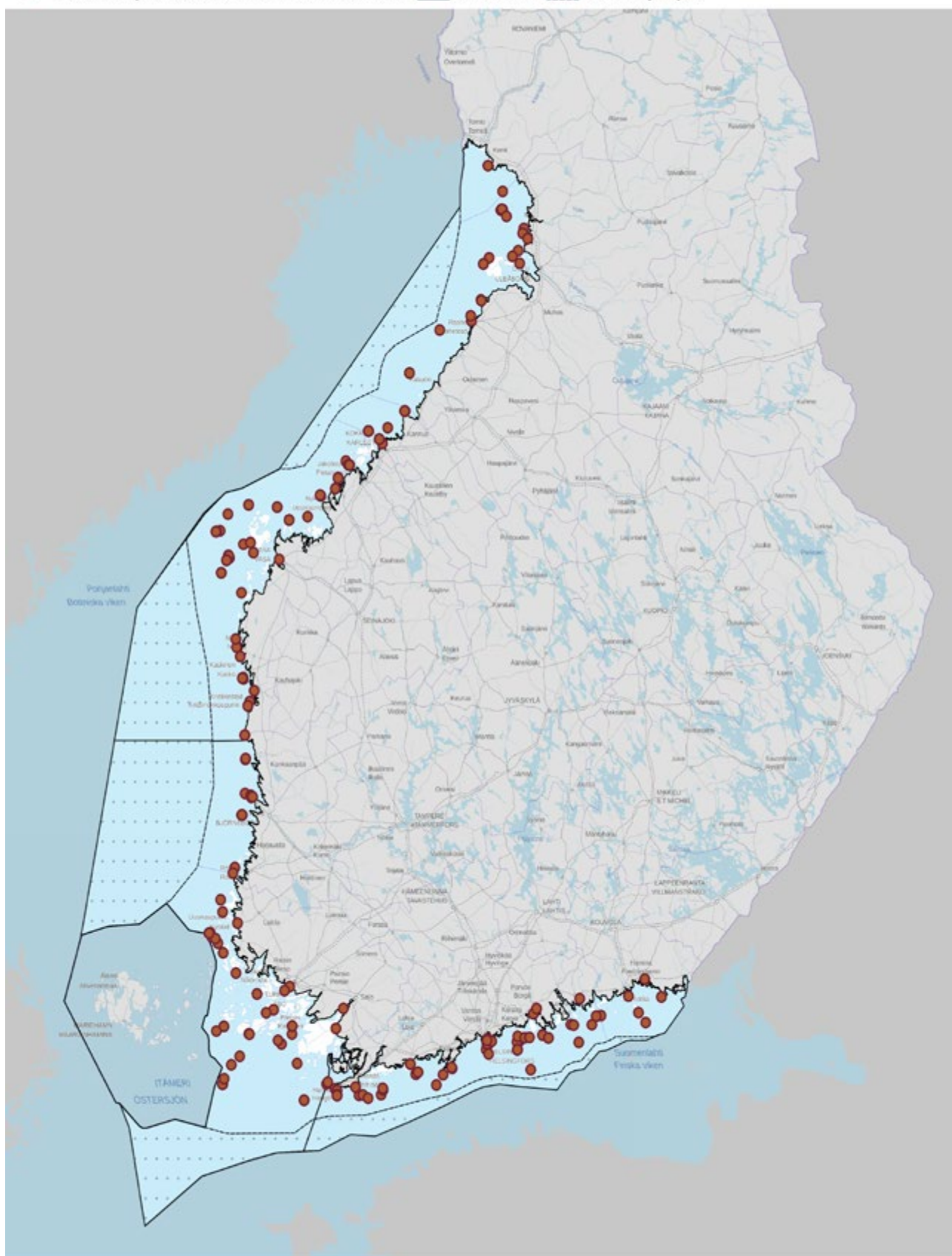
²¹ Maisemanhoito, ympäristöministeriö https://www.ym.fi/fi-FI/Luonto/Luonnon_monimuotoisuus/Luonnon_suojelualueet/Maisemanhoitoalueet 21.3.2019.

²² Rakennusperintörekisteri, https://kyppi.fi/palveluikkuna/rapea/read/asp/r_default.aspx.

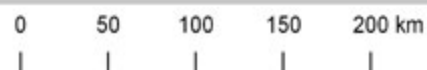

Kuva: Ailinpietin kalastajakämppä, Selkä-Sarvi. Kuvaaja Riikka Tevali 2018, Museovirasto.

● Rakennusperintörekisterin merelliset kohteet Aluevedet Talousvyöhyke

Lähde: Rakennusperintörekisteri, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: Rakennusperintörekisterin merelliset kohteet

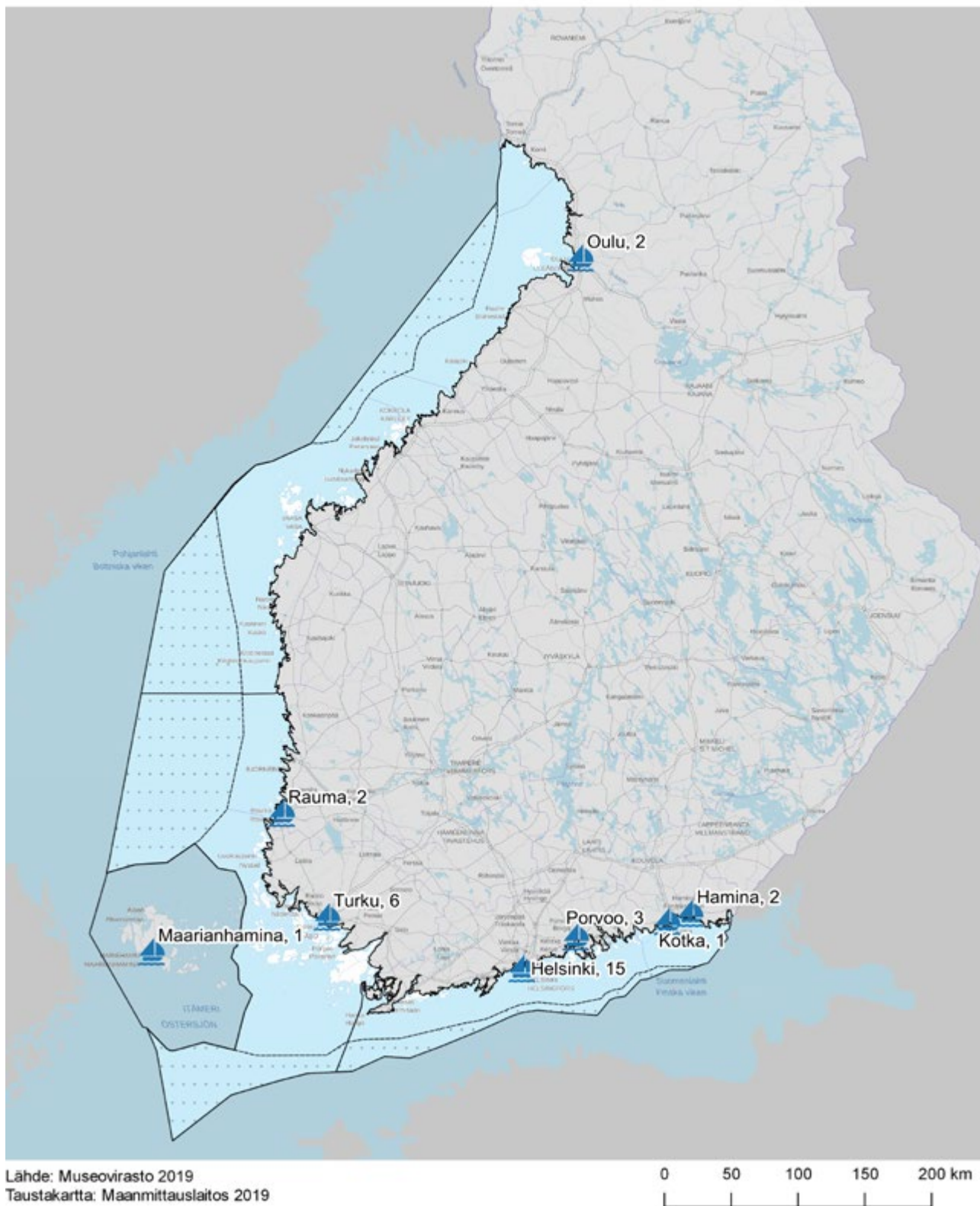
Perinnealusrekisteri

Museoviraston Perinnealusrekisteristä löytyy tietoja sellaisista Suomen merenkulun historian kannalta arvokkaista aluksista, jotka ovat myös arvonsa mukaisessa käytössä ja kunnossa. Rekisteriin hyväksytyn aluksen tulee olla iältään vähintään 50 vuotta vanha ja Suomessa rakennettu. Ulkomailla rakennetut alukset voidaan hyväksyä rekisteriin, jos ne ovat olleet käytössä Suomessa yli 50 vuotta.²³ Perinnealukset edustavat liikenteen kelluvaa ja liikkuvaa kulttuuriperintöä.

Museovirasto on hyväksynyt rekisteriin yhteensä 93 alusta, joista 32 aluksen kotipaikka on rannikolla (Helsinki 15, Turku 6, Porvoo 3, Hamina 2, Oulu 2, Rauma 2, Maarianhamina 1 ja Kotka 1).

²³ Perinnealusrekisteri, <https://www.museovirasto.fi/fi/palvelut-ja-ohjeet/tietojarjestelmat/perinnealusrekisteri> 27.2.2019.

Perinnelaivojen lukumäärä rannikkokaupungeissa Aluevedet Talousvyöhyke

Kartta: Perinnealusrekisterin perinnelaivat.

Arkeologisen kulttuuriperinnön opas

Wikipohjainen, päivitettävä Arkeologisen kulttuuriperinnön opas²⁴ kertoo, mitä arkeologinen kulttuuriperintö tarkoittaa Suomessa ja millaisista kohdetyypeistä se koostuu. Keskeistä oppaassa on sen kuvaileminen, miltä kohteet näyttävät maastossa. Mitkä merkit kertovat hylystä, vanhasta satamasta tai meritaistelusta? Lisäksi opas kertoo kohteiden historiasta, taustasta ja levinnästä. Oppaassa esitellään myös merellisen ja vedenalaisen kulttuuriperinnön kohdetyppejä, kuten kompassiruusu, kalastus- ja laivanrakennuspaikka.

Yhteistyönä laadittua opasta on ollut tekemässä runsaat seitsemänkymmentä arkeologian asiantuntijaa Museovirastosta, maakuntamuseoista ja yliopistoista.

Valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden luettelo (VARK)

Museovirastossa alkoi heinäkuussa 2018 kolmivuotinen VARK-hanke valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden määrittämiseksi. Tavoitteena on valmistaa kohdeluettelo, jossa on mukana mahdollisimman kattavasti Manner-Suomen erityyppiset muinaisjäännökset eri aikakausilta. Luettelossa pyritään myös alueelliseen edustavuuteen. Kohdeluetteloa tehtäessä tullaan huomioimaan myös merellistä ja vedenalaista kulttuuriperintöä.

Tavoitteena on, että kohdeluetteloa voidaan käyttää valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamana inventointina.

Kansallismaisemat

Vuonna 1992 ympäristöministeriön kansallismaisematyöryhmä valitsi 27 kansallismaisemaa, jotka ilmentävät Suomen edustavimpia luonnon- ja kulttuuripiirteitä. Kansallismaisemilla on suuri symboliarvo ja niillä on erityistä kansallista merkitystä kulttuurin, historian ja maiseman kannalta. Useat kansallismaisemat toimivat nähtävyyksinä ja lisäksi niillä on arvoa virkistykseen ja matkailun näkökulmasta. Merellisiä kansallismaisemia ovat Merellinen Helsinki, Saaristomeri, Merenkurkun saaristo ja Hailuoto.²⁵

Kansallismaisemille ei ole määritelty tarkkoja alueellisia rajoja, eikä niillä ole juridista statusta alueiden käytössä.

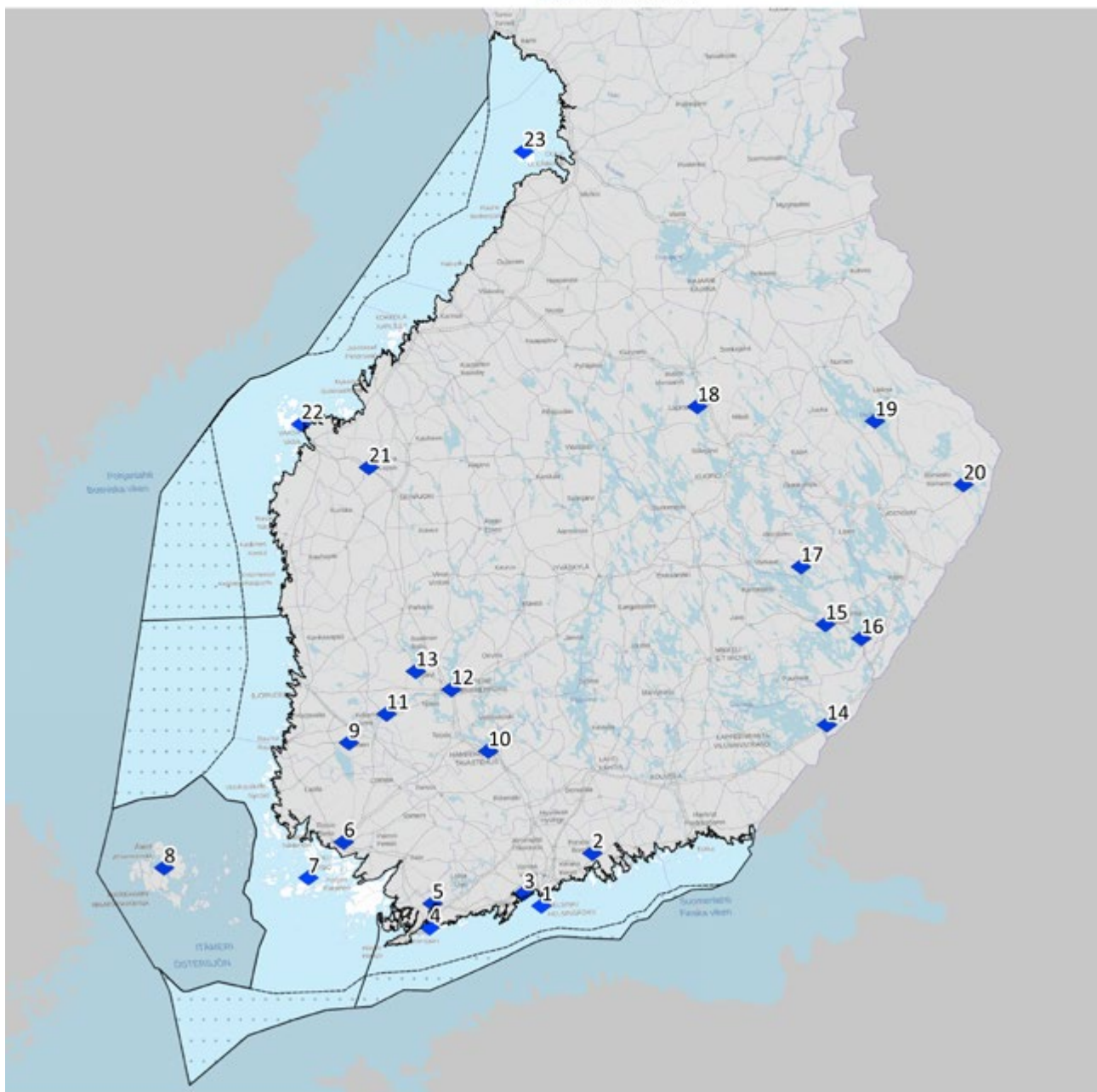
²⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas, <http://akp.nba.fi/> 14.1.2019.

²⁵ Kaituri et al. 2017, s. 69.

1. Merellinen Helsinki
2. Porvoonjokilaakso ja Vanha Porvoo
3. Tapiola
4. Snappertuna – Fagervik
5. Pohjan ruukki
6. Aurajokilaakson kulttuurimaisema
7. Saaristomeri
8. Sundin kulttuurimaisema, Ahvenanmaa
9. Köyliönjärvi
10. Vanajaveden laakso
11. Imatrankoski
12. Tammerkoski
13. Hämeenkyrön kulttuurimaisemat
14. Imatrankoski
15. Olavinlinna ja Pihlajavesi

16. Punkaharju
17. Heinäveden reitti
18. Väisälänmäki
19. Koli
20. Pohjois-Karjalan vaarakylät
21. Kyrönjokivarsi ja eteläpohjalaiset viljelylakeudet
22. Merenkurkun saaristo
23. Hailuoto
24. Oulankajoen luonnon- ja kulttuurimaisemat
25. Aavasaksa ja Tornionjokilaakso
- (26. Pallastunturit)
- (27. Utsjokilaakso)

Aluevedet
Talousvyöhyke

Lähde: Kansallismaisemat SYKE:n mukaan 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: Kansallismaisemat.

Kansalliset kaupunkipuistot

Kansallisten kaupunkipuistojen tavoitteena on säilyttää kaupunkiluontoa ja rakennettua kulttuuriympäristöä laajana ja eheänä kokonaisuutena. Maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvat kaupunkipuistot ovat osa kestävästä kaupunkisuunnittelusta ja -rakentamista.²⁶

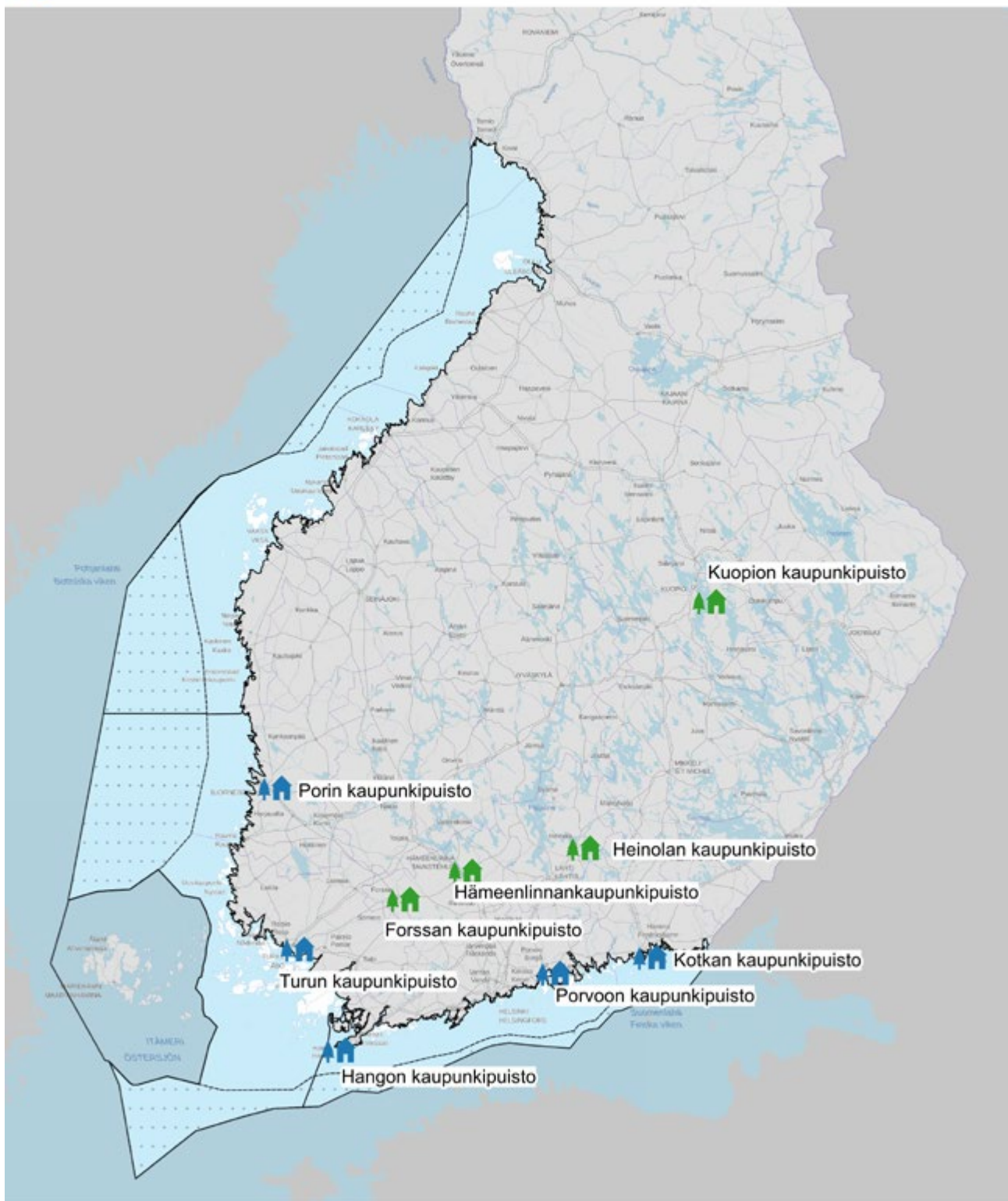
Kaupunkipuistojen verkosto muodostuu Suomen kehitysvaiheiden kannalta tärkeitä ja rooleiltaan erilaisista kaupungeista. Kaupunkipuistot kertovat paikallisesta kulttuurihistoriasta ja kuvastavat kaupunkien ominaispiirteitä.

Suomessa on yhdeksän kansallista kaupunkipuistoa, joista merellisiä kaupunkipuistoja ovat:

- Porin kansallinen kaupunkipuisto (Porin kaupunki)
- Turun kansallinen kaupunkipuisto (Turun kaupunki)
- Hangon kansallinen kaupunkipuisto (Hangon kaupunki)
- Porvoon kansallinen kaupunkipuisto (Porvoon kaupunki)
- Kotkan kansallinen kaupunkipuisto (Kotkan kaupunki)

²⁶ http://www.ym.fi/fi-FI/Luonto/Luonnon_monimuotoisuus/Luonnonsuojelualueet/Kansalliset_kaupunkipuistot 27.2.2019.

- Sisämaan kaupunkipuisto
- Merellinen kaupunkipuisto
- Aluevedet
- Talousvyöhyke

Lähde: Kansalliset kaupunkipuistot YM:n mukaan 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: Kansalliset kaupunkipuistot. Merelliset kaupunkipuistot on merkitty sinisellä.

Porin kansallinen kaupunkipuisto

Kokemäenjoen suistossa ja rannoilla sijaitseva Porin kansallinen kaupunkipuisto kertoo yhden Suomen historiallisesti merkittävimmän joen ja jokisuiston sekä suomalaisten asutuksen kehittymisen vaiheista. Kokemäenjoen vesitietä pitkin asutus, kulttuuri ja uudet virtaukset levisivät vuosituhansien saatossa rannikolta sisämaahan. Kaupungin kehitys alkoi jokisuun kauppapaikasta.²⁷ Kaupunkipuiston alueella ovat säilyneet kaupungin synty- ja kehityshistorian ymmärtämisen kannalta olennaiset piirteet. Porin perustamisen aikaan 1550-luvulla meri lainehti aivan kaupungin rannassa, mutta purjehdusväylät alkoivat maldaltua maankohoamisen seurauksena jo muutamassa vuosikymmenessä. Kaupunkia ei kuitenkaan siirretty, vaan sen ulkosatamat Mäntyluoto ja Tahkoluoto siirtyivät ulommaksi. Kaupunkipuiston alueella on muun muassa vanhaa joen äärellä olevaa teollisuusmiljöötä 1800-luvulta ja kesähuviloita 1900-luvun vaihteesta.²⁸

Turun kansallinen kaupunkipuisto

Turun kansallisen kaupunkipuiston ytimenä on Aurajoki-miljöö. Puiston alue ulottuu Aurajokilaakson kulttuurimaisemasta Ruissaloon. Kaupunkipuisto perustuu Turun asemaan Suomen vanhimpana kaupunkina, Itämeren satamakaupunkina sekä hallinnon, kirkon, tieteen, kaupan ja teollisuuden keskuksena. Aurajokisuun edustalla olevaan Ruissalon saareen rakennettiin 1800-luvun puolivälistä alkaen huviloita kesäasunnoiksi ja kaupungin sisääntuloväylän kaunistukseksi. Aurajoen suu on sataman, telakkanostureiden ja teollisuusperinnön aluetta.²⁹ Turun kaupunkipuiston alueeseen ei kuulu laajaa saaristoaluetta, mutta mereen laskeva joki rantoineen ja meren läheisyys ovat puiston olennaisia ominaisuuksia.

Hangon kansallinen kaupunkipuisto

Hangon kansalliseen kaupunkipuistoon kuuluu Hankoniemen ranta-alueita ja laaja merialue saarineen niemen ympärillä. Kaupunkipuiston alue kuvaa Hangon kaupungin kehityshistoriaa sen perustamisesta lähtien. Hankoniemi ja siitä haarautuva Tulliniemi ovat Suomen mantereen eteläisimmät kohdat ja maantieteellisellä asemalla on ollut keskeinen merkitys kehitykselle. Kaupunki perustettiin hyvälle satamapaikalle 1874. Hanko mainitaan satamapaikkana kuitenkin jo keskiajalla. Ruotsalaiset linnoittivat Hangon edustan saaria 1700-luvulla, ja 1900-luvun alussa linnoittajina olivat puolestaan venäläiset. 1800-luvulla alkanut kylpyläkulttuuri ja -matkailu hyödynsivät monipuolista luontoa dyynialueineen, kallioineen ja puistoineen. Pitkäaikaisen merenkulun seurauksena Hangon saaristosta kaupunkipuiston alueelta tunnetaan lukuisia vanhoja laivojen hylkyjä³⁰.

²⁷ <https://www.pori.fi/asuminen-ja-ymparisto/puistot-ja-metsat/porin-kansallinen-kaupunkipuisto/mika-kansallinen> 7.1.2019.

²⁸ Porin kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Porin kaupunkisuunnittelusarja C64/2008, s. 9, 16, 66.

²⁹ Turun kulttuuripääkaupunkipuisto: Turun kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Turun kaupunki 2011, s. 6–7, 10, 19.

³⁰ Hangon kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Hangon kaupunki 2016, s. 4–5.

Porvoon kansallinen kaupunkipuisto

Porvoon kansallinen kaupunkipuisto ulottuu Vanhasta Porvoosta jokisuistoa pitkin etelään saaristoon. Alueeseen, jossa on niin kaupunkinäkymiä kuin suisto- ja saaristolaismaisemia, kuuluu monia kaupungin kehityksestä ja merellisestä historiasta kertovia kohteita.

Porvoonjoen varrella olevan 700–1300-luvuilla käytössä olleen Iso Linnamäen luona oleva Maarinlahti lienee ollut muinaissatama. Haikkoonselellä olevalle Björkholmenin saarelle perustettiin 1899 luotsiasema laivaliikennettä turvaamaan. Haikkoonselellä olevat Yttre ja Lilla Barlastholmen ovat pieniä saaria, joihin Porvooseen saapuneet purjelaivat aikoinaan jättivät painolastinsa. Hamari on vanha satamapaikka, jonka edustalla laivoja lastattiin ja purettiin. Alueella oli 1850-luvulta lähtien myös telakkatoimintaa ja Hamarin edustan saarilla toimi saha siihen liittyvine rakennuksineen ja puutavaravarastoineen.³¹

Kotkan kansallinen kaupunkipuisto

Kotkan kansalliseen kaupunkipuistoon kuuluu Itäisen Suomenlahden merialueita, Kymijoen rantoja Korkeakoskelle ja Siikakoskelle asti sekä keskustan puistoja ja rakennettuja kortteleita. Kaupunkipuiston erityispiirteitä ovat joki- ja meriluonto sekä teolliseen kehitykseen ja linnoitus- ja puolustushistoriaan kuuluva rakennusperintö. Puistossa on huomioitu erityisesti alueen kalastus-, sahateollisuus-, sota-, merenkulku sekä -kaupankäyntihistoria, jotka ovat merkityksellisiä myös valtakunnallisesti. Puistossa korostuu suomalainen linnoitushistoria poikkeuksellisessa laajuudessa. Uittorakenteet, tuotantolaitokset, voimalaitokset, satamat ja työväenasuntoalueet kuvastavat Kotkan teollisuushistoriaa.³²

³¹ Porvoon kansallisen kaupunkipuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. Porvoon kaupunki 2018, s. 9, 24, 55–56, 61–62.

³² Kotkan kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Kotkan kaupunki 2018, s. 13.

Kuva: Katariinan meripuisto Kotkan kansallisessa kaupunkipuistossa. Kuvaja Soile Tirilä 2018, Museovirasto, kuva KY130:24.

Suomen maailmanperintökohteet

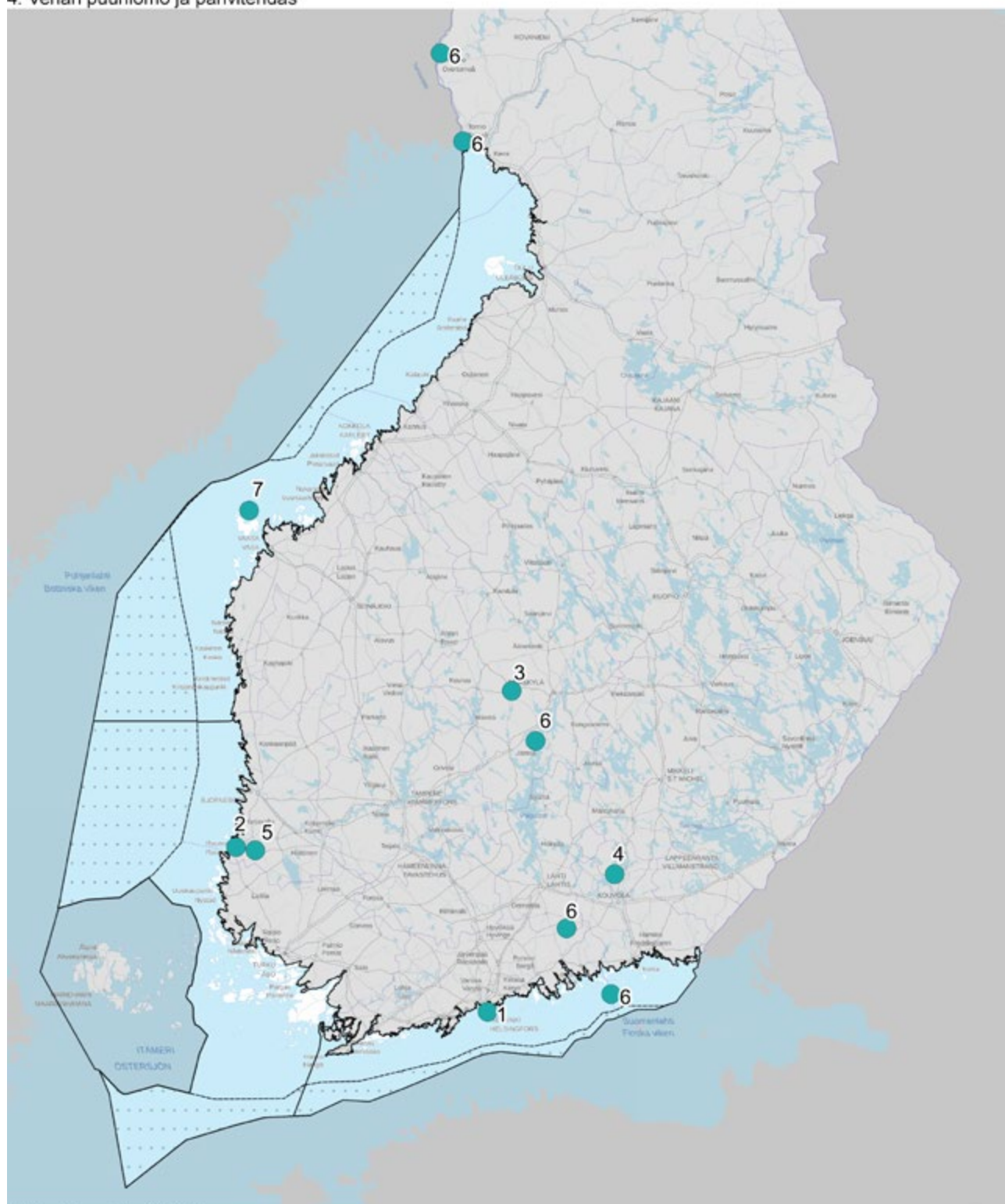
Suomessa on seitsemän Unescon maailmanperintökohdetta: Suomenlinna, Vanha Rauma, Petäjäveden vanha kirkko, Verlan puuhiomo ja pahvitehdas, Sammallahdenmäki, Struven astemittausketju ja Merenkurkun saaristo. Ne edustavat yleismaailmallisesti erityisen merkittävää kulttuuri- tai luonnonperintöä. Kohteista kuusi on kulttuurikohdetta ja yksi luontokohde.

Maailmanperintökohteista Suomenlinna, Vanha Rauma, Struven ketju sekä Merenkurkun saaristo sijoittuvat meri- ja saaristoalueille tai niiden vaikutusalueelle. Sammallahdenmäki edustaa merellistä kulttuuriperintöä, vaikka se sijaitsee nykyään sisämaassa maankohomisen seurauksena.

1. Suomenlinna
2. Vanha Rauma
3. Petäjaveden vanha kirkko
4. Verlan puuhiomo ja pahvitehdas

5. Sammallahtenmäki
6. Struven ketju
7. Merenkurkun saaristo

- Aluevedet
Talousvyöhyke

Lähde: Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: Maailmanperintökohteet.

Suomenlinna on ainutlaatuinen esimerkki 1700–1800-lukujen sotilasarkkitehtuurista ja sillä on ollut merkittävä rooli puolustuslinnakkeena. Suomenlinnan merilinnoitukseen kuuluu kuusi saarta sekä laaja vesialue, jolta tunnetaan useita hylkyjä ja vedenalaisia väyläesiteitä. Linnoitus koostuu useista sotilaskäyttöön tarkoitetuista rakennuksista ja rakenteista. Suurin osa rakennuksista on säilynyt hyvin. Suomenlinna valittiin Unescon maailmanperintöluetteloon vuonna 1991.³³

Vanha Rauma on merellinen rannikkokaupunkikohde, jonka juuret ovat keskiajalla. Vanha kaupunkialue on muodostunut useista historiallisista kerroksista ja rakennuskanta on peräisin 1600–1800-luvuilta. Suurinta osaa rakennuksista leimaa 1890-luvun purjelaivaikauden suuruuden aika. Vanhan Rauman alue on säilynyt autenttisenä, mikä tekee siitä ainutlaatuisen esimerkin perinteikkästä pohjoismaisesta puukaupunkirakentamisesta. Vanha Rauma nimettiin maailmanperintöluetteloon vuonna 1991.³⁴

Struven astemittausketjun koostuu kymmenen valtion alueella sijaitsevista 34 mittauspisteestä, joista kuusi sijaitsee Suomessa. Yksi piste sijaitsee Suomenlahdella Itäisen Suomenlahden kansallispuistossa Mustaviirin saarella. Ketjulla selvitettiin maapallon muotoa ja kokoa 1800-luvulla. Struven ketju merkittiin Unescon luetteloon vuonna 2005.³⁵

Merenkurkun saaristo ja Ruotsin Korkea Rannikko (Höga Kusten) muodostavat yhdessä kahden valtion yhteisen geologisen maailmanperintökohteen, jossa Suomen matala moreenisaaristo ja Ruotsin jyrkät kalliorannat antavat yhdessä ainutlaatuisen kuvan noin 10 000 vuotta sitten päättyneen jääkauden aiheuttamasta maankohoamisilmiöstä (8 mm/vuosi) ja sen vaikutuksista luontoon ja kulttuuriin. Kohteen vesialueilta tunnetaan muun muassa useita hylkyjä. Merenkurkun saaristo on Suomen ensimmäinen maailmanperintöluetteloon valittu luonnonperintökohde. Se merkittiin luetteloon vuonna 2006.³⁶

Sammallahdenmäen pronssikautinen hautaröykkiöalue edustaa merellistä kulttuuriperintöä, vaikka se sijaitsee maankohoamisesta johtuen nykyään noin 20 kilometrin päässä rannikolta. Röykkiöalue on valittu luetteloon Suomen ja koko Skandinavian edustavimpana merellisen läntisen pronssikautisen kulttuurin kohteena. Sammallahdenmäki merkittiin maailmanperintöluetteloon vuonna 1999 Suomen ensimmäisenä arkeologisenä kohteena.³⁷

³³ <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/maailmanperintokohteet-suomessa> 6.3.2019.

³⁴ <http://www.vanharauma.fi/unescon-maailmanperintokohde> 8.1.2019.

³⁵ <https://www.maanmittauslaitos.fi/tietoa-maanmittauslaitoksesta/teemat/struven-ketju> 8.1.2019.

³⁶ <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/maailmanperintokohteet-suomessa> 8.1.2019.

³⁷ <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/maailmanperintokohteet-suomessa> 6.3.2019.

Kuva: Auringonlasku Suomenlinnassa. Kuva: Wiki Loves Monuments, CC BY-SA 4.0, Eteil 2016.

Suomen maailmanperintökohteita ehdotettaessa ei vielä kiinnitetty huomiota esimerkiksi kohteen statukseen liittyviin mahdollisiin vedenalaisiin elementteihin, kuten hylkyihin ja puolustusvarustuksiin. Suomenlinnan osalta näitä inventointiin systemaattisesti vasta 2000-luvulla. Merenkurkun alueen monet hylt mainitaan kohteen hoito- ja käyttösuunnitelmassa, mutta ne eivät liity kohteen maailmanperintöstatukseen.

Kuva: Sammallahdenmäen röykkiöitä. Kuvaaja Leena Koivisto 2007, Museovirasto, kuva AKDG565:7.

1.3 Tietopuutteita

Suomessa ei vielä ole riittävästi saatavilla järjestelmällisesti kerättyä paikkatietoa sisältävää tietoa merellisestä ja vedenalaisesta kulttuuriympäristöstä ja -perinnöstä. Puutteita on sekä tiedon määrässä ja laadussa että maantieteellisessä ja aiheittaisessa kattavuudessa. Käytettävissä ei ole riittävästi tietoa kohteiden sijainneista, laajuudesta, luonteesta, ajoituksesta ja säilyneisyydestä. Puutteelliset tietovarannot vaikeuttavat alueiden ja kohteiden kulttuurihistoriallisen merkittävyyden sekä selvitys- ja suojelutarpeiden arviointia. Lisäksi ne vaikeuttavat alueellisten erityis- ja ominaispiirteiden hahmottamista.

Tässä tilannekatsauksessa esitetyt kartat perustuvat merellisen ja vedenalaisen kulttuuriperinnön digitaalisiin paikkatietoihin. Täten ne kuvaavat vain sitä osaa merellisestä ja vedenalaisesta kulttuuriperinnöstä, josta löytyy paikkatietoa. Samalla kartat kertovat siitä, missä ja millaisia kohdetyppejä on sekä inventoitu maastossa että tutkittu yleisimmin.

1.4 Kulttuuriperinnön ja -ympäristön käsitteitä

Kulttuuriperintö

Kulttuuriperintö on ihmisen toiminnan vaikutuksesta syntynyttä henkistä ja aineellista perintöä. Aineellinen kulttuuriperintö voi olla joko irtainta (esimerkiksi kirjat ja esineet) tai kiinteää (esimerkiksi rakennusperintö).³⁸

Kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristö tarkoittaa ympäristöä, jonka ominaispiirteet ilmentävät kulttuurin vaihteita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta. Kulttuuriympäristöön liittyy myös ihmisen suhde ympäristöönsä ennen ja nyt; sille annetut merkitykset, tulkinnat ja sen erilaiset nimeämiset. Käytännön työssä kulttuuriympäristö koostuu kulttuurimaisemasta, rakennetusta ympäristöstä, muinaisjäännöksistä ja perinnebiotoopeista.³⁹

Rakennettu kulttuuriperintö

Rakennukset ja rakennetut alueet sekä niitä yhdistävät liikenneväylät ja energiaverkot ovat rakennettua kulttuuriympäristöä⁴⁰. Rakennettua ympäristöä voidaan tarkastella sekä maisema- ja miljöökokonaisuuksina, että rakennusryhminä ja yksittäisinä rakennuskohteina.

³⁸ www.kulttuuriymparistomme.fi 21.11.2018.

³⁹ www.kulttuuriymparistomme.fi 21.11.2018.

⁴⁰ <https://www.museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennettu-kulttuuriymparisto> 8.1.2019.

Arkeologinen kulttuuriperintö

Arkeologisella kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan maalla tai vedessä olevia ihmisen toiminnasta esihistoriallisella ja historiallisella ajalla syntyneitä jäännöksiä, rakenteita, kerrostumia ja löytöjä. Niitä tutkitaan ensisijaisesti arkeologian menetelmin⁴¹.

Kiinteät muinaisjäännökset ovat keskeinen osa arkeologista kulttuuriperintöämme ja ne on automaattisesti rauhoitettu muinaismuistolain (295/1963) muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Arkeologiseen kulttuuriperintöön kuuluu myös rakenteita ja paikkoja, joita ei lueta muinaismuistolain rauhoittamiin muinaisjäännöksiin. Näiden kohteiden⁴² (esimerkiksi uittolaitteiden jäännökset ja alle sata vuotta sitten uponneet hylt) säilyttämistä pidetään perusteltuna niiden historiallisen merkityksen ja kulttuuriperintöarvojen vuoksi.

Merellinen kulttuuriperintö

Merellisestä kulttuuriperinnöstä on useita määritelmiä. Tässä tilannekuvauksessa esitellään sekä Museoviraston vuonna 2016 käyttöön ottama määritelmä että käynnissä olevassa BalticRIM-hankkeessa kehitelty määritelmä. Määritelmät eivät ole toisiaan poissulkevia.

Merellisen kulttuuriperinnön määrittelyssä tarkastellaan rakennuksen tai kohteen merellistä funktiota (esimerkiksi majakka ohjaa meriliikennettä) ja sijaintia (esimerkiksi kirkko sijaitsee saarella) ja arvioidaan mitkä tekijät ovat ratkaisevia vai vaikuttaako kumpikin tekijä kohteen merellisyyteen.

Museoviraston vuoden 2016 määritelmän mukaan merellistä kulttuuriperintöä ovat laajasti ajateltuna kaikki ympäristöstä sekä maan päältä että veden alta löytyvät rakennetut ja arkeologiset jäljet, joissa näkyy ihmisen tapa hyödyntää ja ymmärtää merta ja vesistöjä ennen ja nyt. Merellistä kulttuuriperintöä ovat myös arkistoihin, kirjastoihin ja museoiden kokoelmiin kerätty ja niissä säilytettävä aineisto, jonka avulla voidaan esitellä ja tutkia vesistöjen käyttöön liittyviä menneisyyden ilmiöitä. Merelliseen kulttuuriperintöön liittyy myös aineettomia arvoja⁴³.

Merellistä ja vesistöjen kulttuuriperintöä sijaitsee meren ja järvien rannoilla, jokien varsilla, saaristossa tai ulkomerellä. Ihminen on rakentanut erilaisia rakennuksia, rakenteita, koneita ja laitteita maan päälle, rantavyöhykkeelle, veteen ja veden alle. Kohteet voivat nykyisin sijaita alkuperäisestä toiminta- ja käyttöympäristöstään poiketen maan päällä, kokonaan tai osittain hautautuneina maakerrokseen tai veden varassa tai vedenpinnan alapuolella.⁴⁴

⁴¹ <https://www.museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen-kulttuuriperinto> 27.2.2019.

⁴² Niin sanotut muut kulttuuriperintökohteet.

⁴³ Merellisen kulttuuriperinnön toimintaohjelma 2016–2020, s. 5.

⁴⁴ Merellisen kulttuuriperinnön toimintaohjelma 2016–2020, s. 5.

Luettelo toimintaympäristöjen perusteella luokitellusta merellisestä kulttuuriperinnöstä löytyy liitteestä numero 4.

Turun yliopiston maisemantutkimuksen oppiaineessa väitellyt tohtori Laura Seesmeri on BalticRIM-hankkeessa⁴⁵ kehittänyt määritelmän, jonka mukaan merellinen kulttuuriperintö on sekä aineellista että aineetonta kulttuuriperintöä, joka liittyy ihmisen suhteeseen mereen ja jonkun yhteisön menneisyydestä löytyneisiin resursseihin.

Merellinen kulttuuriperintö on ihmisen jättämiä jälkiä ja ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta syntyneitä elementtejä merellisessä ympäristössä rajoittuen rannikkoalueelle, saaristoon, ulkomereen ja niiden maanpäällisiin sekä osittain että kokonaan veden alla oleviin kohteisiin. Merellinen kulttuuriperintö on sekä konkreettisia jälkiä maisemassa että taitoja ja uskomuksia, tapoja ja tottumuksia muun muassa käytäntöjä, tietoa ja tarinoita, jotka liittyvät merelliseen maisemaan ja ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle edesauttaen erilaisten yhteisöjen identiteettien esittämistä, rakentumista ja ylläpitämistä.

Merellinen kulttuuriperintö liittyy muun muassa rannikoiden ja saariston asuttamiseen, merenkulkuun, kalastukseen ja muuhun merelliseen pyyntikulttuuriin, sukeltamiseen sekä tapoihin ja uskomuksiin, jotka ovat liittäneet ihmisen osaksi merellistä ympäristöä.⁴⁶

Vedenalainen kulttuuriperintö

Vedenalaisesta kulttuuriperinnöstä on useita määritelmiä. Unescon vuonna 2001 hyväksymässä vedenalaisen kulttuuriperinnön suojelun sopimuksessa vedenalainen kulttuuriperintö määritellään ihmisen olemassaolon kulttuurisiksi, historiallisiksi ja arkeologisiksi jäännöksiksi, jotka ovat olleet osittain, kokonaan, pysyvästi tai ajoittain veden alla vähintään sadan vuoden ajan⁴⁷. ICOMOSin vuonna 1996 laatima vedenalaisen kulttuuriperinnön suojelun ja hallinnoinnin suositus määrittelee vedenalaisen kulttuuriperinnön arkeologiseksi perinnöksi, joka sijaitsee veden pohjassa tai on sieltä peräisin⁴⁸.

Itämeren alueen valtioiden kulttuuriperintöviranomaisten yhteistyönä laaditun vedenalaisen kulttuuriperinnön hallinnon hyvien käytäntöjen ohjeen mukaan vedenalainen kulttuuriperintö tarkoittaa kaikkia kulttuurisia, historiallisia ja/tai arkeologisia ihmisen olemassaolon synnyttämiä jäännöksiä, jotka ovat olleet veden alla vähintään sadan vuoden ajan, tai joita muutoin pidetään historiallisesti merkittävinä tai jotka ovat kulttuuriperintölainsäädännön suojelemia (COPUCH 2008)⁴⁹.

⁴⁵ BalticRIM-hankkeesta katso <http://www.balticrim.eu>.

⁴⁶ Määritelmä: Laura Seesmeri, Turun yliopisto/ BalticRIM-hanke.

⁴⁷ Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage, article 1, Definitions.

⁴⁸ The ICOMOS International Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage.

⁴⁹ The Code of Good Practice for the Management of the Underwater Cultural Heritage in the Baltic Sea Region eli COPUCH, Baltic Region Heritage Committee <http://baltic-heritage.eu/working-groups/underwater-cultural-heritage/code-of-good-practice/> 12.3.2019.

Suomen muinaismuistolain (295/1963) mukaan muinaisjäännökset ovat rauhoitettuja muistoina Suomen aiemmasta asutuksesta ja historiasta. Muinaisjäännöksiä voivat olla hyvin monenlaiset kohteet maassa ja vedessä. Laivanhylkyjen rauhoitusperusteena on ikä. Vedenalaisia muinaisjäännöksiä ovat sellaiset hylyt ja hyllyn osat, joiden voidaan olettaa olleen uponneena vähintään sadan vuoden ajan.

Vedenalainen kulttuuriperintö Itämeressä ja Suomessa

Itämeri on maailmanlaajuisesti ainutlaatuinen ympäristö vedenalaisen kulttuuriperinnön kannalta. Vuosituhansia kestäneen ihmistoiminnan seurauksena Itämeren pohjassa on runsaasti kulttuuriperintöä. Itämeren luonnon ominaispiirteet, kylmyys, pimeys sekä vähäsuolaisuudesta johtuva orgaanista ainesta tuhoavan laivamato-nilviäisen (*Teredo navalis*) puuttuminen edesauttavat vedenalaisen kulttuuriperinnön säilymistä. Pohjoista Itämerta onkin nimitetty hylkyjen aarreadiksi sekä maailman suurimmaksi vedenalaisemuseoksi.⁵⁰

Yleisin vedenalaisen kulttuuriperinnön löytötyyppi ovat alusten hylt ja hyllyn osat, joita on 77 % Manner-Suomen kaikista tunnetuista vedenalaisista kohteista. Hylkyjen ja haaksirikkipaikkojen lisäksi vedenalaista kulttuuriperintöä ovat vedenalaiset rakenteet, kuten satama- ja puolustuslaitteet sekä kalastukseen liittyvät rakenteet, veden alle jääneet asuin- ja hautapaikat, uhripaikat sekä erilaiset irtaimet esinelöydöt. Yhdessä vedenalaisen löytöympäristönsä kanssa ne muodostavat vedenalaisen kulttuurimaiseman.

Manner-Suomen merialueilla oli vuonna 2018 tiedossa noin 2100 vedenalaista kohdetta. Liitteessä 2 on lueteltu 26 mielenkiintoista vedenalaista kohdetta, joista suurin osa on hylkyjä.

Suomessa on määrätty viidelle merkittävälle rauhoitetulle hylkykohteelle muinaismuistolain perusteella erityinen suoja-alue. Näistä kauppalaivojen hylt St.Mikael, Vrouw Maria ja niin sanottu Gråharunan hylky sijaitsevat Paraisilla, sotalaiva St.Nikolain hylky Kotkassa ja sotalaiva Huis te Warmelon hylky Porvoossa. Suoja-alueiden avulla halutaan turvata eri-ikäisten ja erityyppisten kohteiden ja niiden sisältämän tiedon säilyminen. Suoja-alueilla ei saa sukeltaa ilman Museoviraston lupaa eikä alueilla saa ankkuroida tai käyttää kohteita vahingoittavia kalastusvälineitä. Muutoin muinaismuistolaki ei rajoitasukeltamista muilla historiallisilla kohteilla Manner-Suomessa.

⁵⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hylky, <http://akp.nba.fi/wiki/hylky> 27.2.2019.

Suomen talousvyöhykkeeltä Suomenlahdesta (Suomenlahden suunnittelualue) on paikannettu vedenalaista kulttuuriperintöä vesirakennushankkeiden valmisteluun liittyvissä merenpohjan kartoituksissa sekä Liikenneviraston (Väylä) organisoimissa merenpohjan tutkimuksissa. Esimerkiksi Venäjän ja Saksan välillä 2011–2012 toteutettua kaasuputkikankeetta valmisteltaessa kartoitettiin noin 1,6 kilometrin levyinen kaista koko talousvyöhykkeen pituudelta. Kahden seuraavan kaasuputken vuosina 2018–2019 toteutettua asentamista varten kartoitettiin 1,5–4 kilometriä leveä kaista, joka menee osittain päällekkäin aiemmin kartoitetun alueen kanssa. Myös Suomen ja Viron välille laskettujen sähkökaapeleiden ja kaasuputken asentamisen valmistelussa on kartoitettu talousvyöhykkeen merenpohjaa kulttuuriperinnön paikantamiseksi. Vyöhykettä ei kuitenkaan ole kartoitettu kattavasti. Tällä hetkellä tunnetaan muutamia kymmeniä kohteita, joista 15 on viety muinaisjään-
nösrekisteriin.

Suomenlahdella talousvyöhykkeeltä löytyneet kohteet ovat eri-ikäisten kauppalaivojen ja sotalaivojen hylkyjä. Esimerkiksi tunnetaan useita oletettavasti 1800-luvulta peräisin olevia kauppalaivoja. Esimerkkejä sotalaivoista ovat tunnistamaton tykeillä ja tykinkuulilla lastattu 1700-luvun kuljetusalus, 1893 haaksirikkoutunut venäläinen monitori Rusalka ja 1944 uponnut saksalainen hävittäjä Zerstoror Z35 (tai mahdollisesti Z36). Myös joitakin ensimmäisen ja toisen maailmansodan aikaisia sukellusveneitä sekä toisen maailmansodan aikaisia sukellusveneiden torjuntaverkkojen jäännöksiä on paikannettu. Sotalaivojen hylkyjä hallinnoi puolustusvoimien organisaatioon kuuluva Sotamuseo⁵¹.

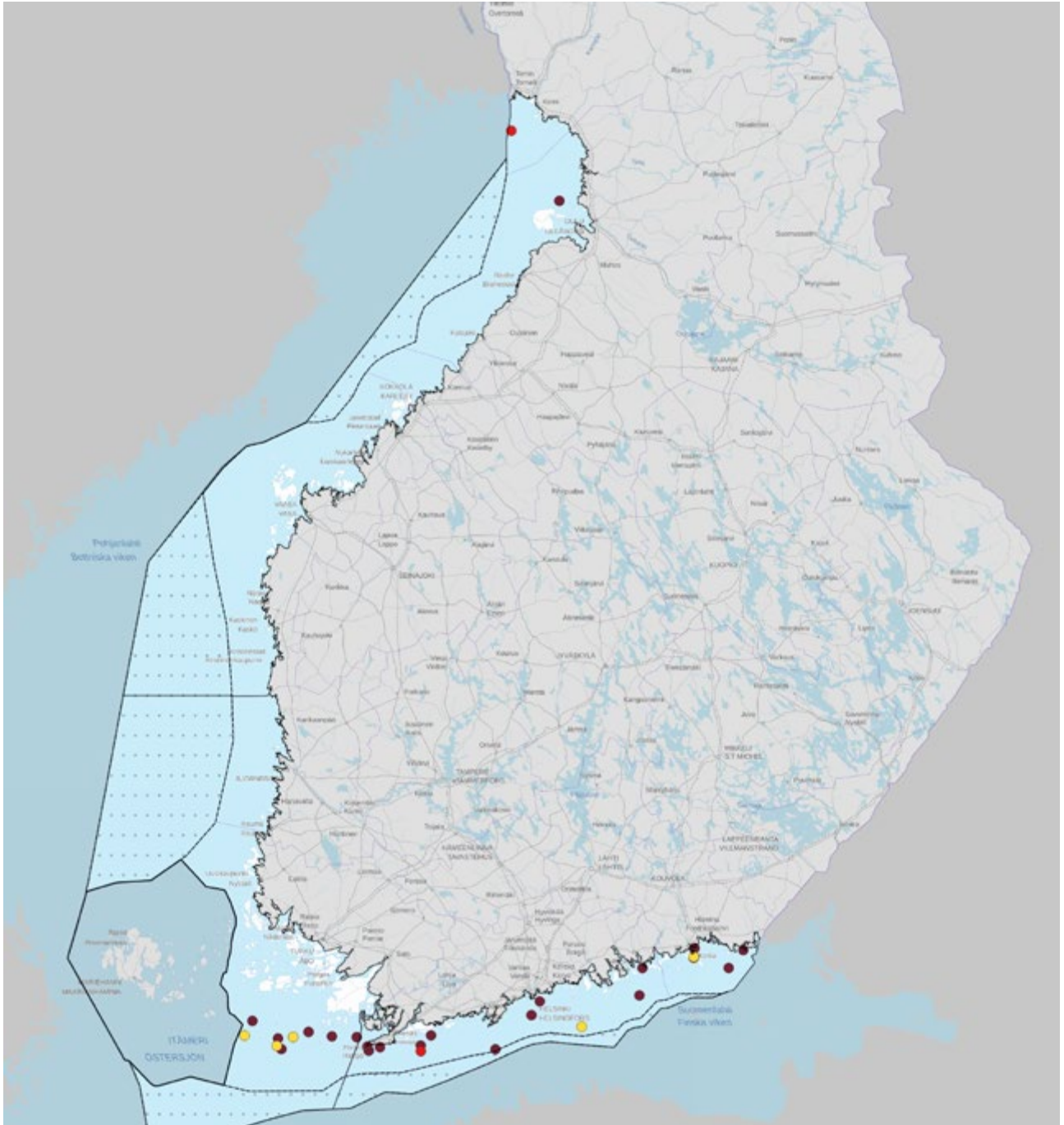
Pohjanlahdella talousvyöhykkeellä (Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan sekä Pohjoisen Selkämeren, Merenkurkun ja Perämeren suunnittelualueet) olevia kohteita tunnetaan hyvin vähän.

Koska muinaismuistolakia ei sovelleta talousvyöhykkeellä, Museovirasto ei ole vuoden 2010 jälkeen vienyt siellä sijaitsevia kohteita muinaisjään-
nösrekisteriin. Talousvyöhykkeellä sovelletaan kuitenkin Yhdistyneiden Kansakuntien merioikeusyleissopimusta (UNCLOS, United Nations Convention on the Law of the Sea), jonka 149 artiklan mukaan kaikkia merenpohja-alueelta löydettyjä arkeologisia ja historiallisia esineitä tulee säilyttää koko ihmiskunnan etua silmällä pitäen. Merenpohja-alue tarkoittaa kansallisen lainkäyttövallan ulkopuolella olevaa merenpohjaa sisustoineen. Sopimuksen yleisiin määräyksiin kuuluvan 303 artiklan mukaan valtioiden velvollisuutena on suojella merestä löytyneitä arkeologisia ja historiallisia esineitä ja toimia tätä varten yhteistyössä.

Vedenalainen maisema

Vedenalaisesta maisemasta on useita määritelmiä. Tutkija Laura Seesmeri on BalticRIM-hankkeessa kehittänyt määritelmän, jonka mukaan vedenalainen maisema on vedenpinnan alle jäävää aluetta sellaisena kuin ihmiset sen suoraan tai epäsuorasti havaitsevat, kuvittelevat tai mieltävät.

⁵¹ <https://sotamuseo.fi/etusivu/ajankohtaista>.

Kartta: Hylt, joilla on muinaismuistolain (295/1963) mukainen suoja-alue, on merkitty keltaisella värillä.

Vedenalaisen maiseman ominaisuudet johtuvat luonnon ja ihmisen vuorovaikutuksesta heijastaen erilaisia ajallisia tasoja. Vedenalainen maisema kertoo ihmisen ja meren suhteesta. Se on osa havaittavaa ja elettyä ympäristöä, välillisesti tai välittömästi erilaisten toimien, aistien ja miellelyhtymien kautta. Vedenalainen maisema koostuu ympäristöllisistä tekijöistä, luonnon elementeistä sekä floorasta ja faunasta ja ihmisen jättämistä vedenalaisista jäljistä kuten hyljistä, meritaistelupaikoista, väylistä, satamapaikoista, merellisen teollisuuden jättämistä jäljistä sekä uskonnon harjoittamiseen liittyvistä jäänteistä ja asu-

tushistorian yleisistä jäljistä. Vedenalaista maisemaa ovat pohjan muodot, pohjalla olevat maiseman elementit, väliveden ominaisuudet sekä vedenpinnan läpi heijastuva valo ja veden alla osittain tai kokonaan olevat kulttuuriperintökohteet. Vedenalaisen maiseman ymmärtäminen antaa laajan näkemyksen ihmisen ja meren suhteesta, menneisyyden ja nykyisyyden kohtaamisesta sekä ympäristöllisten muutosten ja kestävä kehityksen arvioimisesta ottamalla huomioon maiseman fyysiset, luonnolliset, kulttuuriset ja sosiaaliset puolet⁵².

Suomessa vedenalaisia maisemia ei ole määritelty esimerkiksi muinaisjäännösrekisterissä omaksi kohdetyypiksi, vaan esimerkiksi Ruotsinsalmen laaja (26 km²) meritaisteluala vedenalaisine maisemineen ja luonnonympäristöineen on viety rekisteriin tapahtumapaikkana/taistelupaikkana.

1.5 Merellinen kulttuuriperintö ja sininen kasvu

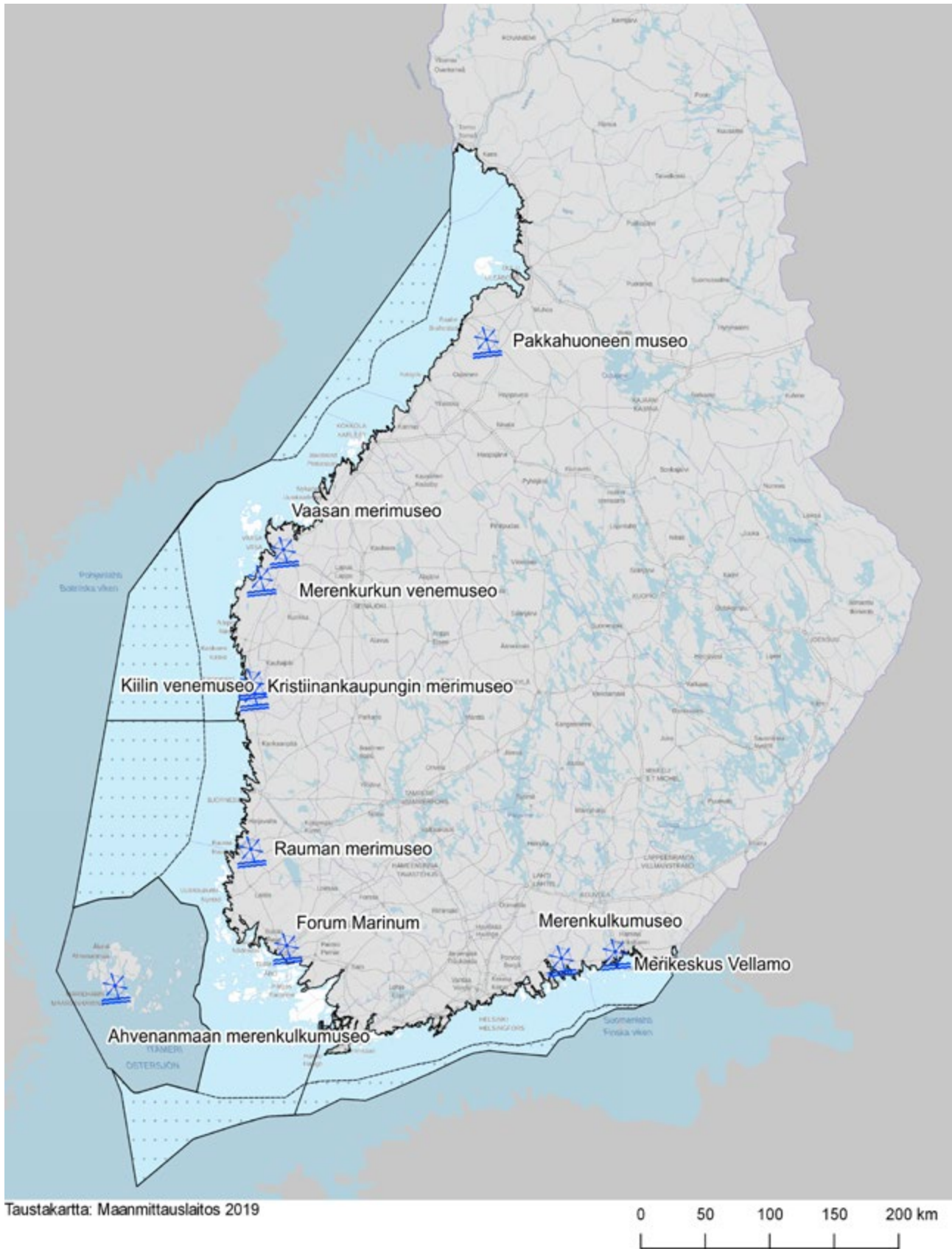
Kulttuuriympäristö on merkittävä kulttuurinen, taloudellinen, ekologinen ja sosiaalinen voimavara sekä uuden toiminnan mahdollistaja. Kulttuuriympäristön hoito on osa kestävä kehitystä⁵³.

Sinisen kasvun teemoihin kuuluu meri-, saaristo- ja rannikkoalueiden matkailu ja sen kestävä kehittäminen. Merelliset kulttuuri- ja luonnonympäristöt sekä maisemat ovat merkittäviä vapaa-ajan, virkistykseen, retkeilyn sekä hyvinvoinnin ja rauhoittumisen paikkoja. Suosittuja veteen liittyviä harrastuksia ovat veneily, purjehdus, melonta, suppailu sekä sukeltaminen.

Eri puolilla Suomen rannikkoa voi tutustua maamme merellistä historiaa, meriarkeologiaa, merenkulkua ja laivanrakennusta esitteleviin museoihin. Suomessa toimii ainakin yhdeksän meriaiheista museota. Nämä sijaitsevat Kotkassa, Kristiinankaupungissa, Loviisassa, Maalahdessa, Raahessa, Raumalla, Siipyyssä, Turussa ja Vaasassa.

⁵² Määritelmä: Laura Seesmeri, Turun yliopisto/ BalticRIM-hanke.

⁵³ Kulttuuriympäristöstrategia 2014–2020, s. 6.

Kartta: Suomen merimuseot.

Merenrantakaupungeissa sijaitsevat museot esittelevät omien alueidensa menneisyyttä esineiden, valokuvien ja tarinoiden kautta. Museoissa on pysyvien näyttelyiden lisäksi vaihtuvia teemanäyttelyitä ja museolaivoja⁵⁴, esimerkiksi Sigyn ja Suomen Joutsen Turussa. Museoissa esitellään myös alueiden meriarkeologista toimintaa ja vedenalaisia löytöjä. Museoissa halutaan tuoda esiin myös paikallisia merenkulkuperinteitä ja laivanrakennusta. Myös perinnealukset tarjoavat mahdollisuuksia merelliseen turismiin.

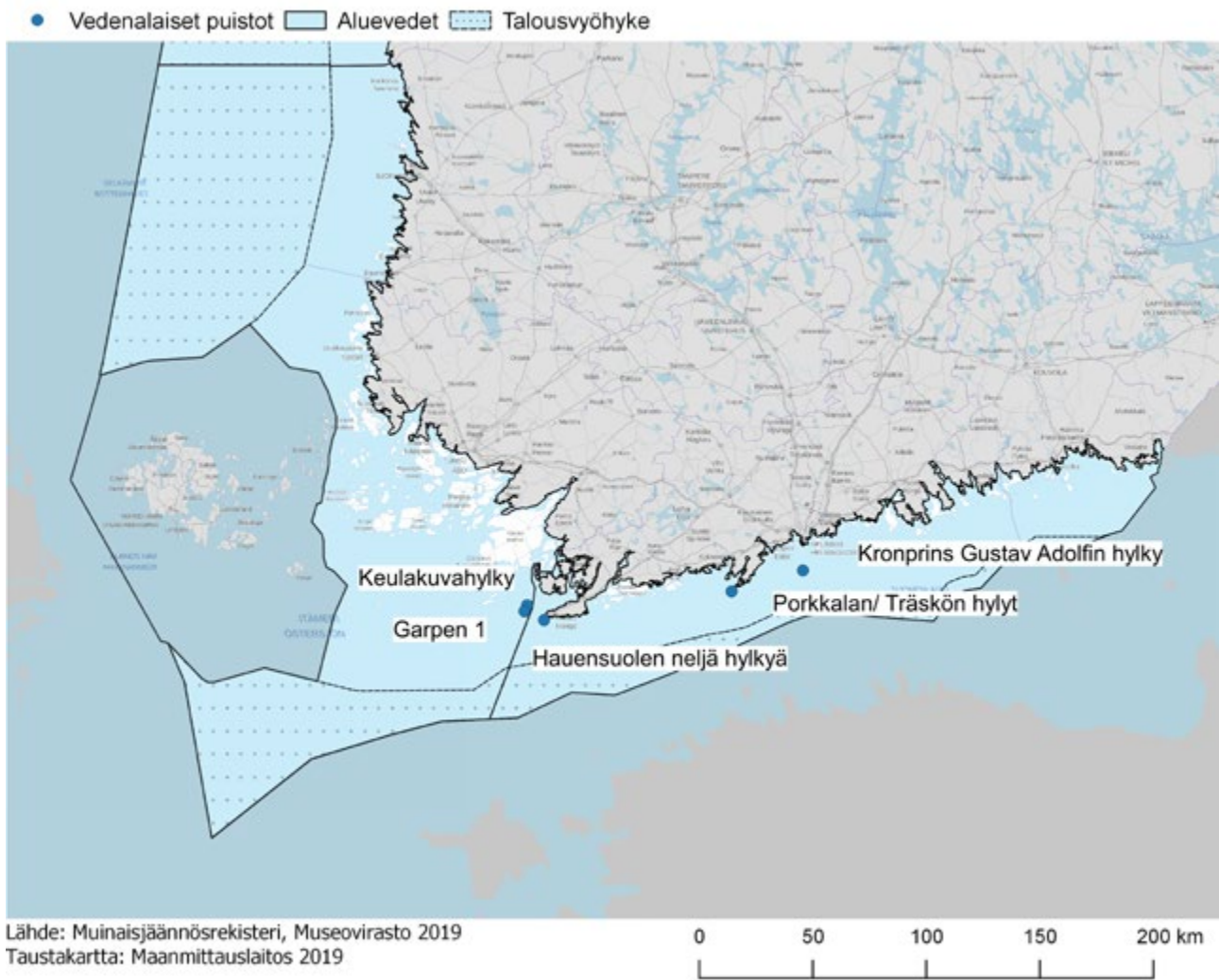
Suomen rannikon ja saariston majakoista matkailijoille ja retkeilijöille suunnattua toimintaa on ainakin Bengtskärissä, Söderskärissä, Marjaniemessä, Isokarissa, Kylmäpihlajassa, Utössä, Valassaarilla, Russarössä, Säpissä ja Tankarissa. Näihin kohteisiin on tarjolla vesiliikenneyhteyksiä sekä muita palveluja kuten opastettuja kierroksia, yöpymispalveluja, tulentekopaikkoja, saunoja ja elämyspalveluja vaikkapa lammaspaimennuksen muodossa.

Suomen aluevesillä on viisi niin sanottua vedenalaista puistoa, jotka soveltuvat erityisen hyvin sukellusturismiin. Näille hyllyille on asennettu muun muassa poijut sukeltajien veneiden kiinnittämistä varten sekä vedenalaisia opaskylttejä. Kohteita ja niiden tarinoita esitellään muun muassa esitteiden, verkkosivujen, 3D-mallien sekä museonäyttelyiden avulla.

Suomen vedenalaiset puistot ovat:

- Kronprins Gustav Adolfin hylky (Helsinki)
- Hauensuolen neljä hylkyä (Hanko)
- Garpen 1-hylky (Kemiönsaari)
- Keulakuvahylky (Kemiönsaari)
- Porkkalan/Träskön hylky (Kirkkonummi)

⁵⁴ Museolaiva on museon kokoelmissa oleva alus.

Kartta: Vedenalaiset puistot.

Kuva: Isokarin majakkasaarelta. Kuvaaja Elisa El Harouny, 2001, Museovirasto kuva KY112:1.

Kuva: Sukeltaja Kronprins Gustav Adolfin hylkypuistossa. Kuvaaja Pekka Tuuri 2009, Museo-
virasto, kuva AKMA200910:6.

2. MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN ALUEELLISET YLEISKUVAUKSET

2.1 Merellisen kulttuuriperinnön yleispiirteitä ja taustaa

Itämeri ja sisävesistöt ovat suomalaisen kulttuuriympäristön tunnusomaisia piirteitä. Suomi on pinta-alaan ja asukaslukuun suhteutettuna maailman vesistöisin maa ja Euroopan saaristoisimpia maita. Meillä on 76 000 yli puolen hehtaarin saarta, 56 000 yli hehtaarin järveä, 647 jokea ja 314 000 km rantaviivaa. Merialueet mukaan luettuna lähes kuudesosa Suomen kokonaispinta-alasta on vettä. Sisävesien osuus pinta-alasta on runsas 10 prosenttia. Vettä on kaikissa kunnissa, ja saarettomia kuntia on vain vähän⁵⁵.

Vesitiet ovat olleet merkittäviä kansantalouden, vaurauden ja kulttuurin kehitykselle. Suomi asutettiin vesiteitä pitkin ja varhaiset kauppapaikat ja kaupungit perustettiin hyvien vesiyhteyksien varsille. Myöhemmin teollisuus syntyi ja kasvoi siellä, missä oli tarjolla hyvät vesikuljetusyhteydet ja vesivoiman tuottamaa energiaa uusille tuotantotavoille. Merellinen kulttuuriperintö liittyy merialueilla erityisesti saaristo- ja ranta-alueisiin, meren ja maan vuorovaikutukseen sekä saariston elinkeinoin ja asumiseen. Suomen saaristoasutuksen ja elinkeinon historian kerrostumia on nähtävissä saaristolaiskylissä ja majakkaympäristöissä. Suomen saaristo- ja rannikkoalueita on lisäksi linnoitettu vuosisatojen aikana ja perintönä on eri ikäisiä linnoitusrakenteita⁵⁶.

2.2 Merellisen kulttuuriperinnön alueelliset yleiskuvaukset

Suomenlahden suunnittelualue

Uudenmaan rikkonaisella saaristovyöhykkeellä merenlahdet ovat matalia ja mereen työntyvät niemet kallioisia. Uudenmaan liiton selvityksessä Uudenmaan kulttuuriympäristöistä 2010-luvun alussa todettiin lähtöaineistot erityisesti rannikko- ja saaristoalueiden osalta puutteellisiksi. Tästä huolimatta merellisen kulttuuriympäristön ominaispiirteet ovat tunnistettavissa.⁵⁷

Koko Uudenmaan rannikko alkoi olla suomalaisten asuttamaa myöhäisellä rautakaudella. Ruotsalaisasutusta alkoi levitä rannikolle 1200-luvulta lähtien. Yksi Uudenmaan merellinen ominaispiirre on perinteinen saaristolaisasutus, joka jatkui 1900-luvulle saakka.⁵⁸ Saariston asukkaat harjoittivat pienimuotoista maanviljelyä, karjanhoitoa ja kaupankäyntiä sekä näiden ohessa kalastusta, pyyntiä ja veneen- ja laivanrakennusta. Ulompana saaristossa korostui kalastamisen merkitys. Esimerkiksi RKY-alueet Porvoon saaristokylät⁵⁹ sekä Tammissaaren ulkosaariston kalastajatilat⁶⁰ edustavat vanhaa saaristolaisasutusta.

Suomenlahden rannikolla kulkee ikivanha laivaväylä, jonka ensimmäinen kirjallinen selostus on tanskalainen ns. itineraario 1200-luvulta tai 1300-luvun alusta. Kuvauksessa mainittuja satamapaikkoja Uudenmaan rannikolla ovat Hankoniemi, Jussarö ja Porkkala, josta reitti jatkui Suomenlahden yli Rääveliini eli Tallinnaan.

Hankoniemen eteläkärjen luona oleva vanha Hauensuolen luonnonsatama on kalliopiirroksineen merkittävä merenkulun muistomerkki⁶¹. Jussarön keskiaikaisen sataman ympäristössä alkoi 1800-luvulla kaivostoiminta ja alue on RKY-alue Jussarön kaivossaari⁶². Myös Inkoon Barösundin läpi kulkee keskiaikaista perua oleva väylä, joka kuuluu RKY-kohteisiin⁶³. Monista historiallisista ja edelleen käytössä olevista satamista on syytä mainita Hanko, joka pisimpään jäistä avoimena pysyvänä alueena oli Suomen ensimmäinen varsinainen talvisatama. Sitä ryhdyttiin jäänmurtaajien avulla pitämään ympärivuotisesti toimivana satamana 1800-luvun lopussa⁶⁴.

Luotsi- ja majakkatoiminta alkoi Uudenmaan rannikolla varhain merenkulun turvaamisen tarpeisiin. Porkkalan Rönnskärin majakka 1800-luvun alusta on yksi Suomen vanhimmista säilyneistä majakoista ja kuuluu RKY-alueeseen Kallbådan ja Rönnskärin majakat⁶⁵. Muita tärkeitä merenkulun turvaamiseen liittyviä ympäristöjä ovat Loviisan Orrengrundin tunnusmajakka ja luotsiasema⁶⁶.

⁵⁵ Merellisen kulttuuriperinnön toimintaohjelma 2016–2020, s. 5.

⁵⁶ Kaituri et al. 2017, s. 65.

⁵⁷ Kuusisto & Rinkinen 2012, s. 9.

⁵⁸ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo 7.9.2018.

⁵⁹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4661 27.2.2019.

⁶⁰ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=2103 27.2.2019.

⁶¹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1187 27.2.2019.

⁶² RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1208 27.2.2019.

⁶³ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=3975 27.2.2019.

⁶⁴ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1188 27.2.2019.

⁶⁵ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1470 27.2.2019.

⁶⁶ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=3974 27.2.2019.

Kuva: Kallbådanin majakka Kirkkonummella. Kuvaaja Pekka Sihvonen 2000, Museovirasto, kuva RHO125016:1782.

Sotahistoria ja puolustusrakennelmat kuuluvat kiinteästi Uudenmaan merelliseen perintöön. Jo rautakaudella varustettiin linnavuoria puolustautumista varten. Rannikon merkittävin keskiaikainen linna on 1300-luvulla perustettu Raaseporin linna. Suomenlinnan ja Loviisan Svartholman rakentaminen 1700-luvulla aloitti järjestelmällisen puolustusvarustelun. 1850-luvulla Krimin sodan aikana rakennettiin linnoitteita Helsingin sisäsaaristoon ja ensimmäisen maailmansodan aikana linnoitettiin Helsingin ulkoluodot. Suomenlinnassa on poikkeuksellisen vahva kulttuuriarvojen keskittymä; se on UNESCO:n maailmanperintöalue, RKY-alue ja myös valtakunnallisesti arvokas maisema-alue. Suomenlinnan ympäristöstä tunnetaan monia hylkyjä ja vedenalaisia puolustusvarustuksia.

Uudenmaan keskisestä saaristosta Helsingin edustalla alkoi 1700-luvulta lähtien kehittyä viranomaissaaristo, josta puolustusvarustelu ja luotsilaitoksen toiminta pyyhki talonpoikaiset jäljet läheskokonaan.⁶⁷

1500-1600-luvuilla alkanut ruukkitoiminta, joka sijoittui jokiympäristöihin rannikon lähistölle, sekä 1800-luvulla alkanut huvila- ja kylpylätoiminta näkyvät Uudenmaan merellisessä kulttuurimaisemassa. Inkoon Fagervik on Suomen yhtenäisin ja edustavin esiteollisen ajan ruukkikokonaisuus⁶⁸. Helsingin lähisaaristoon höyrylaivareittien varteen syntynyt huvila-asutus ilmentää 1800-luvulla alkanutta kesäasumiskulttuuria⁶⁹. Hangon merikylpylä- ja huvila-alue on merkittävä esimerkki varakkaan väen kesänviettoympäristöstä⁷⁰.

⁶⁷ Kuusisto & Rinkinen 2012, s. 28.

⁶⁸ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=887 1.3.2019.

⁶⁹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1573 1.3.2019.

58 ⁷⁰ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Hangon museo 13.7.2018; RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1186 1.3.2019.

Uusimaa on se maakunnista, josta tunnetaan kaikkein eniten vedenalaislöytöjä Suomessa. Muinaisjäännösrekisterissä oli vuonna 2018 Uudeltamaalta noin 770 vedenalaislöytöä. Näistä suurin osa on eri ikäisiä alusten hylkyjä ja hyllyn osia (noin 630). Hylkyistä 281 on arvioitu muinaisjäänöksiä eli yli sata vuotta sitten uponneiksi. Hylkyjä tunnetaan niin sisäsaariston matalista vesistä kuin avomereltä. Viimeisin paljon huomiota saanut historiallinen hylky, joka myös suojeltiin muinaismuistolain perusteella määrätyn suoja-alueen avulla vuonna 2018, on Porvoon Kalbådagrundin alueella oleva hollantilaisen Huis te Warmelo -sotalaivan vuonna 1715 haaksirikkoutunut hylky⁷¹. Kalbådagrundin matalikko on ollut vaarallinen merenkulkijoille ja sen ympäristöstä tunnetaan useita hylkyjä. Runsaasti hylkyjä tunnetaan myös Porkkalanniemen ympäristöstä, jonka kohdalta on lyhin matka Tallinnaan Suomenlahden yli.

Kymenlaakson rannikolle ovat tunnusomaisia savikkoiset jokilaaksot, pitkät niemet ja syvät lahdet. Saaristo ei ole yhtä karikkoinen kuin Suomen lounais- ja länsiosissa, vaikka jääkauden kuljettamat suuret siirtolohkareet kuuluvat maisemaan niin maan päällä kuin veden alla ympäri rannikkoa. Pernajanlahden pohjoisin osa, Gammelbyviken, on valtakunnallisesti arvokas maisema, jota suojellaan myös luonnon puolesta.

Kymenlaakso on historiallinen rajamaakunta, jonka kulttuuriympäristössä näkyy monin paikoin alueen merkitys Ruotsin ja Venäjän välisessä rajankäynnissä. Kymenlaaksolle on leimallista sota- ja linnoitushistoria sekä kalastukseen, merenkulkuun, saaristoasutukseen ja metsäteollisuushistoriaan liittyvä kulttuuriperintö⁷².

Kymijoen oli kalarikkaiden lohikoskiensa vuoksi tärkeä sija kaupankäynnissä. Rannikon kalastajakylät ovat hyviä esimerkkejä kalastuksen ja merenkulun tuottamasta rakennetusta ympäristöstä Itäisellä Suomenlahdella. Varhaishistoriallisella ajalla asutus keskittyi jokien varsille, joissa sijaitsivat myös suurimmat satamapaikat. Viipuri oli koko alueen keskus ja suurin kaupunki aina 1700-luvun puoliväliin saakka, jolloin Haminan rajakaupungin satama otti Viipurin aseman alueen kauppasatamana. Haminan lähellä sijaitsi jo keskiajalla tärkeä kauppapaikka. Loviisassa Pyhtään Ahvenkosken historiallinen ympäristö ulottuu ajallisesti rautakaudelta ja keskiajalta aina 1900-luvulle.⁷³

Nykyisen Kotkan alue oli Ruotsin ja Venäjän taistelujen näyttämönä 1700-luvun lopussa. Alueella käytiin kaksi meritaistelua (vuosina 1788 ja 1790), joista jälkimmäinen oli Itämeren historian suurin meritaistelu laivojen ja miesten lukumäärän mukaan mitattuna. Sen jäljiltä Kotkan edustalla on kansainvälisestikin ainutlaatuinen hylkyjen aarreaitta. Taisteluiden jälkeen vuosina 1790–1809 Venäjä rakensi alueelle Ruotsinsalmen merilinnoituksen⁷⁴, josta muodostui yksi tuon ajan suurimpia asutuskeskittymiä Suomessa. Useista erillään olevista linnakkeista muodostunut merilinnoitus liittyi strategisesti Kymijoen haarassa sijaitsevaan maalinnoitus Kymenlinnaan.

⁷¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.2381 27.2.2019.

⁷² Kotkan kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. 8.1.2019.

⁷³ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1163 27.2.2019.

⁷⁴ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1167 27.2.2019.

Kuva: Ilmakuva Fort Slavan linnoituksesta Ruotsinsalmella. Kuvaaja Lentokuva Vallas 2003, Museovirasto, kuva RHO125410:1.

Itäisen Suomenlahden saaristokylät, elinkeinot ja merenkulku ovat Kymenlaakson rannikolle ja saaristolle tunnusomaisia. Haapasaaren saaristokylä⁷⁵ on rakennuskannaltaan hyvin säilynyt esimerkki kalastuksen ja merenkulun tuottamasta ympäristöstä. Haapasaari on myös valtakunnallisesti arvokas maisema- alue. Myös Haminan Tammion ja Kuorsalon saaristokylät sekä Pyhtään Kaunissaari ovat itäiselle Suomenlahdelle ominaisia kalastusta ja luotsausta harjoittaneiden saaristolaisten ympäristöjä⁷⁶. Virolahti on keskiaikainen, jo 1300-luvulla tunnettu kauppapaikka, jonka alueella toimi huomattavia laivanrakentajia 1500- ja 1600- luvuilla. 1700-luvun lopusta lähtien Virolahden rannikon ja saariston kivilouhimot lisäsivät merkittävästi alueen taloudellista merkitystä ja asukaslukua. Graniittilouhokset ovat valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö⁷⁷.

Kotkan teollisuusympäristöt on huomioitu valtakunnallisesti merkittävinä erityisesti Kymi-joen suistossa, niihin liittyy myös tehtaiden työntekijöiden asuinalueita, esimerkiksi Tiutisen asuinalue⁷⁸.

⁷⁵ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1160 27.2.2019.

⁷⁶ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1164 27.2.2019.

⁷⁷ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1286 27.2.2019.

⁷⁸ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4461 27.2.2019.

Vedenalaisen kulttuuriperinnön kohteita tunnetaan Kymenlaaksosta 120 ja niistä suurin osa (92) on hylkyjä tai hyllyn osia. Tunnetuin hylky on venäläinen vuonna 1790 taistelussa uponnut sotalaiva St.Nikolai Ruotsinsalmen meritaistelualueella. Taistelun jäljiltä tunnetaan useita muitakin hylkyjä.

Saaristomerén ja Selkämerén eteläosan suunnittelualue

Varsinais-Suomen alueella Saaristomeren muodostaa omaleimaisen ympäristön alueen merelliselle kulttuuriperinnölle. Saaristomeren saarten täplittäminen ja rajoittuminen lännessä Ahvenanmaan saaristoon, jonka kanssa se muodostaa selkeän kokonaisuuden. Saarelta saarelle siirtyä pääsee Suomen mantereelta aina Ahvenanmaalle saakka. Lisäksi oman leimansa merelliseen kulttuuriperintöön muodostavat saariston eri vyöhykkeet sisäsaaristo, välisaaristo ja ulkosaaristo. Alueella sijaitsee Saaristomeren kansallispuisto. Vesialueena Saaristomeren erittäin matala, se on keskimäärin vain 23 metriä syvä. Tosin ulkosaaristosta löytyy myös yli 100 metrin syvyyksiä alueita.

Saaristomeren kansallismaisema, joka ilmentää Suomen edustavampia luonnon- ja kulttuurin piirteitä. Kansallismaisemaan liittyy voimakas symboliarvo, joka osin muodostuu juuri alueen erityisestä merellisestä kulttuurista. Varsinais-Suomen alueella merelliseen kulttuuriperintöön kytkeytyvät tiiviisti myös valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet, joista Saaristomeren kulttuurimaisemaan lukeutuvat Dragsfjärd, Nauvo ja Korppoo. Näiden lisäksi merellisiä maisemia ovat myös Airsto-Seilin kulttuurimaisema, joka sisältää Nauvon, Paraisen ja Rymättylän, sekä Ruissalo-Hirvensalon kulttuurimaisema ja Aurajokilaakson kansallis- ja kulttuurimaisema⁷⁹.

Kuva: Nauvo. Kuvaaja Riikka Alvik, Museovirasto kuva AKMA201108:46.

⁷⁹ http://www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/Maisemat/Arvokkaat_maisemaalueet 27.2.2019.

Tutkija Tapani Tuovinen on kehittänyt maantieteellistä mallia siitä, miten evidenssi rautakauden ja keskiajan saariston elinkeinoista, asutuksesta ja alueellisesta vuorovaikutuksesta suhteutuu luonnonmaantieteellisiin saaristovyöhykkeisiin. Karivyoäykettä ja osaa ulkosaaristosta vastaa mallissa kalastusvyöhyke, joka on maankohoamisen takia siirtynyt avomerta kohti niin, että varhaiset kalastusvyöhykkeet ovat nyt sisempänä saaristossa. Arkeologisia merkkejä kalastusvyöhykkeen käytöstä ovat erilaiset kalastukseen liittyvät jäännökset, kuten tomtning-jäännökset ja labyrintit. Monitoimitalouden vyöhyke sisältää ajatuksen ulko- ja sisäsaariston väestöstä, joka hankki toimeentulonsa yhdistämällä maatalouden, kalastuksen, hylkeenpyynnin, linnustuksen sekä kausiluontoiset kaukomatkat kalastusvyöhykkeeseen. Arkeologinen tunnusmerkki ovat rautakautiset hautarauniot. Agraarivyoäykkeen alue käsittää mannerrannikon ja mantereen edustalla olevat suuret saaret. Vyöhykettä luonnehtivat lannoitetut pellot, karjatalous ja vuorovaikutus saariston kanssa. Matalan intensiteetin takamaita (vedenjakajat, sisäsaaristo, yläjuoksut) on voinut olla niin monitoimitalouden vyöhykkeessä kuin agraarivyoäykkeessä.⁸⁰

Saaristomeren ja Selkämeren merialueilla sijaitsee Suomen vanhimpia kulttuuriperinnön kohteita. Tiiviit yhteydet Ruotsiin näkyvät selkeästi alueen muinaisjäännöksissä. Saarissa ja rannikolla sijaitsevat rautakautiset röykkiöt kuvastavat muinaista päällikköyhteiskuntaa sekä myös Suomen alueella vaikuttanutta idänkaupan avautumista. Pronssikautisia ja rautakautisia hautaröykkiöitä löytyy erityisesti saaristosta korkeilta paikoilta, mutta ne eivät ole säännönmukaisesti korkeimmilla lakipaikoilla. Hautapaikoiksi valittiin topografisia erityispaikkoja, joilta on ollut hyvä näkyvyys ympäröivälle merialueelle, väylälle tai ulapalle. Hautapaikka saattaa sijaita myös muinaisen lahden suulla tai pohjukassa siten, että paikalta on nähnyt lahteen tai lahdesta pois purjehtivat alukset. Näköalapaikan ei tarvinnut olla korkea.⁸¹ Voimme vain arvailla sijoittelun funktiota, mutta röykkiöitä on todennäköisesti käytetty ympäristön kiintopisteinä muun muassa purjehtiessa.

Merellistä kulttuuriperintöä Saaristomerellä edustavat valtakunnallisesti arvokkaisiin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin lukeutuvat luotsi- ja majakkasaaret, joihin lukeutuvat Bengtskär Kemiönsaarella, Isokari Kustavissa, Utö Paraisilla ja Lyökki Uudessakaupungissa. RKY-listalle kuuluu myös ulkosaariston kyläasutus, joka on leimallisesti juuri Saaristomeren kulttuurimaisemaan liittyvä kokonaisuus kattaen alueita niin Paraisilla kuin Kemiönsaarella. Ulkosaariston kyläympäristöt muodostuvat keskiajalta periytyvästä pysyvästä merellisten elinkeinojen, kalastuksen ja merenkulun, synnyttämästä saaristolaisasutuksesta. Ominaista kyläasutukselle ovat pienialaiset niityt sekä tiiviit taloryhmät, jotka sijaitsevat kallioiden suojissa. Asutus keskittyy aina sataman ympärille.

⁸⁰ Tuovinen 2011a; 2016.

⁸¹ Tuovinen 2000, s. 22.

Kuva: Sattmarkin pronssikautisesta hautaröykkiöstä Paraisilta. Kuvaaja Laura Tuomisalo 2019.

Majakka- ja luotsisaaret, kyläasutus sekä saarten ohi kulkeneet merireitit ja laivaväylät liittyvät toisiinsa saumattomasti yhtenäisenä kokonaisuutena. Myös saarilla sijaitsevat kappelit, koulut sekä muinaisjäänneksistä linnoituslaitteet ja pronssikautiset hautaröykkiöt luovat historiallista jatkumoa.⁸² Veden alla eri-ikäiset alusten hylät luovat oman kerroksensa tähän kokonaisuuteen.

⁸² RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=5188 27.2.2019.

Kaupunkien edustalla satamien kehittyminen 1700-luvulta eteenpäin ja toisaalta 1800-luvun huvilakulttuuri tuovat oman lisänsä merelliseen kulttuuriperintöön. Myös useat teollisuuden jäänteet ovat tältä ajalta. Erityisesti kivi- ja kaivosteollisuus ovat jättäneet jälkensä moniin saariin. Historiallisista lähteistä tiedetään alueella olleen vilkasta laivanrakennustoimintaa. Talonpoikaisia varveja eli laivanrakennuspaikkoja on kuitenkin muinaisjäännösrekisterissä toistaiseksi vain yksi, Taivassalon Laivaranta⁸³.

Selkämeren eteläosassa Satakunnan alueella merialue on monimuotoinen ja vaihteleva. Merellinen maisema muodostuu rikkonaisesta saaristosta, kumpuilevista kallioalueista sekä tasaisista jokiuomista. Suuret joet, kuten Kokemäenjoki ja myös Merikarvianjoki, Kristiskerinjoki, Eurajoki ja Sirppujoki (eli Männäistenjoki) laskevat Selkämereen ja luovat sen edustalle suistoalueita, joilla on tärkeitä luonnonarvoja. Satakunnan rannikkoseudulla valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi on määritelty Porin Yyteri sekä Ahlainen.⁸⁴ Myös Satakunnan rannikkoseutu, joka koostuu Rauman, Eurajoen, Luvian, Ahlaisten ja Merikarvian saaristoista, on kokonaisuudessaan arvokas kulttuuriympäristö.⁸⁵

Satakunnan rannikon ja merialueiden valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt liittyvät kalastukseen sekä luotsi- ja majakkatoimintaan. Rannikolla sijaitsee myös useita valtakunnallisesti merkittäviä kyläympäristöjä ja viljelymaisemia, jotka periytyvät keskiajalta ja ovat maankohoamisen myötä jääneet kauas rannikosta. Näistä poiketen Trolssin kylä Merikarvialla on merellinen kyläympäristö, joka asutettiin 1750-luvulla.⁸⁶ Lisäksi erityistä satakuntalaista merellistä kulttuuriperintöä ovat olemassa olevat (Porin Reposaaressa, Pihlavan ja Isonsaaran) höyrysahat ja jo hävinneet (esimerkiksi Eurajoen Kaunissaaren ja Merikarvian Haminaholman) höyrysahat yhdyskuntineen. Höyrysahoihin liittyneen Kokemäenjoen uiton jäljellä olevat rakenteet ja rakennukset liittyvät myös tähän kokonaisuuteen.⁸⁷

Luvian ulko- ja sisäsaaristossa on säilynyt valtakunnallisesti arvokasta 1700-luvulta periytyvää kalastajakulttuurista kertovaa rakennuskantaa, jossa kalastustilojen ja -torppien joukossa on myös myöhempää huvila-asutusta⁸⁸. Kalastajatilat sijaitsevat omilla saarillaan ja eroavat selkeästi myöhemmästä rakentamisesta. Merikarvian Kaddin kalastusmajat ovat ulkomerikalastuksen ja hylkeenpyynnin tukikohtia, jotka kuvastavat rannikkoseutujen harvinaiseksi käynyttä elinkeinomuotoa⁸⁹. Kalastuksen lisäksi rannikolla ja saaristossa rakennettiin laivoja. Esimerkiksi Merikarvian Köörtilän kylä on yksi Satakunnan sahatoiminnalla, laivanrakennuksella ja purjehduksella vaurastuneista rantakylästä⁹⁰.

Selkämeren eteläosassa sijaitsee useita majakkayhteisöjä, luotsiasemia sekä muita merenkulusta muistuttavia ympäristöjä.

⁸³ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000011745 6.3.2019.

⁸⁴ http://www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/Maisemat/Arvokkaat_maisemaalueet 27.2.2019.

⁸⁵ Uusi-Seppä 2012, s. 128.

⁸⁶ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1986 27.2.2019.

⁸⁷ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Satakunnan museo 20.9.2018.

⁸⁸ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4124 27.2.2019.

⁸⁹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4035 27.2.2019.

⁹⁰ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1985 27.2.2019.

Satakunnan rannikkoseudulla sijaitsee useita kulttuurimaisemia sekä arvokkaita rakennettuja ympäristöjä, jotka kuvastavat erityisesti 1800-luvulla voimakkaasti kasvanutta sahatoimintaa sekä toisaalta huvilayhdyskuntien kasvua. Esimerkiksi Pihlavan saha ja asuinalueet⁹¹ kuvastavat Satakunnan merellistä teollista kulttuuriperintöä. Ensimmäiset höyrysahat rakennettiin aina meren tai vesistön rantaan, josta saatiin vesivoimaa sahan pyörittämiseen ja josta sahatavara voitiin lastata suoraan aluksiin. Saha- ja asuinalueiden lähellä sijaitsee Pihlavan huvila-alue⁹².

Merkittävä rakennettu teollisuusympäristö sijaitsee Reposaaressa, jolla on eritoten sata-matoimintojen, telakan ja höyrysahan ansiosta ollut suuri valtakunnallinen ja paikallinen merkitys.⁹³ Reposaaressa on niin ikään merkittävä Mäntyluodon luotsi- ja sata-maympäristö.⁹⁴

Saaristo oli erityisesti merellisten elinkeinojen aarrea. Kalastukseen, linnustukseen ja hylkeenpyyntiin liittyviä jäännöksiä on edelleen nähtävissä Selkämeren ulkoluodoilla, joilla sijaitsee kivirivejä ja muita kivisiä rakenteita jäännöksinä kalastajien tilapäisistä asumuksista ja verkonkuivaustelineistä. Saarilla sijaitsee myös vanhojen merimerkkien perustuksia ja jäänteitä sekä puolustusvarustuksia etenkin maailmansotien ajalta.⁹⁵

Pohjoisen Selkämeren, Merenkurkun ja Perämeren suunnittelualue

Matala rannikko, rannan edustalla oleva laaja saaristo ja rantalinja, joka on maankohoamisen (lähes metri sadassa vuodessa) kautta jatkuvassa liikkeessä ja muutoksessa, ovat Pohjanlahden rannikolla ominaisia merelliseen kulttuuriympäristöön vaikuttavia ympäristötekijöitä. Merellistä perintöä löytyy niin maakunnan korkeimmilta alueilta kuin merenpohjastakin. Veneen jäännöksiä on löydetty suoalueilta korkealta merenpinnan yläpuolelta. Vanhimmat väylät ja satamapaikat ovat nykyisin kuivalla maalla kaukana merestä.⁹⁶

Merenkurkun maailmanperintöalue on merkittävä ympäristö niin luonnon- kuin kulttuuri-perinnönkin kannalta. Alueella näkyy ihmisen ja luonnon voimien vuoropuhelu. Maankohoaminen on vaikuttanut jokapäiväiseen elämään, kun rannat ovat vähitellen muuttuneet pelloiksi, uusia veneväyliä on jouduttu etsimään ja satamia siirtämään.⁹⁷ Maailmanperintöalueeseen sisältyy valtakunnallisesti arvokas maisema-alue Björköby, eheänä säilynyt rannikkoseudun saaristokylä. Tyypilliseen Merenkurkun maisemaan kuuluvat päätemoreenivyöhykkeet, luotojen jonot, mataloituneet lahdet ja salmet.

⁹¹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=350 27.2.2019.

⁹² RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=5180 27.2.2019.

⁹³ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1497 1.3.2019.

⁹⁴ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=2928 1.3.2019.

⁹⁵ Uusi-Seppä 2012, s. 158.

⁹⁶ Pohjanmaan merellinen perintö, s. 6; Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Keski-Pohjanmaan maakuntamuseo 12.9.2018.

⁹⁷ Hietikko-Hautala 2010, s. 120.

Laajempia merellisen kulttuuriperinnön alueita ovat muun muassa Maalahden Rönnskären, Mustasaaren Raippaluoto-Björköby-Valassaaret⁹⁸, Raippaluodonkylä- ja kalasatama, Björkön kylämaisema sekä Vöyrin Mikkelsaaret. Mikkelsaarilta tunnetaan runsaasti muinaisjäännöksiä, jotka liittyvät pyyntiin.

Pohjanlahden matala, kivikkoinen ja karikkoinen rannikko oli merenkululle haastavaa. Merenkulun turvaamiseen tarvittiin majakoita, merimerkkejä ja luotseja. Luotsi- ja majakalaitoksen historiaan liittyvää perintöä onkin Pohjanlahden rannikolla runsaasti. Suurista merimajakoista vanhin on Norrskärin majakka, jota alettiin rakentaa 1846. Norrskärillä on myös majakkayhteisön rakennuksia. Muita Merenkurkun majakoita ovat Valassaaren majakka, Ritgrungin tunnusmajakka, Rönnskärin tunnusmajakka ja Strömmingsbådanin majakka.⁹⁹ Kristiinankaupungissa on Yttergrundin majakka, Kaskisissa Sälgrundin majakka, Uudessakaarlepyyssä Stubben¹⁰⁰ ja Kokkolassa Tankar¹⁰¹. Näiden lisäksi on valottomia pookeja, pienempiä kalastusloistoja ja nuorempia pohjamajakoita. Saarille rakennettuihin majakoihin liittyvät majakanvartijoiden asuintalojen ja piharakennusten kokonaisuudet. Useilla majakkasaarilla on myös luotsitoimintaan liittyneitä rakennuksia, kuten Kaskisten Sälgrundissa¹⁰² ja Pietarsaaren Mässkärissä¹⁰³.

Kuva: Tankarin majakkasaari Kokkolassa. Kuvaaja Riikka Alvik 2016, Museovirasto, kuva KY133:1.

⁹⁸ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=5110 1.3.2019.

⁹⁹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=5110 1.3.2019.

¹⁰⁰ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=3960 1.3.2019.

¹⁰¹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=2922 1.3.2019.

¹⁰² RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4733 1.3.2019.

¹⁰³ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=2923 1.3.2019.

Kalastus ja hylkeenpyynti olivat Pohjanlahden tärkeitä merellisiä elinkeinoja. Ulkosaaristossa on kalastajayhdyskuntia eli kalastajamökkien keskittymiä suojaisissa satamapaikoissa. Näitä ovat Koberget Korsnäsissä, Storsanden ja Storskär Maalahdessa, Norrskär Mustasaassa, Stubben Udessakaarlepyyssä, Öuran Luodossa¹⁰⁴ ja Tankar Kokkolassa. Ikivanhasta hylkeenpyyntiperinteestä ovat osoituksena lukuisat muinaisjäännökset saarissa. Pyyntiin liittyi myös suullista perinnettä.

Pohjanmaa oli puurunkoisten purjelaivojen aikakaudella vuosisatojen ajan tunnettu korkeatasoisesta laivanrakennustaidosta. Jo 1500-luvulla alusten rakentaminen oli tärkeä tulolähde, ja pysyi sellaisena höyrylaivojen ja metallirunkoisten laivojen 1800-luvun lopulla alkaneeseen valtakauten asti.¹⁰⁵ Useiden satojen vuosien ajan eri puolilla Pohjanmaata oli lukemattomia alusten rakennuspaikkoja. Toiminnan perustana olivat puutavaran saanti, meren läheisyys ja taitavat kirvesmiehet. Kruunun laivaveistämöitä perustettiin 1600-luvulla Pedersöreen, Kruunupyyhyn ja Kokkolaan. Satoja miehiä työllistänyt amiraliteetin laivaveistämö perustettiin 1670-luvulla Kruunupyyhyn Jouxholmenille.¹⁰⁶ Nyt tämä veistämö on jäänyt kuivalle maalle kauas rannikosta.

Pohjanlahden rannikolta tunnetaan noin 230 vedenalaiskohdetta, joista suurin osa (172) on eri-ikäisiä laivanhylkyjä ja hyllyn osia. Laivanhylkyistä 74 on arvioitu muinaisjäännöksiä eli yli sata vuotta sitten uponneiksi. Monet hylt ovat pahoin hajonneet ja niiden osia on levinnyt laajalle alueella; matalilla rannoilla jäät ja merenkäynti murskaavat hylkyjä. Pohjanmaan eniten tutkittuja vedenalaisia muinaisjäännöksiä ovat venäläisten 1714 tekemään Pohjanlahden ryöstöretkeen liittyvät haaksirikkopaikat (Ryssberget Vöyrillä sekä Truthällan, Svathällan ja Finnviken Närpiössä) sekä 1800-luvun puolivälissä haaksirikkoutunut kauppalaiva Sofia Marian hylky Oulun edustalla.

¹⁰⁴ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4586 1.3.2019.

¹⁰⁵ Toivanen, http://sydaby.eget.net/swe/1600_build.htm 27.2.2019.

¹⁰⁶ Pohjanmaan merellinen perintö 2001, s. 17-18.

Kuva: Sofia Marian hyllyn tutkimukset Oulun edustalla vuonna 1984. Kuva JOKA/ Museo-
virasto, kuva JOKAKAL3B:19770.

3. MERELLISEN KULTTUURIPERINNÖN KESKEISIÄ TEEMOJA

Tässä osassa kuvataan yleistasolla merellisen kulttuuriperinnön keskeisiä teemoja, joista esitetään koko maata koskeva yleiskuvaus (ilmiön lyhyt yhteenveto sekä levintäkartta). Mikäli teemasta on käytettävissä riittävästi digitaalista dataa, esitetään myös merialue-suunnittelualuekohtaiset kuvaukset ja kartat.

3.1 Liikenne

Liikenteen kulttuuriympäristöjä ovat:

- historialliset meriväylät
- veneenvetotaipaleet ja-paikat
- kanavat
- hylyt
- laivaloukut
- laivojen hautausmaat
- perinnealukset
- majakat
- satamat, luonnonsatamat ja ankkuripaikat
- painolastipaikat
- kalliohakkaukset ja kivikompassit
- laiturit, aallonmurtajat ja hirsiaukset

Historialliset meriväylät

Historiallinen meriväylä: merellä kulkijoiden tai paikallisten asukkaiden merkitsemä tai tuntema kulkureitti vesialueella.¹⁰⁷

Viikinkien idäntie kulki Ruotsin saariston kautta pitkin Suomen etelärannikkoa Suomenlahden pohjukkaan ja sieltä edelleen Venäjän jokia pitkin itään ja etelään. Alukset purjehtivat myös Suomen, Ruotsin ja Tallinnan sekä Itämeren eteläosien välillä. Vanhin Suomen rannikkoon liittyvä purjehdusreitin kuvaus on säilynyt niin sanotussa tanskalaisessa itineraariossa 1200-luvulta. Siinä kuvattu reitti on kuitenkin todennäköisesti paljon vanhempi ja kulkee Tanskan salmista Ruotsin ja Suomen rannikkoja pitkin Tallinnaan.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Vesiväyliin liittyviä käsitteitä 2011.

¹⁰⁸ Tarkiainen 2010, s. 123.

Kuvauksessa mainittuja Suomen rannikon satama- ja asuinpaikkoja Saaristomerellä ja Suomenlahdella ovat Aspö, Jurmo, Hiittinen, Hankoniemi, Jussarö ja Porkkala. Seuraavat reittiselostukset ovat 1500-luvun puolivälistä.¹⁰⁹

Kartta-aineistoa ja väyläkartoituksia alkoi ilmestyä vasta systemaattisen kartoituksen myötä 1700-luvulta lähtien. Siihen asti "kartat" olivat edellä kuvatun kaltaisia matka-etappien kuvauksia tai yleisluontoisia atlaksia, joissa maantieteelliset yksityiskohdat esitettiin hyvin suurpiirteisesti. Kartoitusta alettiin tehdä valtakunnan hallinnon järjestämistä varten ja merialueilla erityisesti sota- alusten liikkumisen varmistamiseksi. Tietoa meriväylistä kerättiin viranomaisten suorittaman kartoituksen ja syvyysmittausten lisäksi paikallisilta luotseilta. Väyliin sijoittumiseen vaikutti kuitenkin eniten laivanrakennustekniikan edistyminen, laivojen koon suureneminen sekä purjepinta-alan kasvaminen ja takilan kehittyminen, jolloin myös avomerellä purjehdus tuli mahdolliseksi. Vanhat rautakautiset ja keskiaikaiset väylät olivat siis (ja ovat edelleen) käytössä, mutta niiden lisäksi tuli uusia syväväyliä.

Veneenvetotaipaleet ja-paikat sekä kanavat

Veneenvetotaival: kapea maakannas, jonka yli vene on vedetty tai kannettu merimatkan lyhentämiseksi.

Moniin vanhoihin meriväyliin liittyi kapeiden maakannasten ylityspaikkoja. Tarkoituksena oli lyhentää kuljetun reitin pituutta tai valikoida suojaisampi kulkureitti. Maakannaksen yli vene kannettiin tai vedettiin esimerkiksi teloja käyttämällä. Vanhat maakannasten yli johtavat veneenvetotaipaleet voivat erottua edelleen maastossa urana ja niihin voi liittyä myös veneen vetämistä helpottavia rakenteita.¹¹⁰

Rannikolla paikannimet saattavat viitata tällaisiin veneenvetotaipaleisiin. Erityisesti ruotsinkielisellä rannikolla -drag ja -draget -nimet, sekä -ed, ja -edet -nimet ovat perinteisiä vetotaival-nimiä ja suomessa taas taipal- ja taival/e-paikannimet. Vetotaipaleet ovat erityisesti rautakaudelle sekä varhaiskeskiajalle ajoittuva muinaisjäännöstyyppi, ja niiden merkitys on monimuotoisempi kuin vain yksinkertainen siirtymätaival vesistöstä toiseen. Vetotaipaleet ovat olleet todennäköisesti myös kohtaamis- ja kauppapaikkoja ja niiden hallussapitoon liittyi poliittisia ja puolustukseen liittyviä näkökohtia. Veneenvetotaipaleita sijaitsee myös sisämaassa. Suomessa jo keskiajalla tunnettu erittäin tärkeä vetotaival kulki Vienanmereltä Oulujärven kautta Perämeren rannikon kauppapaikoille.¹¹¹

Veneenvetopaikka: rantaan veneelle kivistä raivattu paikka eli rantautumispaikka, joka helpotti sekä veneen säilyttämistä että lastaamista ja purkamista.¹¹²

¹⁰⁹ Haggrén et al. 2015, s. 502.

¹¹⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kanava, <http://akp.nba.fi/wiki/kanava> 27.2.2019.

¹¹¹ Westerdahl 2006, s. 20–21.

¹¹² Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: veneenvetopaikka, [http://akp.nba.fi/wiki/kalastuspaikka?s\[\]=veneenvetopaikka](http://akp.nba.fi/wiki/kalastuspaikka?s[]=veneenvetopaikka) 27.2.2019.

Veneenvetopaikat ovat erityisesti kevyiden ja pienempien alusten, nimensä mukaisesti veneiden, säilyttämiseen liittyviä paikkoja. Niitä löytyy yleisesti Suomen saaristoista kyläpaikkojen sekä kausittaisten pyyntipaikkojen ja tomtningien yhteydestä. Korppoossa paikkoja kutsutaan nimellä oppdrätta, Houtskarissa uppdräkta.¹¹³ Myöhempi maankohoaminen ja saariston asuttaminen on usein tuhonnut veneenvetopaikkoja. Veneenvetopaikkoja on säilynyt saarilla ja erityisesti Pohjanlahdella ja Perämerellä, jossa ne ovat nuorempia kuin Saaristomerellä.

Kuva: Kirkkonummi Lillkanskogdraget. Näkymää vetouran itäpäästä kohti Lillkanskogvikenia. Kuvattu lännestä. Kuvaaaja Vesa Laulumaa 2010, Museovirasto, kuva AKDG2070:2.

Kanava: vesiliikennettä tai veden johtamista varten rakennettu vesiuoma¹¹⁴

Keinotekoisia kanavia alettiin rakentaa, kun alusten koko ja tehokkaampien kuljetusten tarve kasvoivat. Suomessa kanavia on rakennettu pääasiassa sisävesille, etenkin Vuoksen, Saimaan, Kymijoen ja Kokemäen vesistöalueille. Suomen vanhin kanava löytyy kuitenkin rannikolta. Kyseessä on keskiaikainen, ilmeisesti Raaseporin linnan rakentamiseen liittyvä Grabben kanava nykyisen Raaseporin kaupungin alueella. Rannikkoalueen kanaviin kuuluu myös Strömman kanava Kemiönsaaren ja Salon rajalla.¹¹⁵

¹¹³ Tuovinen 2000, s. 14.

¹¹⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kanava, <http://akp.nba.fi/wiki/kanava> 27.2.2019.

¹¹⁵ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kanava, <http://akp.nba.fi/wiki/kanava> 27.2.2019.

Kuva: Strömman vanha kanava ja työntösilta. Kuvaaja Sirkka-Liisa Seppälä 2018, Museo-
virasto, kuva KY103:1.

Veneenvetotaipaleet ja -paikat sekä kanavat: Suomenlahti

Muinaisjäännösrekisterin mukaan Suomenlahden alueella on viisi muinaisjäännöstä, jotka on luokiteltu veneenvetopaikaksi. Näistä kaksi on Kirkkonummelta ja kolme Raaseporissa. Kirkkonummen kohde sekä yksi Raaseporin kohteista ovat veneenvetotaipaleita, jotka kaikki sijaitsevat nykyään maalla ja ovat osin myös jääneet myöhemmän rakentamisen alle.

Raaseporissa sijaitsevat veneenvetopaikat, muinaisrantaan raivatut satamapaikat, Mustionkosken veneenvetopaikka ja Framnäs S ovat esimerkkejä vanhemmista kulkuväylistä, jotka nekin ovat maankohoamisen myötä jo kuroutuneet umpeen.

Veneenvetotaipaleet ja -paikat sekä kanavat: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Saaristomerellä on säilynyt myös vanhempia veneenvetopaikkoja. Kemiönsaaren ulkosaa-
ristossa Höga Buskär -saaren pohjoisrannalla on raivattu paikkoja veneille 1700-1800-lu-
vuilla¹¹⁶. Paraisilla veneenvetopaikkoja on kartoitettu useita, esimerkiksi Alskärin saareissa
1300-1500-luvuille ajoittuvia¹¹⁷, Björkössä 1600-1700-luvuille ajoittuvia¹¹⁸, Jurmon saarella
1400-1500-luvuille ajoittuvia¹¹⁹ ja Pattskärillä 1800-luvulle ajoittuvia paikkoja¹²⁰. Muinais-
jäännösrekisteri ei tunne yhtään veneenvetopaikkaa tai -taipaletta Satakunnan vesiltä,
eikä myöskään veneenvetotaipaleita Saaristomereltä. Tämä kuitenkin tarkoittaa vain sitä,
ettei näitä paikkoja ole merkitty muinaisjäännösrekisteriin.

¹¹⁶ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000011311 27.2.2019.

¹¹⁷ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000011229 27.2.2019.

¹¹⁸ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000011402 27.2.2019.

¹¹⁹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000011202; www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000011200 27.2.2019.

¹²⁰ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000011261 27.2.2019; Tuovinen 2000, s. 31-32.

Strömman kanava sijaitsee Kemiönsaaren ja mantereen välissä ja tätä vesireittiä on hyödynnetty jo satoja vuosia saariston kalastajien käydessä kauppaa sisämaan kylien ja kaupunkien kanssa. Kapeikosta muodostui ylityspaikka myös maitse kulkeville. Liikennemäärien ja alusten kasvaessa kapea salmi alkoi käydä ahtaaksi ja kanava avattiin liikenteelle vuoden 1845 kesällä. 1900-luvun alun jälkeen laivaliikenne pikkuhiljaa väheni kehittyvän maantiiliikenteen takia. Liikenteen vähentymisestä huolimatta uusi kanava rakennettiin vuonna 1967. Samaan aikaan myös maantielinjausta muutettiin ja vanha kanava jäi käytöstä pois kokonaan 1968.¹²¹

Veneenvetotaipaleet ja -paikat sekä kanavat: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Pohjois-Suomessa sijaitsee suuri määrä veneenvetotaipaleita sekä tervaveneiden vetoteitä eli möljiä, jotka ovat erityisesti sisämaan järvien ja suurten jokien rantoja pitkin liikkumista helpottaneita rakenteita. Esimerkiksi tunnettu esihistoriallinen vetotaipale kulki Vienanmereltä Oulujärveä ja -jokea myöten Perämeren kauppasatamiin ja sieltä Ruotsiin.

Veneenvetopaikkoja tunnetaan erityisesti Pohjanlahdelta Perämerelle ulottuvasta saaristosta, jossa ne liittyvät kausittaisten kalastus- ja linnustus- sekä hylkeenpyynnin paikkoihin. Rannikolla varhaisemmat veneenvetopaikat ovat nousseet maankohoamisen myötä kauemmaksi rannikolta. Merenkurkussa Mustasaassa Bodvattnetin rannoilla on useita vetopaikkoja¹²², kuten myös ulkosaariston Västra Norrskärissä¹²³. Perämeren veneenvetopaikat sijaitsevat ulkosaaristossa, esimerkiksi Selkä-Sarvessa sekä Pensaskarissa vanhojen kalastustukikohtien ympäristöissä.¹²⁴

¹²¹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4152 27.2.2019.

¹²² Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppe.fi/to.aspx?id=112.1000018612 27.2.2019.

¹²³ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppe.fi/to.aspx?id=112.1000008739; www.kyppe.fi/to.aspx?id=112.1000008741 27.2.2019.

¹²⁴ Mäki vuoti 1994.

Kuva: Veneenvetouria Västra Norrskärillä. Kuvaaja Kaisa Lehtonen 2007, Museovirasto, kuva AKDG824:2.

Hylt

Hylky: uponnut tai muutoin hylätty vesikulkuneuvo tai sen osa esineistöineen.¹²⁵

Kuva: Joskär 1 hyllyn kylkirakenteita. Kuvaaja Sinikka Kärkkäinen 2014, kuva AKMA300004.4.

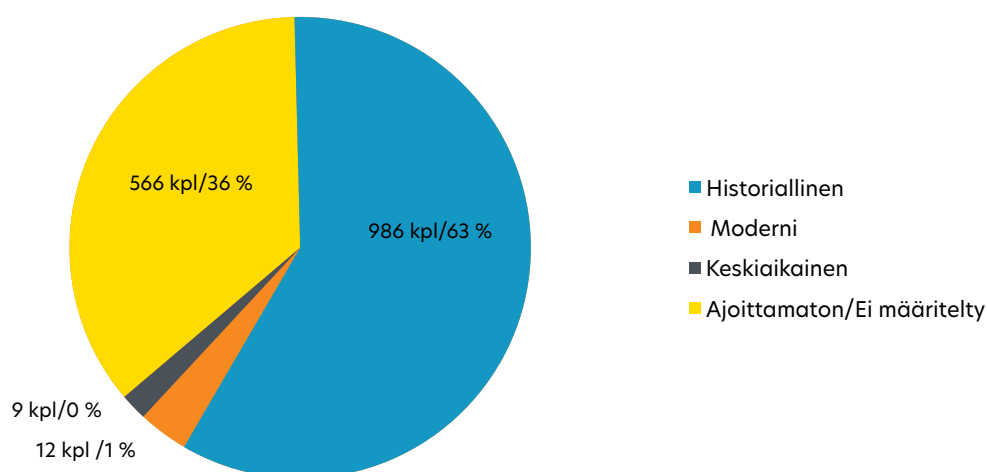
Suomen vanhimmat tunnetut laivanhylt kuten Paraisten Egelskärin, Porvoon Svartsån sekä Virolahden Lapurin hylt ovat keskiaikaisia, usein yhdellä mastolla varustettujen alusten jäännöksiä. Keskiajalla kauppamerenkulku kasvoi voimakkaasti, ja 1400-luvun lopulla tehdyt löytöretket muun muassa Amerikan mantereelle muuttivat maailmankuvaa. Purjealuksilla ylitettiin valtameriä ja uudet eksoottiset tuotteet levisivät Amerikasta ja Aasiasta Eurooppaan. Suomen ja pohjoisen Itämeren kannalta yksi kauppamerenkulun merkittävimmistä kasvutekijöistä oli Pietarin perustaminen vuonna 1703. Hollanti ja Iso-Britannia halusivat päästä käsiksi Venäjän ja itäisen Euroopan mittaviin luonnonvaroihin ja vientiartikkeleihin kuten tervaan, hamppuun, purjekankaaseen ja turkiksiin. Tämä näkyy väistämättä myös hylkyjen määrässä: 1700-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta tunnetaan jo useita erittäin hyvin säilyneitä hylkyjä, joihin sisältyy myös laivan irtaimisto ja lastitavaraa. 1800-luvulla masto ja purjeet vaihtuivat höyrykoneeseen, jonka käyttöönotto edisti myös raudan käyttöä rakennusmateriaalina. Höyrykoneen käyttövoiman syrjäytti dieselmoottori 1900-luvun kuluessa.¹²⁶

¹²⁵ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hylky, <http://akp.nba.fi/wiki/hylky> 27.2.2019.

¹²⁶ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hylky, <http://akp.nba.fi/wiki/hylky> 27.2.2019.

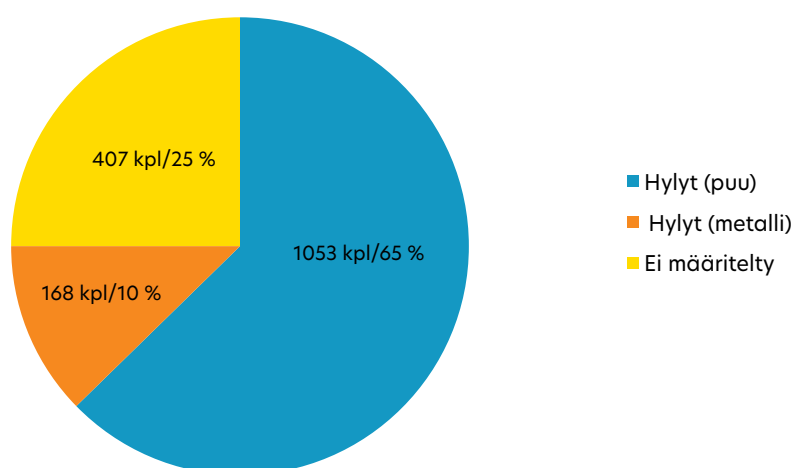
Eri-ikäisiä, tunnettuja ja vielä tuntemattomia hylkyjä¹²⁷ on Suomen merialueilla ja sisävesillä arviolta tuhansia. Museoviraston ylläpitämään muinaisjäännösrekisteriin on merkitty noin 1640 hylkyä, joista noin 690 on arvioitu rauhoitetuiksi muinaisjäännöksiksi. Eniten laivanhylkyjä löytyy Etelä- ja Länsi-Suomesta merenkulun kannalta keskeisiltä alueilta: vilkkaasti liikennöityjen vanhojen meriteiden, kauppareittien ja satamien tuntumasta sekä meritaistelupaikoilta. Tunnettujen hylkyjen painottuminen Etelä-Suomeen johtuu osittain nykyisestä tutkimustilanteesta. Pohjois-Suomessa merialueita on inventoitu huomattavasti vähemmän.

Hylkyjen ajoitus

Kuva: Muinaisjäännösrekisterin mukaan (7.1.2019) Suomesta tunnetaan 1628 hylkyä. 63 % hylkyistä on historiallisen ajan hylkyjä.

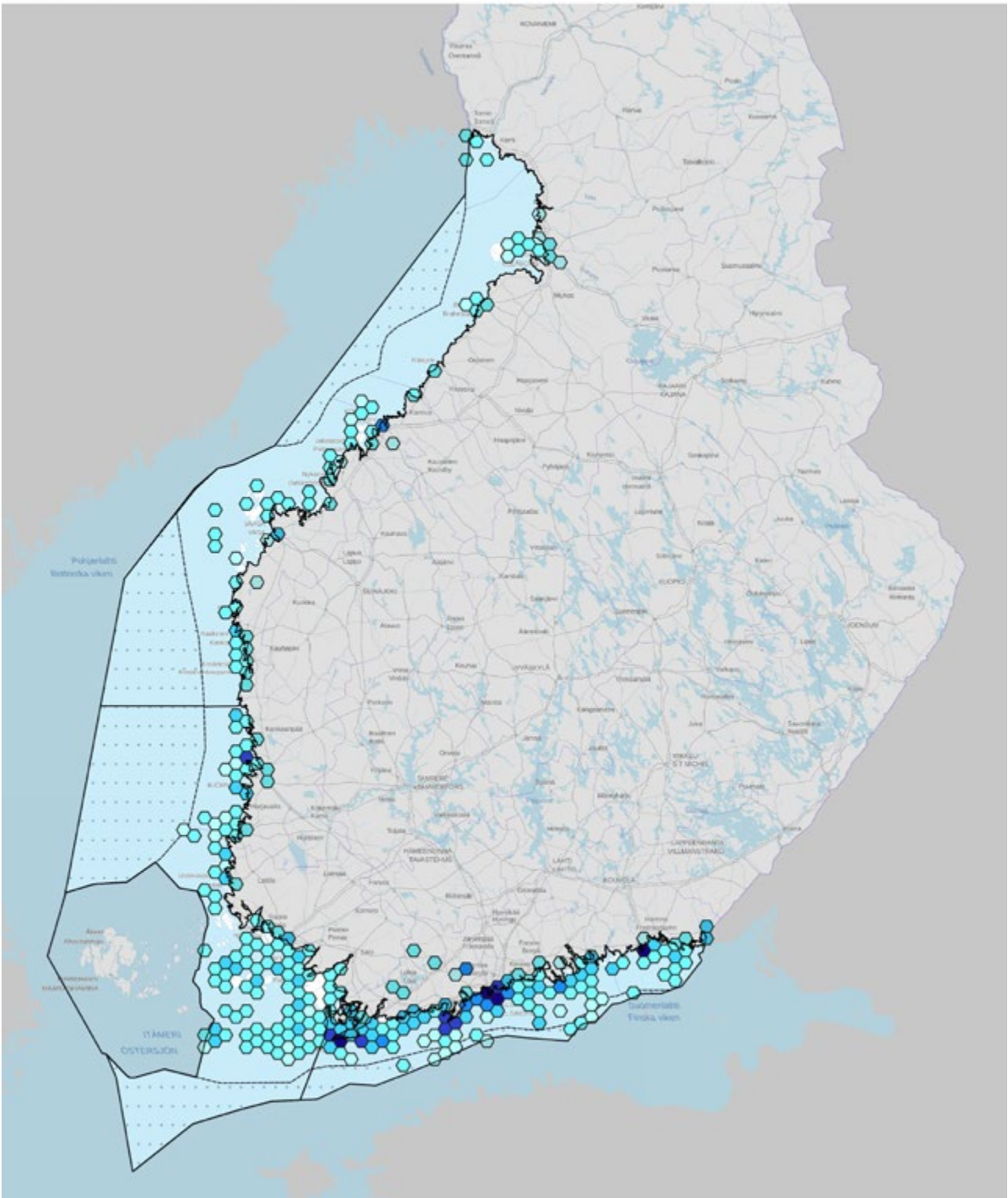
Hylkyjen materiaali

Kuva: Muinaisjäännösrekisterin mukaan (7.1.2019) vähintään 65 % hylkyistä on puualusten hylkyjä.

¹²⁷ Tässä tilannekuvauksessa mainitaan nimeltä useita mielenkiintoisiksi määriteltyjä hylkykohteita. Hylkyjen nimitys on sama kuin muinaisjäännösrekisterissä, joten halutessa on mahdollisuus etsiä nimellä lisätietoa hylkyistä Museoviraston muinaisjäännösrekisteristä sivustolta www.kyppi.fi.

Vedenalaisen kulttuuriperinnön keskittymät

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: Muinaisjäännösrekisterin mukaan (7.1.2019) Suomesta tunnetaan noin 2100 vedenalaista kohdetta, joista 63 % on historiallisten alusten hylkyjä. Kartta esittää vedenalaisten kohteiden hot spot -alueet. Kartassa yksittäisen kuusikulmion säde on 5 km, ja halkaisija 10 km.

Laivaloukut

Laivaloukku: merialue, jolla kulttuuriset ja maantieteelliset riskit haaksirikolle ovat korkeammat kuin alueen ympäristössä.¹²⁸

Merellä liikkumisen kannalta nykyäänkin haasteelliset, sääolosuhteille alttiit, tuuliset ja karikkoiset vedet ovat koituneet monien alusten kohtaloksi jo vuosisatojen ajan. Näiltä alueilta voi löytyä useita eri-ikäisiä hylkyjä. Hyviä esimerkkejä laivaloukuista ovat Raaseporin Jussarön alue sekä Lahian matalikko Kemin aluevesillä.¹²⁹ Suomessa on vasta aloitettu laivaloukkujen kartoittaminen.

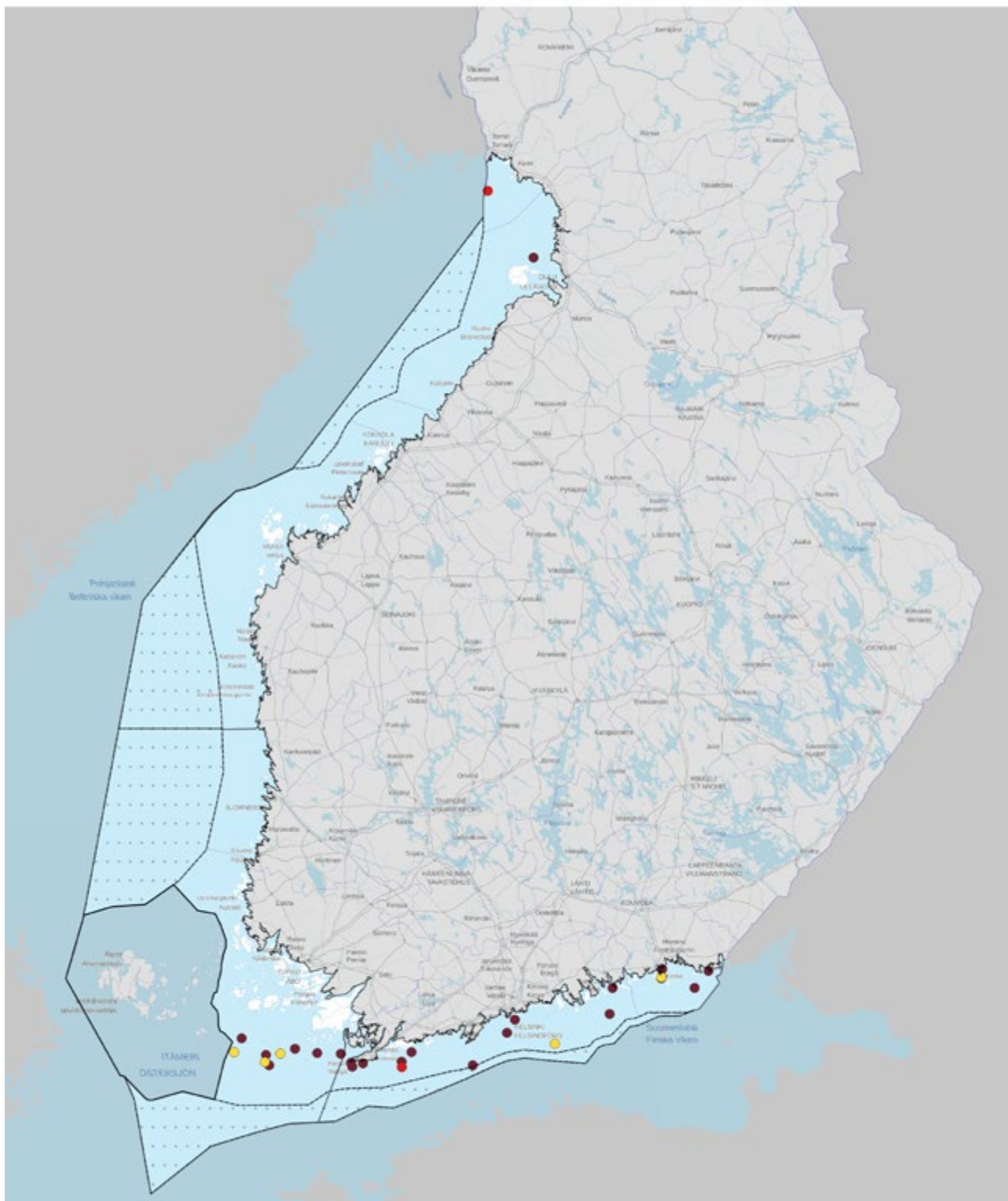

Kuva: Jussarön Sundharu ja läntisiä Gaddarnan saaria. Kuvaaja: Riikka Tevali 2018, Museovirasto, kuva AKMA201803:12

¹²⁸ Delgado 1997, 377.

¹²⁹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hylky, <http://akp.nba.fi/wiki/hylky> 27.2.2019; Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo 7.9.2018.

- Hylyt, joilla muinaismuistolain mukainen vahvistettu suoja-alue
 - Merkittävät hylyt
 - Laivaloukut
- Aluevedet
Talousvyöhyke

Lähde: Muinaisjäännärekisteri, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

0 50 100 150 200 km

Kartta: Laivaloukut, merkittävät hylyt sekä hylyt, joilla on muinaismuistolain mukainen suoja-alue.

Laivojen hautausmaa

Laivojen hautausmaa: alue, jolle on hylätty tarkoituksellisesti vanhoja aluksia.

Huonokuntoisten alusten hylkäämisestä syntyneitä laivojen hautausmaita tunnetaan erityisesti vanhojen satamapaikkojen ympäristöstä. Tällaisista hyllyistä on usein pelastettu kaikki irtain omaisuus sekä toisinaan myös kokonaisia rakenneosia. Hylkyjä tai niiden osia on voitu myös uusiokäyttää esimerkiksi uusien laivojen, laitureiden ja aallonmurtajien rakennusmateriaalina.¹³⁰

Suomessa ei ole systemaattisesti kartoitettu laivojen hautausmaita, mutta niitä voidaan olettaa löytyvän monin paikoin eri puolilta rannikkoa ja saaristoa. Esimerkiksi Tammisaaressa 1500-luvulta 1800-luvulle asti käytössä olleen satamalahden läheltä on paikannettu useita toisiaan lähellä olevia hyllyn jäännöksiä (niin sanottu Länsivallin hylkyalue)¹³¹. Satakunnasta hautausmaa-paikkana tunnetaan Merikarvian Jukolanniemi¹³² ja Porista Reposaaren Tukkiwiiki.

Kuva: Monet hylt sijaitsevat rannoilla matalassa vedessä, kuten Luodon Stockölin rannassa oleva hylky. Kyseessä voi olla tarkoituksellisesti hylätyn huonokuntoisen aluksen hylky. Kuvaaja Päivi Jantunen 2016, Museovirasto, kuva AKMA201603:1.

¹³⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hylky, <http://akp.nba.fi/wiki/hylky> 27.2.2019.

¹³¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.2627 27.2.2019.

¹³² Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Satakunnan maakuntamuseo 20.9.2018.

Hylyt: Suomenlahti

Suurin osa Suomen tunnetuista hylyistä sijaitsee Suomenlahden suunnittelualueella. Alueella sijaitsee kaksi hylkyä, joiden ympärille on perustettu muinaismuistolain mukainen suoja-alue, jolla sukeltaminen ja ankkurointi on kiellettyä ilman Museoviraston lupaa. Nämä hylyt ovat venäläinen 1700-luvun lopun sotalaiva St.Nikolai Kotkassa sekä hollantilainen 1700-luvun alun sotalaiva Huis te Warmelo Porvoossa. Näitä kohteita suojellaan tulevia sukupolvia ja tutkimusta varten.

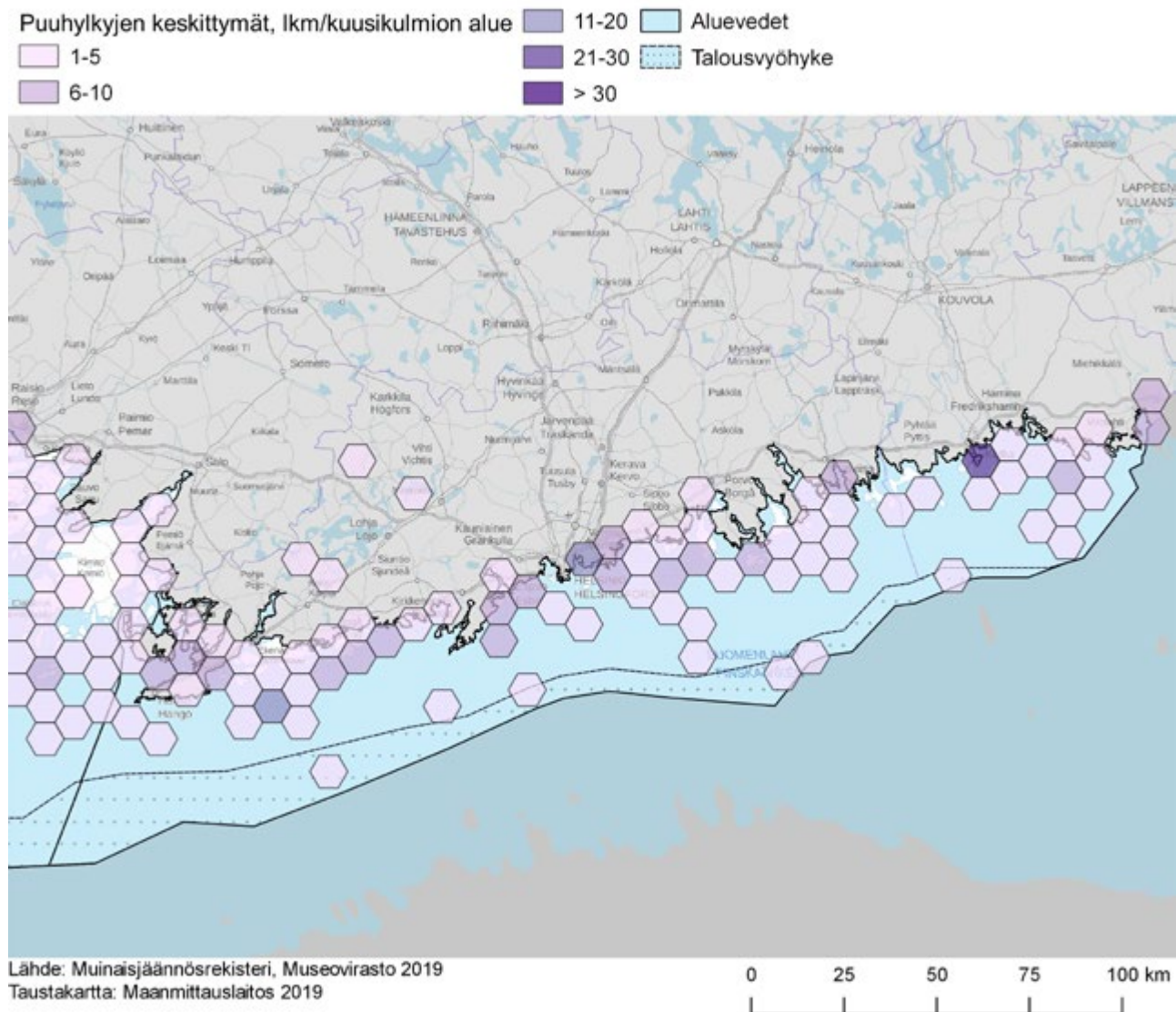
Suomenlahdella on useita Itämerenmaiden niin sanotussa Rutilus-listauksessa Itämeren mielenkiintoisimmiksi vedenalaisiksi kohteiksi arvioituja muinaisjäännöksiä. Nämä ovat Kotkassa sijaitsevat St.Nikolain hylky ja Ruotsinsalmen meritaistelualue sekä Lapurin hylky Virolahdella, Loviisassa Fortunan hylky ja Tiiskerin tykkihylky. Haminassa sijaitsee Punapartojen hylky, Helsingissä Kronprins Gustav Adolfin hylky ja Haminansalmen puolustusvarustukset. Hangossa sijaitsevat Mulanin hylky, Kaapelihylky ja Russarön luoteispuolen hylky. Raaseporissa ovat Esselholmin hylky ja Jussarö II -hylky, Porvoon ulkovesillä Huis de Warmelo ja Kirkkonummella Sandviken -hylky.

Uudenmaan ja Kymenlaakson alueella sijaitsee 722 alusten hylkyä. Kiinteitä muinaisjäännöksiä näistä on 332. Uusimaa erottuu selkeästi kohteiden lukumäärässä ja myös kiinteiden muinaisjäännösten lukumäärässä, niitä on huomattavasti enemmän kuin Kymenlaaksossa. Osin erot selittyvät tutkimustilanteella sekä vesirakennushankkeilla, jotka painottuvat Uudenmaan alueelle ja jotka ovat edellyttäneet meriarkeologisia inventointeja. Suomenlahden hylyistä puurunkoisia on 502 ja metallirunkoisia 63. Ruuhia tunnetaan 44.

Kuva: Högskärin hylky Hangossa. Kuvaaja Eveliina Salo, Museovirasto, kuva AKMA201204:16.

Suomenlahden suunnittelualueen hyllylle ei voi nimetä mitään erityistä ominaispiirrettä, vaan joukossa on alusten hylkyjä 1500-luvulta toiseen maailmansotaan saakka, niin kauppa- kuin sota-aluksia sekä huvialuksia, proomuja ja talonpoikaisaluksia ja niin edelleen. Hylkyjen moninaisuus on seurausta alueen keskeisestä asemasta väylänä ja kulkureittinä halki aikojen.

Kartta: Suomenlahden suunnittelualueen puuhyllyt. Kartassa yksittäisen kuusikulmion säde on 5 km, ja halkaisija 10 km.

Hylt: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Saaristomeren alueella sijaitsee kolme hylkyä, joiden ympärille on perustettu muinaismuistolain mukainen suoja-alue sukeltamis- ja ankkurointirajoituksineen. Nämä Paraisilla sijaitsevat hylt ovat Vrouw Maria ja St. Mikael 1700-luvulta sekä Gråharunan hylky 1500-luvulta. Näitä kohteita suojellaan tulevia sukupolvia ja tutkimusta varten.

Saaristomereltä tunnetaan myös keskiaikaisia hylkykohteita, jotka ovat erittäin harvinaisia koko Itämeren laajuisesti. Saaristomerellä sijaitsee kansainvälisessä Rutilus-listauksessa Itämeren mielenkiintoisimmiksi vedenalaisiksi kohteiksi arvioituja muinaisjäännöksiä, joista keskiaikaisia ovat Egelskärin ja Vidskärin hylt. Muut ovat St. Mikael, Vrouw Maria, Gråharunan hylky, Ladoga, Keulakuvahylky, Skeppsbådarnan hylky, Metskärin hylky ja Alfred.

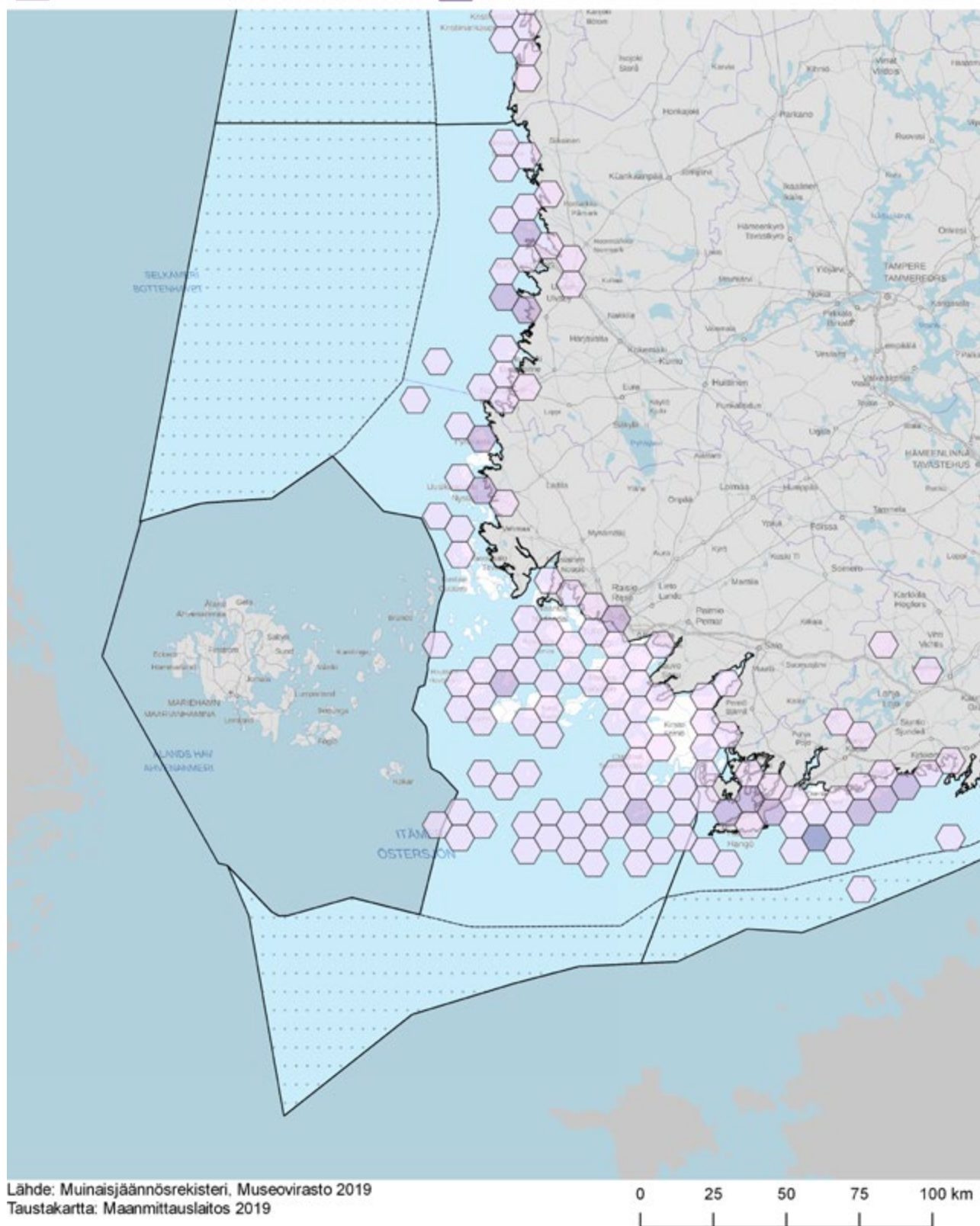
Varsinais-Suomen alueelta tunnetaan 264 alusten hylkyä, joista valtaosa sijaitsee Paraisilla ja Kemiönsaarella. Nämä kunnat ovatkin kautta aikojen käytössä olleiden tärkeiden purjehdusreittien ja yhteyksien varrella, joten alusten hylkyjen suuri määrä ei ole yllättävä. Valtaosa niistä, 179, on puisten alusten hylkyjä ja 32 metallisten alusten hylkyjä, ruuhia on 9. Kaikkien tunnettujen hylkyjen runkomateriaalista ei ole tietoa. Tunnetuista hylkyistä 141 on suojeltuja kiinteitä muinaisjäännöksiä. Suurinta osaa kohteista ei ole tutkittu, joten päätelmien tekeminen ajallisesta jakautumisesta ei ole mahdollista tällä hetkellä. Suurin osa kohteista (148) on ajoitettu historialliseen aikaan, eikä rekisteriin ole merkitty yhtään esihistoriallista kohdetta.

Kuva: Keulakuvahylky. Kuvaaja Stig Gustavsson/ Suomen sukelluskuvaus Oy 2017.

Puuhylkyjen keskittymät, lkm/kuusikulmion alue

1-5	11-20	Aluevedet
6-10	21-30	Talousvyöhyke
	> 30	

Kartta: Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan suunnittelualueen puuhylyt. Kartassa yksittäisen kuusikulmion säde on 5 km, ja halkaisija 10 km.

Selkämeren eteläosasta Satakunnan alueelta tunnetaan sata vedenalaislöytöä, joista lähes kaikki (90) ovat eri ikäisiä hylkyjä ja hyllyn osia. Muut tunnetut kohteet ovat löytöpaikkoja ja niin sanottuja kulkuväyliä, jotka liittyvät tavalla tai toisella merenkulkuun.

Selkämeren eteläosassa on kymmeniä kauppalaivojen hylkyjä, jotka liittyvät ensimmäisen maailmansodan tapahtumiin. Sodan alettua elokuussa 1914 Suomenlahti miinoitettiin nopeasti saksalaisten ja venäläisten halutessa rajoittaa toistensa laivastojen liikkumista ja tavarankuljetusta. Miinoittaminen vaikeutti merenkulkua Suomenlahdella, joten laivaliikennettä keskitettiin kulkemaan Pohjanlahdella, ennen muuta Porin ja Rauman satamiin. Satamista, joista oli yhteys rataverkkoon, pidettiin kuljetuksia yllä Ruotsiin. Saksalaiset päättivät pysäyttää Suomen ja Ruotsin välisen meriliikenteen. Miinojen ja torpedoinnin seurauksena aluksia joutui hyllyksi ja ihmishenkiä menetettiin. Esimerkiksi 6.12.1914 upposi saman vuorokauden aikana kolme ruotsalaista laivaa ajettuaan saksalaisten laskemaan miinoitteeseen¹³³.

Toinen Satakunnan vedenalaiseen perintöön kuuluva ominaispiirre ovat 1800-luvulla kasvaneeseen sahatoimintaan liittyvät jäännökset. Esimerkiksi Porin Reposaaren pohjoispuolisessa Tukkiiviiki-lahdessa on lukuisia proomuja, joita käytettiin sahatavaran kuljetuksissa ja jotka hylättiin käytön jälkeen matalaan lahteen. Myös itse vesisahoista saattaa todennäköisesti olla jäännöksiä veden alla.

Suurten purjelaivojen aikakausi on jättänyt kenties tunnusomaisimman jälkensä Selkämeren eteläosaan, sillä monet alueelta tunnetut hylt ovat kauppalaivojen jäänteitä. Näitä ovat esimerkiksi Merikarvian Hamskerin ympärillä olevat hylt, sekä Porin Reposaaren edustalla makaavat useat hylt. Mäntyluodossa Kallon satamassa on sataman laajennustöiden yhteydessä vuonna 2011 arkeologisin kaivauksin tutkittu kauppalaiva, ruotsalainen priki Carl. Se oli puutavaralastissa, kun se myrskyssä irtosi ankkurista ja upposi Kallonlahteen aivan 1800-luvun luotsiaseman viereen.

Kuva: Kallonlahden hylky Mäntyluodossa. Kuvaaja Riikka Tevali 2001, Museovirasto, kuva AKMA201107:8.

¹³³ Uusi-Seppä 2012, s. 159.

Sahatoiminta ja puutavaraa kuljettaneet alukset muodostavat Selkämeren eteläosalle hyvin ominaisen vedenalaisen ja merellisen kulttuuriperinnön osa- alueen. Erityisesti yhteydet Ruotsiin korostuvat. Sahatavaraa on kuljetettu Satakunnasta Ruotsiin eri paikkakunnille ainakin 1600-luvulta lähtien. Lähistöllä Lampaluodon ja Raumaluodon Tyltyn piirroksalliot, joihin kuuluu kompassiruuus ja hakkauksia 1600-luvulta, ovat tärkeä muistutus Satakunnan pitkstä merellisestä historiasta.

Alueen voimakkaasti aikojen saatossa muuttunut rantaviiva sekä karikkoiset vedet ovat aiheuttaneet sen, että vedenalaisia kohteita tunnetaan Selkämeren eteläosasta hyvin vähän. Alueen inventointi vaatii runsaasti aikaa. Kuitenkin ulompana Selkämerellä sijaitsevat metallisten alusten hylt ovat suosittuja sukelluskohteita, kuten Everilda, Ingeborg ja Siivo.

Hylt: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueelta tunnetaan yhteensä noin 250 vedenalaiskohdetta, joista 187 on eri ikäisten alusten hylkyjä ja hyllyn osia. Kohteista 78 on arvioitu rauhoitetuiksi muinaisjään- nöksiksi. Hylkyjen lisäksi tunnetaan erilaisia irtolöytöjä, kuten ankkureita. Puisia alusten hylkyjä tunnetaan 117 ja metallisia 24. Ruuhia suunnittelualueelta on kirjattu muinaisjään- nösrekisteriin vain yksi, sekin on löytynyt järven rannalta Sievin Kupusista.

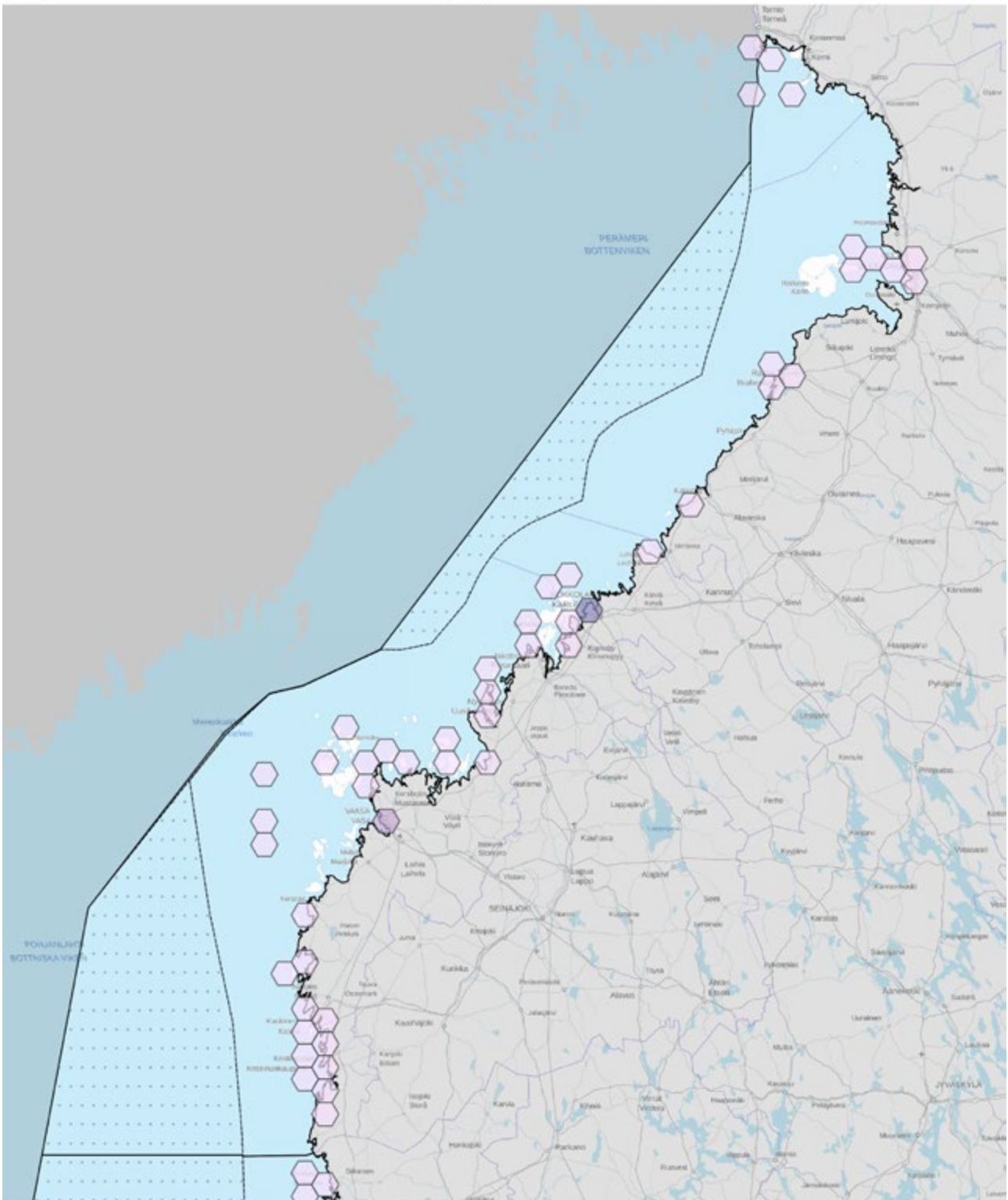
Rutilus-listauksessa Itämeren mielenkiintoisimmiksi vedenalaisiksi kohteiksi määriteltyjä muinaisjään- nöksiä tällä suunnittelualueella on yksi, 1800-luvun hylky Sofia Maria Oulussa. Suunnittelualueen alusten hylt liittyvät suurimmaksi osaksi suuren purjelaivakauden aika- kauteen, jolloin rahtia ja varsinkin teollisuuden tuotteita kuljetettiin suuria määriä pohjois- esta Ruotsin markkinoille, mutta myös Eurooppaan. Tietyillä alueilla varsinkin ulkomaiset alukset näyttävät joutuneen muita helpommin haaksirikkoon, sillä merialue on matala ja osin vaikea navigoitava. Paikallisilla luotseilla onkin ollut suuri merkitys alueen merenkulun turvallisuudelle. Ennen valtakunnallisesti järjestettyä luotsilaitosta ei moni suurempi alus varmasti uskaltanut lähteä Pohjanmaan vesille ilman paikallistuntemusta.

Perämerellä Selkä-Sarven eteläpuolella sijaitseva Lahian matalikko vaikuttaa olleen aluk- sille vaarallinen laivaloukkualue. Matalikon pohjois- ja luoteispuolella sijaitsee useiden alusten hylkyjä ja osia. Tyynellä säällä matalikko ei erotu avomerellä millään tavalla, jos sen sijainnista ei ollut tietoinen. Alusten jäänteet vaikuttavat myös olevan suurempien, mahdollisesti rahtia kuljettaneiden alusten ja niiden sijainti matalikon pohjoispuolella kertoo siitä, että ne olivat ajautuneet matalikolle etelän suunnasta.

Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri muodostavat alueen, jolta tunnetaan kaikkein vähiten vedenalaista kulttuuriperintöä. Tämä johtuu kuitenkin todennäköisesti enemmän tutkimusten vähäisyydestä, kuin mistään todellisesta löytöjen niukkuudesta. Voidaankin olettaa, että alueelta on vielä löytymättä paljon vedenalaista kulttuuriperintöä.

Puuhylyjen keskittymät, lkm/kuusikulmion alue

1-5	11-20	Aluevedet
6-10	21-30	Talousvyöhyke
	> 30	

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

0 25 50 75 100 km

Kartta: Pohjoisen Selkämeren, Merenkurkun ja Perämeren suunnittelualueen puuhylyt.
Kartassa yksittäisen kuusikulmion säde on 5 km, ja halkaisija 10 km.

Perinnealukset

Perinnealus: Suomen merenkulun historian kannalta arvokas alus, joka on myös arvonsa mukaisessa käytössä ja kunnossa.

Kuva: Tervasaaren tynnyri -purjehduskilpailun aluksia, mm. kaljaasi Svanhild ja m/aux Ingeborg. Kuvaaja Anne Ala-Pöllänen 2014, Suomen merimuseo/Museovirasto, kuva SMK201501:36

Perinnealukset: Suomenlahti

Suomenlahden suunnittelualue on seuraavien perinnealusten kotipaikka:

- Kotka 1 kpl: m/aux Vivan
- Hamina 2 kpl: m/s Merikarhu, m/s Herring
- Helsinki 15 kpl: m/s Nikolai II, m/aux Joanna Saturna, s/s Tornator, s/s Nor-kulla, s/s Lokki, m/aux Jan Mayen, s/-Freja, m/s Unterbelbe, m/s Poitsila, m/s Purha, s/s Turso, m/aux Ingeborg, m/aux Astrid, m/aux Valborg, m/aux Svanhild, m/s Kauris, m/s Gullkronan.
- Porvoo 3 kpl: s/s Armas, s/s Hovinsaari, m/s J. L. Runeberg.

Perinnealukset: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan suunnittelualue on seuraavien perinnealusten kotipaikka:

- Turku 6 kpl: s/s Vetäjä V, s/v Suomen Joutsen, m/s Wilhelm Carpelan, m/aux Inga, m/aux Helena, m/s Bore.
- Rauma 2 kpl: m/aux Marita, m/aux Kathrina
- Naantali 1 kpl: m/aux Inga-Lill

Perinnealukset: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Pohjoisen Selkämeren, Merenkurkun ja Perämeren suunnittelualue on seuraavien perinnealusten kotipaikka:

- Oulu 2 kpl: m/s Oulu, m/s Alpo.

Majakat ja merimerkit

Majakka/merimerkki: merenkulun kiinteä tai kelluva ohjausmerkki¹³⁴.

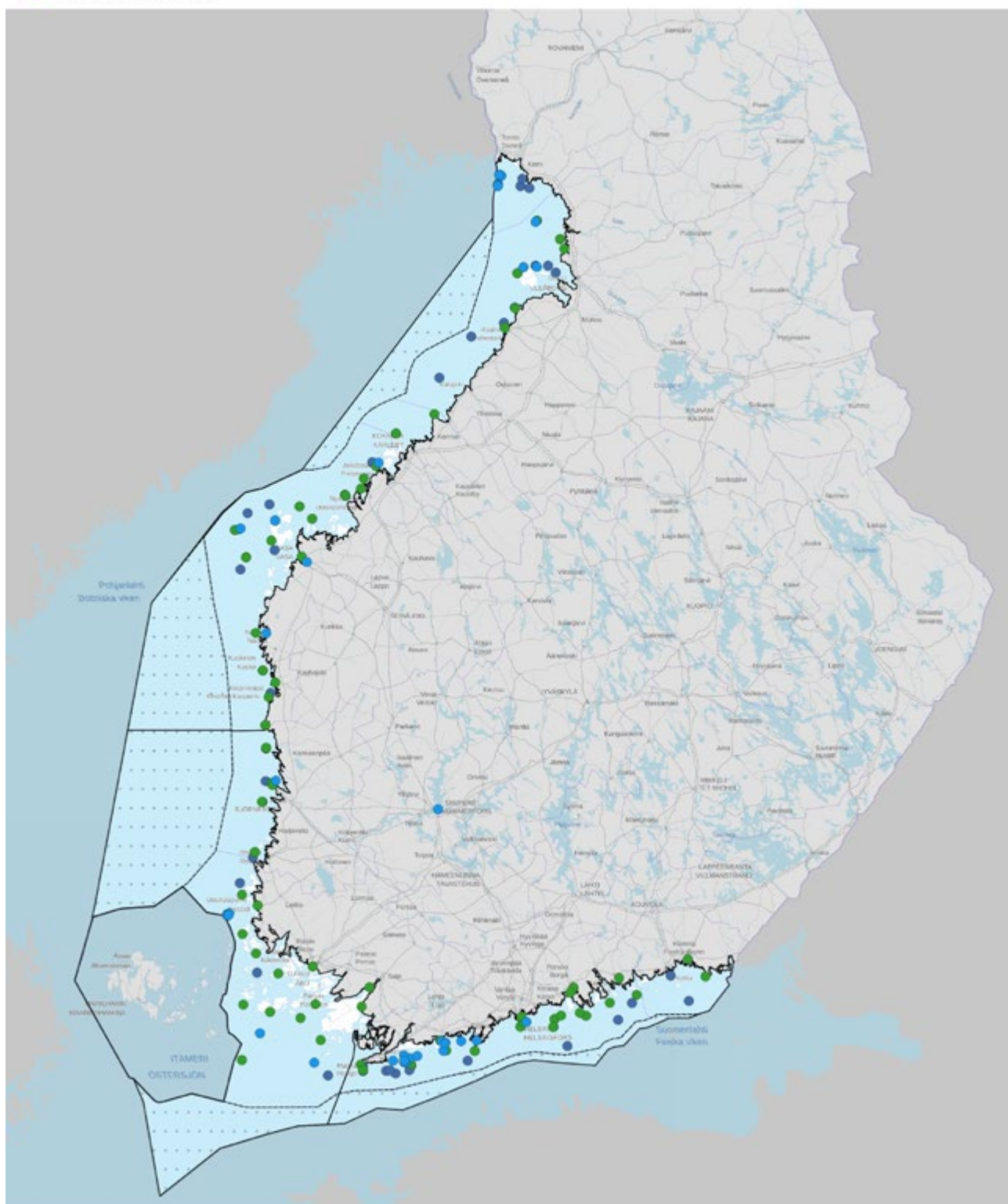
Historialliset merimerkit jaetaan päivämerenkulun kiintopisteinä toimiviin valottomiin purjehdusmerkkeihin ja pimeänavigoinnin mahdollistaviin loistomerkkeihin, joita ovat majakat ja loistot. Valottomia purjehdusmerkkejä ovat kummelit, kaasat, sauvamerkit, pookit ja viitat.

Ennen keskiaikaa merillä liikuttiin lähinnä päivisin rannikon tuntumassa luonnon muotojen ja kauas näkyvien rakennusten, kuten kirkkojen perusteella. Keskiajalta lähtien kruunu, kirkko ja luostarit sekä laivanvarustajat, kauppiat ja kalastajat alkoivat merkitä meriväyliä purjehtimista helpottavilla kivikasoilla ja puurakennelmilla. Näiden kiinteiden merimerkkien lisäksi väylille voitiin asettaa erilaisia viittoja ja kelluvia tynnyreitä.¹³⁵ Erilaisista merimerkeistä pitivät huolta yksityiset henkilöt, kalastajat, kauppiat ja porvarit kuninkaan asettaman käskyn mukaisesti.

¹³⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: merimerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/merimerkki> 27.2.2019.

¹³⁵ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: merimerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/merimerkki> 27.2.2019.

- Majakat
- Merimerkit
- Luotsirakennukset
- Aluevedet
- Talousvyöhyke

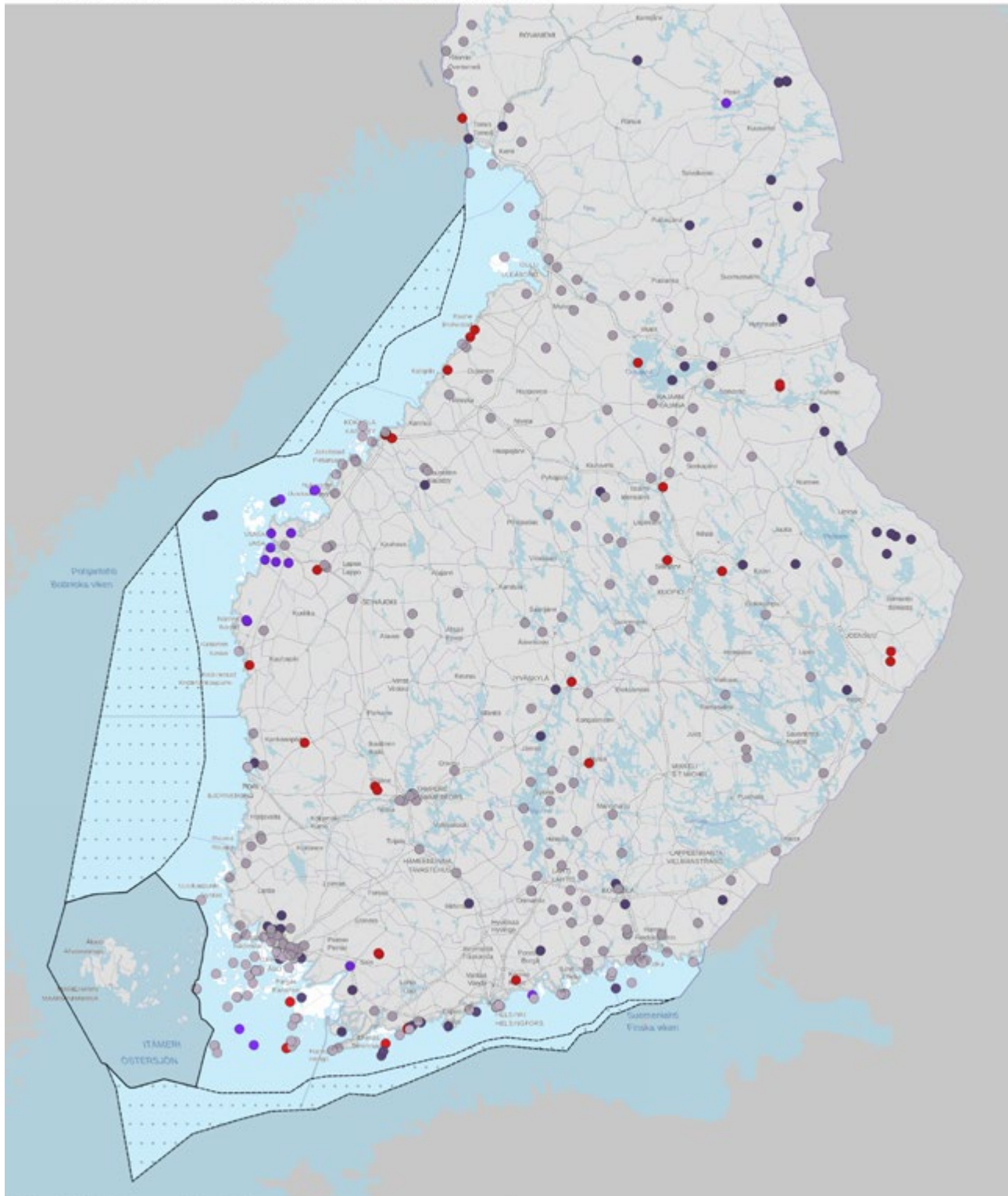

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri, Rakennusperintörekisteri Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

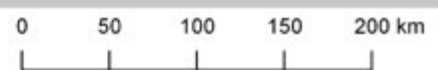
0 50 100 150 200 km

Kartta: Rakennusperintörekisterin sekä muinaisjäännösrekisterin luotsirakennukset, majakat ja merimerkit. RKY-kohteet puuttuvat.

- Hakkaukset ● Kiinnitysrenkaat □ Aluevedet
- Kaiverrukset ● Kompassiruusut □ Talousvyöhyke

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: RKY-inventoinnin majakkakohteet.

Majakoita ja merimerkkejä löytyy kaikkialta pitkin Suomen rannikkoa ja saaristoa. Majakoista löytyy tietoja muun muassa valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) inventoinnista, rakennusperintörekisteristä sekä muinaisjäännösrekisteristä. Majakkakohteita on lueteltu ja esitetty kartoilla jäljempänä. Rakennusperintörekisterin kohteet esitellään myös liitteessä 3.

Ensimmäiset kummelit rakennettiin Utön ja Turun välille. Kustaa Vaasan määräyksestä merkittiin vasta perustettuun Helsinkiin vievä väylä kummeilla 1550-luvulla. Keskusjohtoisen luotsi- ja majakkalaitoksen aikana meriväylien varsille rakennettiin satoja kivekkummeleita, joista on säilynyt useita lähinnä 1800-luvun toiselle puoliskolle ajoittuvia rakennelmia. Usein kummelit ovat valkoisiksi kalkittuja tai maalattuja ja niitä rakennettiin myös laudasta tai hirsistä. Kummelien rakentaminen loppui 1900-luvun alussa, kun loistojen määrä lisääntyi.

Kaasoja rakennettiin Perämeren rannikolla. Sytyttämättöminä ne toimivat merenkulkua helpottavina maamerkkeinä. Navigointia varten kaasat merkittiin merikarttoihin, ja purjehdusoppaissa kuvattiin, kuinka kaasojä luehstyä ja miten ne tuli ohittaa. Nykyään kaasat ovat hävinneet. Viestitulina käytettyjä sytytettyjä kaasojä poltettiin vielä 1700-luvun lopussa, mahdollisesti jopa 1800-luvulla.¹³⁶

Kuva: Vuonna 1858 valmistunut Keskiniemen pooki Hailuodossa. Kuvaaja Veli-Pekka Viklund 2001, Museovirasto, kuva KK7996:18.

Sauvamerkit koostuvat pysty- ja vinosuuntaisista puurakenteista. Joskus ne koostuivat vain parruilla tuetusta keskuspuusta. Vuoden 1891 merimerkkiluettelossa listattiin yli 50 sauvarakenteista merimerkkiä. Nykyään Suomessa on säilynyt vain yksi sauvamerkki, Korsnäsin Svetgrund.

¹³⁶ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: merimerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/merimerkki> 11.1.2019.

Kuva: Korsnäs Svetgrundin sauvamerkki. Kuvaaja Harri Nyman 1999, Museovirasto, kuva RHO125016:928.

Ensimmäiset pookit pystytettiin 1600-luvun puolivälissä kaupunkiporvareiden aloitteesta. Pookit osoittivat väylän alkua ja luotsiaseman paikan. Pookien rakentaminen liittyi kaupparenkulun kasvuun ja ne olivat purjelaivakauden tärkein merimerkkiryhmä. Enimmillään Suomen vesillä oli noin neljäkymmentä pookia. Vuonna 1756 valmistunut Lyökin kivipooki Uudenkaupungin edustalla on Suomen vanhin säilynyt pooki. Ne syrjäytyivät 1800-luvun loppupuolella valomajakoiden yleistyessä.

Suomen ensimmäinen valolla varustettu majakka rakennettiin Utön saarelle vuonna 1753. Vuonna 1756 Suomesta muodostettiin oma luotsipiiri, jonka hoitoon siirtyivät kaikki etelä-Suomen merimerkit ja -väylät. Seuraava majakka valmistui vuonna 1800 Porkkalanien edustalle Rönnskäriin. Majakat rakennettiin 1870-luvulle saakka lähinnä tiilestä, myöhemmin teräselementeistä.¹³⁷ 1800-luvun lopulla majakoiden rakentaminen kiihtyi ja majakkaverkkoa täydennettiin.¹³⁸

Loistoja ovat johtoloistot ja kalastajia palvelevat kalastusloistot. Ensimmäiset loistot sijoitettiin suoraan kallioille tai matalille perustuksille. Myöhemmin loistoja rakennettiin betoni- ja rautaristikkojalustoille. Suomen vanhin kalastusloisto Kokkolan Poronluodonkarilla on perimätiedon mukaan valmistunut 1700-luvulla. Erilaiset loistot muuttivat merenkulun liikennöintimahdollisuudet ympärivuorokautisiksi.

¹³⁷ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: merimerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/merimerkki> 11.1.2019.

¹³⁸ Laurell 1999, s. 23–25.

Rannikon merimerkit muodostavat yhdessä eri-ikäisten satamapaikkojen, laivareittien ja luotsiasemien kanssa merkittävän merellisen liikennehistorian kokonaisuuden ja kulttuurimaiseman. Erityisesti majakat ja luotsiasemat muodostavat laajempia kokonaisuuksia, joihin kuuluu muun muassa asuin-, varasto- ja huoltorakennuksia, laitureita, työ- ja arkielämän edellyttämiä rakennuksia ja rakennelmia, keittiöpuutarhoja ja pieniä viljelyksiä.¹³⁹

Kuva: Orregrundin majakka ei tuhoutunut Suomen sodassa (1808-1809). Kuva: Wiki Loves Monuments, CC BY-SA 4.0, Kiisla Oy 2009.

Nykyään monista merimerkeistä on jäänyt jäljelle erilaisia rauenneita kivikasoja tai hirsitai lautakasoja. Niitä voi löytyä sekä maalta että meren pohjasta. Esimerkiksi vuonna 2012 löytyi Inkoon Sysseffjärdenin väylän tuntumasta meren pohjasta kalliomatalan juurelta mahdollisia sauvamerkin jäännöksiä, jotka ovat voineet kuulua matalikon päällä olleeseen merimerkkiin.¹⁴⁰

¹³⁹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: merimerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/merimerkki> 11.1.2019.

¹⁴⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: merimerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/merimerkki> 11.1.2019.

Majakat ja merimerkit: Suomenlahti

Vuonna 1756 Suomesta muodostettiin oma luotsipiiri, joka sai tehtäväkseen hoitaa alueen merimerkkejä. Ruotsin vallan aikana ensimmäiset merimerkit ja tunnusmajakat perustettiin Suomenlahdelle. Vuonna 1798 rakennettiin Ruotsinsalmen tunnusmajakka Sapokanlahden eteläpuolelle Pookinmäelle. Se on nykyään raunioina ja kiinteä muinaisjäännös, sillä englantilainen laivasto tuhosi majakan vuonna 1855. Ruotsinsalmen tunnusmajakan raunio on merkittävä rakennusmuistomerkki ja Suomen vanhin säilynyt majakkahistoriallinen rakennusfragmentti.¹⁴¹

Vuosien 1808–09 Suomen sodassa monet Suomenlahden merimerkit tuhottiin ja vain Orrengrund säilyi. Suunnittelualueella olevat RKY-majakkayhdyskunnat ovat Kallbodanin ja Rönnskärin majakat Kirkkonummella, Orrengrundin tunnusmajakka ja luotsiasema Loviisassa, ja Porvoon läntisen saariston luotsi-, majakka- ja kalastusyhdyskunnat, joihin kuuluu muun muassa Söderskärin majakka.

Suunnittelualueen RKY-majakoita ovat:

- Kallbodanin majakka
- Rönnskärin majakka
- Orrengrundin tunnusmajakka ja luotsimajakka
- Porvoon läntisen saariston luotsi-, majakka- ja kalastusyhdyskunnat (muun muassa Söderskär)

Kuva: Söderskärin majakka Porvoon edustalla. Museovirasto, kuva HK8004:99.

¹⁴¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000002079 5.3.2019.

Majakat ja merimerkit: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Vuonna 1756 Suomesta muodostettiin oma luotsipiiri, joka sai tehtäväkseen hoitaa alueen merimerkkejä. Tälle suunnittelualueelle perustettiin Ruotsin vallan aikana ensimmäiset merimerkit ja tunnusmajakat. Osaa alueen majakoista on käytetty 1900-luvun sodissa myös linnakkeina ja ilmavalvontapaikkoina. Eräillä majakoilla käytiin myös taisteluita, mutta ne säästyivät suurimmilta tuhoilta¹⁴².

Suunnittelualueen RKY-majakoita ovat:

- Bengtskärin majakka
- Isokarin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Utön majakka- ja luotsiyhdyskunta.
- Utön majakan vieressä on myös vaatimaton rakennuksenperustus, joka mainitaan muinaisjäännösrekisterissä majakkana. Se saattaa siis liittyä majakan rakenteisiin tai puolustusvarustuksiin.
- Lyökin tunnusmajakka ja luotsiasema
- Säpin majakkayhteisö ja luotsiasema
- Santakarin pooki

Kuva: Bengtskärsin majakka. Kuvaaja Elisa Heikkilä, Museovirasto, kuva KY131:1.

¹⁴² Laurell 1999, s. 19.

Majakat ja merimerkit: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Pohjanmaan luotsipiiri perustettiin 1849. Tämä tapahtui myöhemmin kuin Saaristomeren ja Suomenlahden luotsipiirien perustaminen. Luotsipiirin perustamisen myötä kaikki majakat, merimerkit ja väylät Siipyystä Tornioon siirtyivät kruunun hallintaan. Samalla aloitettiin myös Pohjanlahden merenmittaukset¹⁴³.

Suunnittelualueen RKY-majakoita ovat:

- Ulkokruunun majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Iso-Kraaselin ja Taskun tunnusmajakat
- Tankarin ja Trutklippanin majakka- ja luotsiyhdyskunnat
- Sälgrundin majakka, luotsiasema ja Laxhamn
- Hailuoto (Marjaniemen majakka- ja luotsiyhdyskunta)
- Merenkurkun saariston majakka- ja luotsisaaret (10 kohdetta)
- Yttergrundin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Mässkälin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Socklothällanin majakka- ja luotsiyhdyskunta
- Stubbenin majakkayhdyskunta

Museoviraston ylläpitämässä muinaisjäänösrekisterissä mainitaan kiinteänä muinaisjäänöksenä Hailuodon Hiidenniemen tunnusmajakka¹⁴⁴ eli pooki, joka rakennettiin vuonna 1859 ja paloi salaman sytyttämänä vuonna 1925. Toinen muinaisjäänösrekisterissä mainittu kiinteä muinaisjäänös-pooki sijaitsee Mustasaaren Kummelskäretissä¹⁴⁵, saaren korkeimmalla kohdalla. Laudoitettu, puinen pooki rakennettiin 1823 tai 1824 paikalle, jossa aiemmin sijaitsi kivikummeli. Tullilaitos purki pookin vuonna 1922. Paikalla sijaitsee suuri kiviröykkiö.

¹⁴³ Laurell 1999, s. 22.

¹⁴⁴ Muinaisjäänösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000030483 5.3.2019.

¹⁴⁵ Muinaisjäänösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000022773 5.3.2019.

Kuva: Taskun tunnusmajakka. Kuvaaja Harri Nyman 1999, Museovirasto, kuva RHO125016:885.

Satamat, luonnonsatamat ja ankkuripaikat

Satama: alusten kiinnittämiseen ja ankkuroitumiseen tarkoitettu suojainen vesialue.¹⁴⁶

Satamia ovat myös luonnonsatamat, ankkuripaikat ja lastauspaikat. Satamia on ollut yhtä kauan kuin on ollut tarvetta alusten säilyttämiseen tai ankkurointiin. Niihin liittyy usein kivisiä ja puisia rakenteita, kuten laitureita, hirsiarkkuja, aallonmurtajia sekä rakennuksia, merimerkkejä ja kiinnitysrenkaita ja -tappeja. Satamista kertovat myös hylt sekä kaupankäyntiin liittyvät arkeologiset löydöt kuten rakennusten pohjat sekä rakennusjäte kuten puu, tiili ja lasi. Alusten painolastikivistä ja -hieasta tai muusta materiaalista muodostuneet painolastipaikat liittyvät erityisesti 1700- ja 1800-luvun kauppasatamiin, sillä vasta tuolloin alusten koko ja kaupankäynnin luonne mahdollisti erityisten painolastipaikkojen syntymisen. Alukset saattoivat purjehtia pelkässä painolastissa, joka poistettiin ennen lastin nostamista alukseen.

¹⁴⁶ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: satama, <http://akp.nba.fi/wiki/satama> 27.2.2019.

Kuva: Kiinnitysrengas Eurajoen Kaunissaaren luonnonsatamassa. Kuvaaja Leena Koivisto 2004, Museovirasto, kuva AKDG1075:7.

Satamapaikkoja ja satamia on sijainnut samoilla seuduilla kuin asutusta niin meren rannikoilla kuin sisämaan järvien rannoilla. Ennen tieverkoston rakentamista veneet ja alukset olivat helpoin keino liikkua paikasta toiseen. Jotkin varhaishistorialliset satamapaikat ovat nykyään kaupunkeja, kuten esimerkiksi Turku, Tammisaari tai Porvoo. Kaupunkien kasvaessa vanhat satamarakenteet ovat suurelta osin jääneet rakennusten alle tai myöhemmän satamatoiminnan jalkoihin. Olaus Magnus määritteli 1500-luvulla hyvän luonnonsataman tunnuksiksi mereltä havaittavissa olevan luonnon kiinnekohdan, sisääntuloväylän vapaan veden (ei karikoita) sekä suojaisen sijainnin.¹⁴⁷

Suomesta ei tunneta varmoja kivi- tai pronssikautisia satamia. Hiittisten Kyrksundet on ajoitettu vanhimmilta osiltaan rautakautiseksi satamaksi ja sellaiseksi on esitetty muun muassa Kymijoen Merikoskea. Useimmat tunnetut rautakautiset/keskiaikaiset linnoitukset kuten Porvoon Örnviksudden ja Kemiönsaaren Högholmen sijaitsevat veden äärellä, joten niillä on ollut satama. Keskiajalla kaupunkien yhteydessä sekä rannikon linnojen ja linnoitusten yhteydessä sijaitsi satama. Satamien kehittyminen on tiiviisti yhteydessä kaupankäynnin kansainvälistymiseen, yhteiskunnan urbanisoitumiseen sekä laivanrakennuksen kehitykseen. Täten satamat ovat kehittyneet yhtä aikaa kaupunkien ja muun asutuksen leviämisen kanssa.¹⁴⁸

Luonnonsatamat ja ankkuripaikat eivät välttämättä sisällä mitään rakennettuja elementtejä, vaan ne ovat syvävetisiä ja tuulelta suojaisia paikkoja, joissa on odotettu parempaa säätä tai sopivia tuulia. Varhaisista satamista ei ole säilynyt varsinaisia kirjallisia lähteitä, mutta ensimmäiset tiedot ovat peräisin keskiajalta ja uuden ajan alun vuosisadoilta.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Niitemaa 1964, s. 22.

¹⁴⁸ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: satama, <http://akp.nba.fi/wiki/satama> 27.2.2019.

¹⁴⁹ Niitemaa 1964.

Luonnonsatamien yhteydessä on saattanut olla kauppaa tai muuhun kokoontumiseen liittyvää toimintaa, kuten Hiittisten Kyrksundetissa. Ankkuripaikkojen rantakallioilta löytyy usein kalliohakkauksia, joita merenkulkijat tekivät ajanvietteeksi. Esimerkiksi Hangon Hauensuolen kallioon on tehty satoja hakkauksia 1500-luvulta lähtien. Lastauspaikoilla erilaisia myytäviä tuotteita siirrettiin aluksiin. Lastauspaikat sijaitsivat usein kylien tai esimerkiksi kartanoiden ja tehtaiden lähellä.¹⁵⁰ Saaristossa satamapaikat on voitu raivata kivistä ja lohkareista vapaiksi rantautumispaikoiksi, jotka on rajattu matalin kivimuurein. Näitä on kuvattu tarkemmin veneenvetopaikkojen yhteydessä. Joskus rantakallioihin on isketty myös rautaisia kiinnitystappeja. Rantautumispaikoissa alukset on vedetty rantaan suojaan tai korjattaviksi ja satamapaikka on tarkoitettu lähinnä matalasyväyksisille veneille. Tällaisia paikkoja ovat esimerkiksi Västerhamn Paraisilla sekä Båtskärsören ja Trutören Mustasaassa.¹⁵¹

Kuva: Yleiskuva Hauensuolesta. Kuvaaja Soile Tirilä 2007, Museovirasto, kuva RHO125962:63.

¹⁵⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: satama, <http://akp.nba.fi/wiki/satama> 27.2.2019.

¹⁵¹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: satama, <http://akp.nba.fi/wiki/satama> 27.2.2019.

Satamat, luonnonsatamat ja ankkuripaikat: Suomenlahti

Suomenlahden rannikolta tunnetaan lukuisia vanhoja satamapaikkoja. Niitä on merkitty vanhoihin merikarttoihin ankkuri-symbolilla.

Niin kutsutussa tanskalaisessa itineraariossa 1200-luvun lopulta mainitaan Suomenlahden luonnonsatamina mm. Hanko, Tvärminne, Jussarö, Hästö-Busö ja Porkkala. Tärkeä varhainen satamapaikka sijaitsee Helsingin Santahaminassa, joka mainitaan keskiaikaisissa lähteissä valtakunnan hallitsijoiden pysähdyspaikkana. Paikallisesti merkittäviä varhaisia satamapaikkoja olivat muun muassa Tostholmen sekä Bastö Inkoossa ja Iso ja Pieni Mickelskär Porkkalan kupeessa Kirkkonummella.¹⁵²

Hankoniemen pohjoispuolella Kapellhamnissa eli Kappelisatamassa oli varhaiskeskiaikainen satama, jossa matalalla kulkevat alukset voitiin vetää rantaan. Kappelisatamassa oli kappeli, jonka sijaintia ei ole pystytty tarkasti selvittämään. Sen yhteydessä ollut hautausmaa on sen sijaan paikannettu. Hankoniemen eteläkärjen Hauensuolen satamapaikalta meren pohjasta on löytynyt merenkulkijoilta veteen joutunutta esineistöä, kuten liitupiippujen katkelmia. Myös Raaseporin linnan satama oli tärkeä solmukohta keskiajan maa- ja merikaupassa. Hangon Täktomin satama toimi lastauspaikkana.

Loviisan Kungshamn eli kuninkaansatama mainitaan Jöns Månssonin merikartassa vuodelta 1644. Kungshamnin veden pohjasta on löytynyt laivoilta veteen joutuneita historiallisia esineitä, mutta varsinaisia satamarakenteita ei tunneta.¹⁵³

Varhaisina satamapaikkoina itäiseltä Suomenlahdelta voidaan mainita Pyhtään Ahvenkoski/Merikoski ja Virolahden Lapurin saari. Waghenaerin kartassa 1500-luvun lopulta mainitaan purjehdusreitin Helsingistä Viipuriin välietappeina eli satamapaikkoina Pellinge, Pyhtään Kaunissaari, Kymijoen itäpuolinen suu, Saksala, Vehkalahti ja sen edustalla Stora Fiskarön, joka nykyään jää jo Venäjän puolelle.¹⁵⁴

Satamat, luonnonsatamat ja ankkuripaikat: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Ruotsin vallan aikana keskushallinto sääteli voimakkaasti purjehdusta ja ulkomaankauppaa keskittäen sitä kaupunkeihin. Tämä näkyy myös Suomessa kaupunkien kehittymisenä keskiajalta lähtien. Turun saaristossa on useita purjehdusreittien solmukohtia, luonnonsatamia, joiden merkitystä on korostettu kalliohakkauksilla, kompassiruuksilla ja kivikehillä. Tunnetuin sisäsaariston ja ulkosaariston solmukohta on Korpoström. Lisäksi yhteyksien solmukohtina korostuvat suurimmat saaret, jotka on usein tunnettu rautakaudelta lähtien, kuten Utö, Jurmo, Nötö, Aspö, Berghamn, Jungfruskär ja Houtskari. Saaristomerellä on lukuisia paikannimiä, joiden osana mainitaan -hamn. Todennäköisesti näistä ainakin useimmat kuvastavat jonkinlaista sataman paikkaa. Niin kutsutussa tanskalaisessa itineraariossa 1200-luvulta mainitaan Saaristomeren luonnonsatamina Aspö, Nötö, Jurmo ja Hiittisten Kyrksundet.

¹⁵² Niitemaa 1964.

¹⁵³ Muinaisjäännösrekisteri, <http://www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000028740>.

¹⁵⁴ Niitemaa 1964, s. 26.

Kemiönsaarella Hiittisten Högholmenin kalliosaaren suojassa oli satama, jonne keskiaikaiset syvällä kulkevat lastialukset pääsivät. Högholmenin rantaan rakennettiin 1300-luvun jälkipuolella järeistä puista satama- ja laiturirakennelmat. Saaren laella on arkeologisia jäänteitä linnoituksesta. Saaren merkitys keskiajan tutkimukselle on erittäin suuri.

Kuva: Hiittisten Högholmen. Kuvaaja Sirkka-Liisa Seppälä 2018, Museovirasto, kuva AKDG5496:1.

Kemiönsaarella Purunpään Jungfrusund mainitaan satamapaikkana jo keskiajalta lähtien. Viimeistään 1600-luvulla sinne perustettiin myös kestikievari palvelemaan merellä liikkuja. Jungfrusund oli tärkeä pysähdyspaikka Turkuun purjehdittaessa.

Satamat, luonnonsatamat ja ankkuripaikat: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Pohjanlahden rannikon vanhimmat satamat ovat jääneet kuivalle maalle maankohoamisen seurauksena. Kaupunkien satamia on jouduttu siirtämään jopa useampia kertoja ulommas saaristoon, jotta vesisyvyys on riittänyt laivoille. Esimerkiksi Pietarsaaren vanhin satama, Pedersören satama Pedersören kirkon vieressä, on noin viiden kilometrin päässä nykyisestä satamasta. Uudenkaarlepyyn satamaa siirrettiin jokivartta pitkin ulospäin useita kertoja vuosisatojen mittaan. Vanhan sataman komea kivilaituri on aikaa sitten jäänyt kuivalle maalle. Myös Vaasassa satama on siirretty useita kertoja.¹⁵⁵

Pohjanlahden alueelta ei ole säilynyt luetteloa vanhoista satamapaikoista tai reittikuvauksia, mutta Merenkurkusta pohjoiseen on säilynyt ehdotus purjehdussäännöksi vuodelta 1546, joka luettelee kahdeksan satamaa: Mustasaari, Pietarsaari, Kaarlepyy, Saloinen, Oulu, Ii, Kemi ja Tornio.

¹⁵⁵ Pohjanmaan merellinen perintö, s. 13.

Painolastipaikat

Painolastipaikka: sataman lähistöllä oleva alue, johon on tyhjennetty purjealusten aikakaudella laivojen painolastia.

Purjelaivojen aikakaudella laivoihin lastattiin kiviä, soraa tai hiekkaa silloin, kun laivoissa ei ollut riittävästi kauppatavaraa lastina rungon vakaana pysymiseksi. Joskus painolastina käytettiin myös rautaromua, tiiliä tai muuta saatavilla olevaa ainesta. Purjelaivoissa käytettiin painolastia 1500-luvulta alkaen, mahdollisesti jo aiemmin, aina 1900-luvulle asti. Painolastiainesta on siten kulkeutunut Suomeen vuosisatojen ajan. Määräsatamassa painolasti tyhjennettiin joskus veteen, joskus maalle. Jo varhain satamilla oli määräyksiä siitä, että painolastia ei saanut tyhjentää satamaan, vaan sen ulkopuolelle, kuitenkin lähistölle. Painolastipaikoilta löytyy kaukomaiden kiviä ja maa-ainesta, jossa on piikiveä, fossiilikalkkikiveä, saviliusketta ja muita Suomen maaperälle vieraita aineksia.¹⁵⁶ Näiden lisäksi löytyy myös pilssiin joutuneita, alusten lastina olleita tai omistajiltaan hukkuneita esineitä.

Kuva: Mustikkamaalla Isoisänniemen rannassa sijaitsee ainakin 1700-luvulla käytössä ollut purjelaivojen painolastin jättöalue. Kuvaaja Helena Ranta 2016, Museovirasto, kuva AKDG5494:1.

¹⁵⁶ Burström 2017, 11; Kinnunen 2002, s. 21.

Painolastipaikat: Suomenlahti

Painolastipaikkojen sijainteja ei ole kartoitettu, mutta painolastiainesta tiedetään olevan esimerkiksi Helsingin Mustikkamaan rannoilla sekä Porvoon Kråkön luona, jonka edustalla olevien pienten saarten, Lilla Barlastholm ja Yttre Barlastholm, arvellaan paljolti syntyneen painolastien purkamisen seurauksena.

Painolastipaikat: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Painolastipaikkojen sijainteja ei ole kartoitettu, mutta painolastiainesta tiedetään olevan esimerkiksi Porin Reposaassa. Reposaaren vanhan sataman laiturikehikot on lähes kokonaan täytetty painolastihiekalla ja painolastihiekkaa on käytetty myös yleisemmin täytemaana. Eräät Porin satamakadut on pohjustettu Kööpenhaminasta laivatulla soralla.¹⁵⁷

Painolastipaikat: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Painolastipaikkojen sijainteja ei ole kartoitettu, mutta painolastiainesta tiedetään olevan esimerkiksi Kokkolan Mustakarissa.

Kalliohakkauset ja kivikompassit

Vanhoista satamapaikoista löytyy yleensä erilaisia kalliohakkauksia (esimerkiksi kompassiruusut) ja kivikompassia.

Kalliohakkaus: kallioon tai kiveen hakkaamalla, uurtamalla tai kaivertamalla muodostettu kuvio.¹⁵⁸

Kivikompassi: meren saaristossa kallioille ladottu kiveys, jossa on pää- ja väli-ilman suuntien mukaisesti asetetut haarat.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Kinnunen 1990, s. 10.

¹⁵⁸ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kalliohakkaus, <http://akp.nba.fi/wiki/kalliohakkaus> 27.2.2019.

¹⁵⁹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kivikompassi, <http://akp.nba.fi/wiki/kivikompassi> 27.2.2019.

Kalliohakkaukset ovat tyypillisimmillään nimikirjaimia ja vuosilukuja. Kiviin on myös hakattu esimerkiksi kompassiruusuja, aurinkokelloja, yksinkertaisia rengaskuvioita, laiva-aiheita ja vaakunoita. Hakkauksilla on haluttu ikuistaa jokin tietty tapahtuma tai merkitä muistiin tärkeä päivämäärä. Keskellä metsää sijaitsevilla suurilla maakivillä olevat kuviot ovat yleensä historiallisen ajan rajamerkintöjä. Hakkausten tyypillisiä sijaintipaikkoja ovat vesistöjen äärellä olevat sileät rantakalliot, korkeiden kallioiden laet tai yksittäiset suuret maakivet. Hakkaukset voivat olla yksittäin tai laajemmissa ryhmissä. Kalliohakkauksia nimitetään myös kaiverruksiksi tai kalliopiirroksiksi.

Suomessa kaikki tunnetut hakkaukset ajoittuvat historialliselle ajalle. Rannikolla tai saaristossa sotilaat ja merimiehet tekivät hakkauksia ajanvietteeksi sotatoimien aikana tai kun odotettiin parempaa säätä. Ajanvietteeksi tehtyjä hakkauksia löytyy mm. Kemiönsaaren Mölnholmenista, Paraisten Tammortista sekä Hangon Hauensuolen luonnonsatamasta. Erityisesti merenkulkuun liittyvät hakkaukset ovat yleisiä. Veneiden veistämisen tai kalastuksen yhteydessä tehtiin usein laivakuvioita, kuten Haminan Ulko-Tammion rantakallioiden hakkaukset, joissa laivan lisäksi on kuvattu jatulintarha sekä nimiä ja vuosilukuja. Luoto toimi saarelaisten kalastuspaikkana vuosisatojen ajan. Myös Kemin ulkosaaristossa Selkä-Sarven kalastustukikohdan ympäristöön on tehty useita hakkauksia ja aurinkokelloja. Toisinaan laivahakkauksia on tehtyuponneiden laivojen tai hukkuneiden muistomerkeiksi. Merenkulkijat käyttivät kivi-kompassien lisäksi kallioon hakattuja kompassiruusuja sekä aurinkokelloja.¹⁶⁰

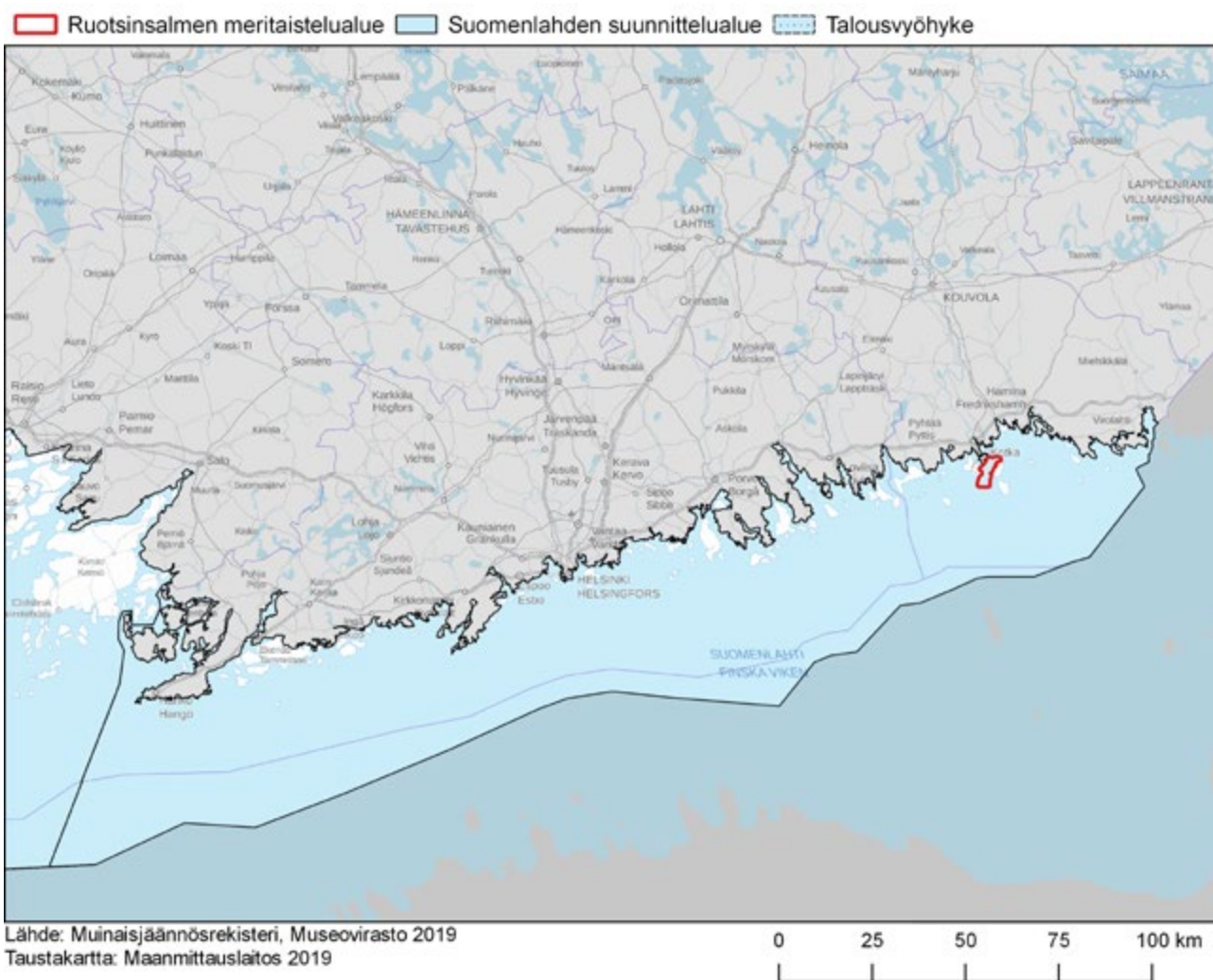
Kuva: Kalliohakkauksia Naantalín Iso-Kuusisen saarella¹⁶¹. Kuvaaja Sinikka Kärkkäinen 2015, Museovirasto.

¹⁶⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kalliohakkaus, <http://akp.nba.fi/wiki/kalliohakkaus> 27.2.2019.

¹⁶¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.705000003 28.2.2019.

Kuva: Selkä-Sarven aurinkokello. Kuvaaja Maija Matikka 2013, Museovirasto, kuva KY114:11.

Kartta: Muinaisjäännösrekisterin hakkaukset, kaiverrukset, kiinnitysrenkaat ja kompassiruusut. Rekisterissä ei ole eritelty kohdetyyppinä kivikompassoja.

Erityisen ryhmän muodostavat hallitsijoiden vierailujen muistoksi tehdyt hakkaukset, kuten Paraisten Skorvlotin hakkaus, jonka kerrotaan liittyvän Kaarle- herttuan vierailuun vuonna 1599. Kustaa III:n vierailut ikuistettiin kiveen Paraisten Näsuddenilla sekä Virolahden Suur-Pisin saarella. Venäjän vallan aikana tsaarien ja tsaarittarien vierailuista tehtiin useita hakkauksia. Viranomaisten tekemiä hakkauksia ovat esimerkiksi valtakunnan, maakuntien tai kylien raja-merkit. Vedenkorkeusmerkkejä sisävesi- ja merenrantakallioihin tekivät niin viranomaiset kuin yksityishenkilötkin.

Kalliohakkauksia löytyy koko maasta. Erityisen paljon niitä on rannikoiden sileissä ranta-kallioissa. Tunnetuimpia hakkauskallioita Suomessa ovat Hangon Hauensuolen luonnon-satama, Porin Tytyn piirroskallio sekä Ulko-Tammion kalliot.¹⁶²

Kompassikiveykset ovat kalliolle tai maanpinnalle ladottuja kiveyksiä, joissa on 8, 16 tai 32 pää- ja väli-ilmansuuntien suuntaista kivistä ladottua haaraa. Kompassin keskustassa oleva kivi on yleensä muita suurempi. Kompassikuviot ovat samankaltaisia alusten kompassien kanssa ja on oletettu, että kiveykset on rakennettu aluksen kompassineulan avulla osoittamaan joko magneettista pohjoissuuntaa tai napapohjoisen suuntaa. On arvioitu, että kivikompassia on käytetty esimerkiksi alusten kompassien epätarkkuuden kompensointiin tai näköhavaintoon perustuvan [kompassi]suunnan osoittamiseen maista merelle.¹⁶³

Kivikompassia löytyy usein kalastuspaikoilta, rantautumispaikoilta ja satamista. Kivikompassia tunnetaan Turunmaan ja länsirannikon saaristoista, sekä erityisesti Merenkurkun saarilta.

Kalliohakkaukset ja kivikompassit: Suomenlahti

Kalliohakkauksia löytyy koko maasta. Erityisen paljon niitä on rannikoiden sileissä ranta-kallioissa. Tunnetuimpia hakkauskallioita Suomenlahdella ovat Hangon Hauensuolen luonnonsatama, sekä Ulko-Tammion kalliot.¹⁶⁴

Suomenlahden alueelta tunnetaan mahdollinen kivikompassi Porvoon Rävholmenin saarelta¹⁶⁵. Sen ilmansuunnat on muodostettu kivikasoista.

Kalliohakkaukset ja kivikompassit: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Turunmaan saaristosta on rekisteröity 56 paikkaa, joissa on kallioon hakattuja merkkejä. Ne liittyvät ulkosaaristossa pääosin joko sesonkikalastukseen ulkokareilla taikka tulli- ja uudelleenlastaussatamiin, luotsipaikkoihin ja krouveihin kauppaväylien tuntumassa.

¹⁶² Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kalliohakkaus, <http://akp.nba.fi/wiki/kalliohakkaus> 27.2.2019.

¹⁶³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kivikompassi, <http://akp.nba.fi/wiki/kivikompassi> 27.2.2019.

¹⁶⁴ Muinaisjäännösrekisteri, <http://www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000022811> ja Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kalliohakkaus, <http://akp.nba.fi/wiki/kalliohakkaus> 27.2.2019.

¹⁶⁵ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000022630 27.2.2019

Jotkin merkit osoittivat rajojen paikkoja kalastusalueilla. Sisempänä saaristossa hakkauksilla on merkitty kesänuottien vetopaikkoja. Väyliin ja merenkulkuun liittyvät merkit kallioissa ajoittuvat 1600-luvulta 1800-luvulle, kalastukseen liittyvät pääosin 1700-luvun lopulta 1800-luvun puoliväliin.¹⁶⁶ Tunnetuimpia hakkauksekallioita Saaristomerellä ja Selkämeren eteläosassa on Porin Tyltyn piirroskallio¹⁶⁷.

Kivikompasseja löytyy kalastuspaikoilta, rantautumispaikoilta ja satamista. Kivikompasseja tunnetaan Turunmaan saaristosta ja länsirannikolta.¹⁶⁸ Niistä kaksi sijaitsee Korppoon Björkössä sekä Flakaskärissä. Sandholms kobbenilta tunnetaan kallioon hakattu kompassi¹⁶⁹.

Kalliohakkaukset ja kivikompassit: Pohjoinen Selkämeren, Merenkurku ja Perämeri

Kalliohakkauksia löytyy koko maasta. Erityisen paljon niitä on rannikoiden sileissä rantakallioissa.

Kivikompasseja löytyy usein kalastuspaikoilta (etenkin Merenkurkussa), rantautumispaikoilta ja satamista. Kivikompasseja tunnetaan länsirannikon saaristoista, erityisesti Merenkurkun saarilta.¹⁷⁰

Pohjanlahden ja Perämeren rannoilta tunnetaan eniten aurinkokelloja koko Suomen rannikoilta. Pohjanmaalla niitä on 12 kappaletta, Vaasassa, Uusikaarlepyyssä, Närpiössä, Mustasaassa ja Maalahdessa. Aurinkokelloja ja hakkauksia löytyy myös Kemin Selkä-Sarvesta.

Kuva: Kompassiruuus Närpiön Kompassberget 3¹⁷¹. Kuvaaja Katja Vuoristo 2009, Museovirasto, kuva AKDG1038:1.

¹⁶⁶ Tuovinen 1991, 90-93; 2000, s. 34.

¹⁶⁷ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.609500005 27.2.2019.

¹⁶⁸ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kivikompassi, <http://akp.nba.fi/wiki/kivikompassi> 27.2.2019.

¹⁶⁹ Tuovinen 2000, s. 40.

¹⁷⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kivikompassi, <http://akp.nba.fi/wiki/kivikompassi> 27.2.2019.

¹⁷¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000015215 7.3.2019.

Laiturit, aallonmurtajat ja hirsiarkut

Laituri ja aallonmurtaja: rannalta syvään veteen ulottuva satarakenne tai muu rakenne ¹⁷².

Laiturit ovat tyypillisiä rantavyöhykkeen rakenteita ja ne sijaitsevat osittain kuivalla maalla, osittain vedessä. Niillä on yleensä joko maa- tai kiviäydin. Niiden koko, muoto, rakenne ja käytetyt materiaalit vaihtelevat runsaasti. Myös käyttötarkoitus vaihtelee. Pienemmät laiturit on voitu perustaa luonnonkivistä suoraan maanpäälle ja veden pohjaan. Suuremmat laiturit on usein rakennettu kivistä ja puusta erillisen pohjarakenteen päälle ja niissä on yleensä tukirakenteinahirsiarkkuja. Laivojen painolastilla, esimerkiksi hiekalla, täytettyjä laitureita on usein kutsuttu möljiksi.

Laitureita ei ole inventoitu Suomessa systemaattisesti. Usein kohteita löydetään rajattuihin rakennushankkeisiin liittyvien selvitysten yhteydessä. Laitureita on rakennettu koko Suomen alueella.

Kuva: Espoon Bergön vanha höyrylaivalaituri. Kuva Päivi Jantunen 2016, Museovirasto, AKMA201606:14

¹⁷² Tieteen termipankki: satamapenger, <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Ymp%C3%A4rist%C3%B6tieteet:satamapenger> 1.3.2019.

Hirsiarkku: veteen tai rannan tuntumaan hirsistä salvottu, kivillä täytetty kehikko.¹⁷³

Hirsiarkku on veistetyistä tai pyöröhirsistä salvottu kiinteä arkkumainen kehikko. Arkut sijaitsevat yleensä rantavyöhykkeellä yleensä osittain vedessä, osittain rannalla. Hirsiarkkuja on käytetty muun muassa laiturien, siltojen, aallonmurtajien, kanavien ja uiton rakenteina, jokikalastuksen ja virtavesien patoina, väyläesteinä ja ranta-alueiden täytöissä.

Muinaisjäännösrekisteri ei tunne hirsiarkkua muinaisjäännöstyyppinä, vaan se liittyy aina mm. puolustusvarustuksiin, laitureihin tai väyläesteisiin. Näitä muinaisjäännöstyypppejä käsitellään erikseen tässä kuvauksessa.

Arkun kehikko on voitu jakaa painokivien sijoittamista varten väliseinien pienempiin tiloihin. Painona on voitu käyttää myös hiekkaa, louhetta tai muuta painavaa ainesta. Hirsiarkkujen koko ja muoto vaihtelevat käyttötarkoituksen ja sijaintipaikan mukaan. Rakenteen sivun pituus voi vaihdella muutamasta metristä kymmeneen metriin. Kehikko on rakennettu usein neliön tai suorakaiteen muotoiseksi. Rauenneet arkut erottuvat ranta-alueilla tai veden alla kivien ja hirsien kasoina. Toisinaan arkusta on jäljellä vain kivet. Vanhimmat Suomessa ajoitetut laiturin arkkurakenteet ovat 1300-1400-luvun vaihteesta, Kemiönsaaren Hiittisten Högholmenista.

Hirsiarkkurakenteita ei ole inventoitu Suomessa systemaattisesti. Todennäköisesti hirsiarkkuja on rakennettu koko Suomen alueella.¹⁷⁴

Kuva: Hirsiarkkurakennetta Suomenlinna edustalla. Kuvaaja Maija Huttunen 2011, kuva AKMA201102:79.

¹⁷³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hirsiarkku, <http://akp.nba.fi/wiki/hirsiarkku> 1.3.2019.

Laiturit, aallonmurtajat ja hirsiarkut: Suomenlahti

Suunnittelualueelta laitureita tunnetaan 33 kohdetta, eli huomattavasti enemmän kuin muilta suunnittelualueilta. Muinaisjäännöksiin kuuluvat Virolahden Korpisaaren ja Hämeenkyllän rannoilla sijaitsevat kivilouhosten laiturien perustukset 1700-1800-luvuilta ja 1900-luvulta tunnetaan esimerkiksi Espoon Nuottalahden Ryssjeholmenin rannassa hirsiarkuista koostuva vanha laivalaiturin¹⁷⁷ perustus, joka näkyy vielä vuonna 1931 mitatussa kartassa, mutta ei enää myöhemmin.

Muinaisjäännösrekisteriin on merkitty vain kaksi aallonmurtajaa, molemmat Suomenlahdella. Toinen sijaitsee Espoon Ryssjeholmenissa¹⁷⁵ ja liittyy saaren muihin merellisiin rakenteisiin. Todennäköisesti se on suojannut saarella 1910-1920-luvulla rakennettuja huviloita. Toinen on Ison Mustasaaren aallonmurtaja¹⁷⁶ Suomenlinnassa, jota on uusittu vielä 1900-luvun lopulla. Alkuperäinen aallonmurtaja on rakennettu 1790-luvulla upotettujen puisten alusten päälle, jotka saatiin sotasaaliina Puolasta.

Hirsiarkkuja käytettiin 1700-1800-luvuilla väylästeinä puolustustarkoituksessa muun muassa Helsingin vesillä estämään vihollisten alusten kulkua sekä Suomenlinnan sisävesillä.

Hirsiarkkujen osalta katso myös alaluku: Vedenalaiset puolustusvarustukset.

Laiturit, aallonmurtajat ja hirsiarkut: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Varsinais-Suomen vesiltä tunnetaan 12 laiturikohdetta muinaisjäännösrekisterissä. Esimerkiksi MaskunKoivuniemessä¹⁷⁸ on sijainnut liroisten tiiliruukin lastauspaikka ja paikalta tunnetaan myös kaksi rajamerkkeinä pidettyä rautatappia ja kaiverruksia. Kustavin Isokarin saaren ympäristössä on luotsiaseman ympäristössä lukuisia laiturin pohjia¹⁷⁹, joita ei ole tutkittu lähemmin. Paraisten Biskopsöistä voidaan myös mainita hajonnut kivillä täytetty hirsiarkku, jota on todennäköisesti käytetty laiturin pohjana. Alueella on sijainnut venevaja jo 1700-luvulla.

Satakunnasta tunnetaan vain yksi laiturirakenne¹⁸⁰, kolme hirsistä arkkua jonossa Porin Mäntykallan edustalla. Vain yksi arkuista on säilynyt ehjänä.

Hirsiarkkujen osalta katso myös alaluku: Vedenalaiset puolustusvarustukset.

¹⁷⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hirsiarkku, <http://akp.nba.fi/wiki/hirsiarkku> 1.3.2019.

¹⁷⁵ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000025826.

¹⁷⁶ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000020896.

¹⁷⁷ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000025824.

¹⁷⁸ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000008942.

¹⁷⁹ Muinaisjäännösrekisteri, muun muassa www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000028154; www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000028153; www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000028152.

¹⁸⁰ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.2528.

Laiturit, aallonmurtajat ja hirsiarkut: Selkämeren pohjoisosa, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueelta tunnetaan 17 kohdetta. Esimerkiksi Hailuodon Ojankylänlahdessa sijaitsee vuonna 1880 rakennettu laituri¹⁸¹ puoliksi maalla, puoliksi veden alla. Laivaliikenne Ouluun on alkanut paikalta vuosisadan vaihteessa. Kokkolan Gamla varvet¹⁸² on esimerkki muinaisjäännöksestä, joka koostuu useasta merellisen kulttuuriperinnön tyypistä. Paikalla on muun muassa laivan kiinnitysrengas, kaksi laiturin perustaa, laivanrakennuspaikka sekä veneenvetopaikka. Paikalla rakennettiin laivoja 1700-luvulta lähtien.

Hirsiarkkujen osalta katso myös alaluku: Vedenalaiset puolustusvarustukset.

3.2 Puolustus ja sodankäynti

Puolustuksen ja sodankäynnin kulttuuriympäristöjä ovat:

- vedenalaiset puolustus- ja estevarustukset
- meritaistelupaikat
- muinaislinnat ja linnavuoret
- keskiaikaiset linnat
- linnoitukset ja linnoitusympäristöt
- kiviunit
- rajamerkit

Puolustuksella tarkoitetaan maan, alueen, paikan tai muun sellaisen puolustamista varten rakennettuja linnoituslaitteita. Sodankäynti puolestaan merkitsee erilaisia sotatoimia, kuten taisteluja.¹⁸³

¹⁸¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000020669.

¹⁸² Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000010114.

¹⁸³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: muinaislinna, <http://akp.nba.fi/wiki/muinaislinna> 27.2.2019.

Vedenalaiset puolustus-/estevarustukset

Vedenalainen estevarustus: saari- tai niemilinnan ympärille veteen rakennettu vino- tai pystypaaluista, kivistä tai kivillä täytetyistä hirsiaarkuista koostuva este.¹⁸⁴

Väyläesteet ovat vesiväylille upotettuja esiteitä, joiden tarkoituksena oli estää vihollisen liikkuminen ja pääsy tärkeisiin kohteisiin. Esteiksi voitiin rakentaa kivillä täytettyjä hirsiaarkkuja tai upottaa vanhoja aluksia. Väyläesteitä rakennettiin muun muassa Helsingin ja Saimaan vesillä kapeisiin salmiin estämään vihollisten alusten kulkua¹⁸⁵. Väyläesteitä on kuitenkin ollut jokaisen meren äärellä sijaitsevan hallinnollisen keskusalueen edustalla.

Katso myös alaluku "Laiturit, aallonmurtajat ja hirsiaarkut" ylempänä.

Vedenalaiset puolustus/estevarustukset: Suomenlahti

Kymenlaakson tunnetut vedenalaiset puolustusvarustukset liittyvät Ruotsinsalmen linnoitustöihin. Kukourin purjehduseste on noin 15 x 8 metrin kokoinen, melko ehjä hirsiaarkkurakennelma, joka on täytetty kivillä. Kukourin saarella sijaitsee Ruotsinsalmen merilinnoituksen uloin varustus, Fort Slava, joka rakennettiin 1791–1794. Varustus sulki Ruotsinsalmen sisääntuloväylän ja merialue sen itäpuolella oli tarkoitettu avomerilaivaston ankkuripaikaksi. Väylä oli mahdollista sulkea vedenpinnalla kelluvin puomein. Purjehdusesteen molemmissa päissä oli pohjaan upotettuja, kivillä täytettyjä hirsiaarkkuja, joihin puomien ketju kiinnitettiin. Myös Kukourin itäpuolella kerrotaan olevan kivillä täytettyjä hirsiaarkkuja.¹⁸⁶ Hajonneempi yksittäinen kivillä täytetty hirsiaarkku sijaitsee Kuutsalon Mullinlahden sataman kohdalla laivaväylällä. Se on ilmeisesti myös toiminut väyläestepuomien kiinnityskohtana.¹⁸⁷

Helsingissä vaikeuttamaan vihollisen pääsyä kaupungin edustalle Kruunuvuorenselälle on upotettu laivoja. Suomenlinnaan liittyvät 1700–1800-luvun hirsiaarkku-väyläesteet sijaitsevat Kuninkaansaaren luona Haminasalmessa¹⁸⁸, Vallisaaren Kuggsundetissa sekä Särkäsalmessa¹⁸⁹. Näiden lisäksi Espoosta tunnetaan Karhusalmen (Hanasundin) 1800-luvun väyläeste¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: vedenalainen estevarustus, <http://akp.nba.fi/wiki/vedenalainen-estevarustus> 27.2.2019.

¹⁸³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: muinaislinna, <http://akp.nba.fi/wiki/muinaislinna> 27.2.2019.

¹⁸⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: vedenalainen estevarustus, <http://akp.nba.fi/wiki/vedenalainen-estevarustus> 27.2.2019.

¹⁸⁵ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: hirsiaarkku, <http://akp.nba.fi/wiki/hirsiaarkku> 27.2.2019.

¹⁸⁶ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1528.

¹⁸⁷ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000022852.

¹⁸⁸ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.2172.

Vedenalaiset puolustus/estevarustukset: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Saaristomereltä tunnetaan vain Kustavin Katanpään linnake¹⁹¹, jonka monipuolista kokonaisuutta käsiteltiin ylempänä. Kustavista tunnetaan myös puurakenne¹⁹² Kustavin Friisilän kylän venevalkaman edustalta, paikalta, jonka lähellä käytiin myös niin sanottu Isoluodon meritaistelu.

Selkämeren eteläosasta ei ole tunnettuja vedenalaisia väyläesteitä.

Vedenalaiset puolustus/estevarustukset:

Selkämeren pohjoisosa, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueelta ei tunneta vedenalaisia väyläesteitä.

Meritaistelupaikat

Meritaistelupaikka: vesialue, jolla taisteluun liittyvät sotatoimet ovat tapahtuneet.¹⁹³

Merialueiden taistelupaikat olivat yleensä taktisesti valittuja. Ne olivat usein joko avoimia merialueita tai kapeikkoja, kuten salmia ja niiden lähivesiä. Meritaisteluissa hyödynnettiin myös maa-alueita ja niiden varustuksia sekä puolustuslaitteita. Salmiin on voitu lisäksi upottaa puurakenteisia purjehdusesteitä ja aluksia tai kiinnittää kulkua estäviä kettinkejä. Meritaistelupaikan valintaan vaikuttivat myös käytössä olleet alus- ja asetyypit sekä meritaistelutaktiikat ja sääolosuhteet.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1306 ja www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1307.

¹⁹⁰ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1177; RKY, vdd http://www.rky.fi/read/asp/r_koh-de_det.aspx?KOHDE_ID=1570 6.3.2019.

¹⁹¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000023418.

¹⁹² Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.2624.

¹⁹³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: taistelupaikka, <http://akp.nba.fi/wiki/taistelupaikka> 27.2.2019.

¹⁹⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: taistelupaikka, <http://akp.nba.fi/wiki/taistelupaikka> 27.2.2019.

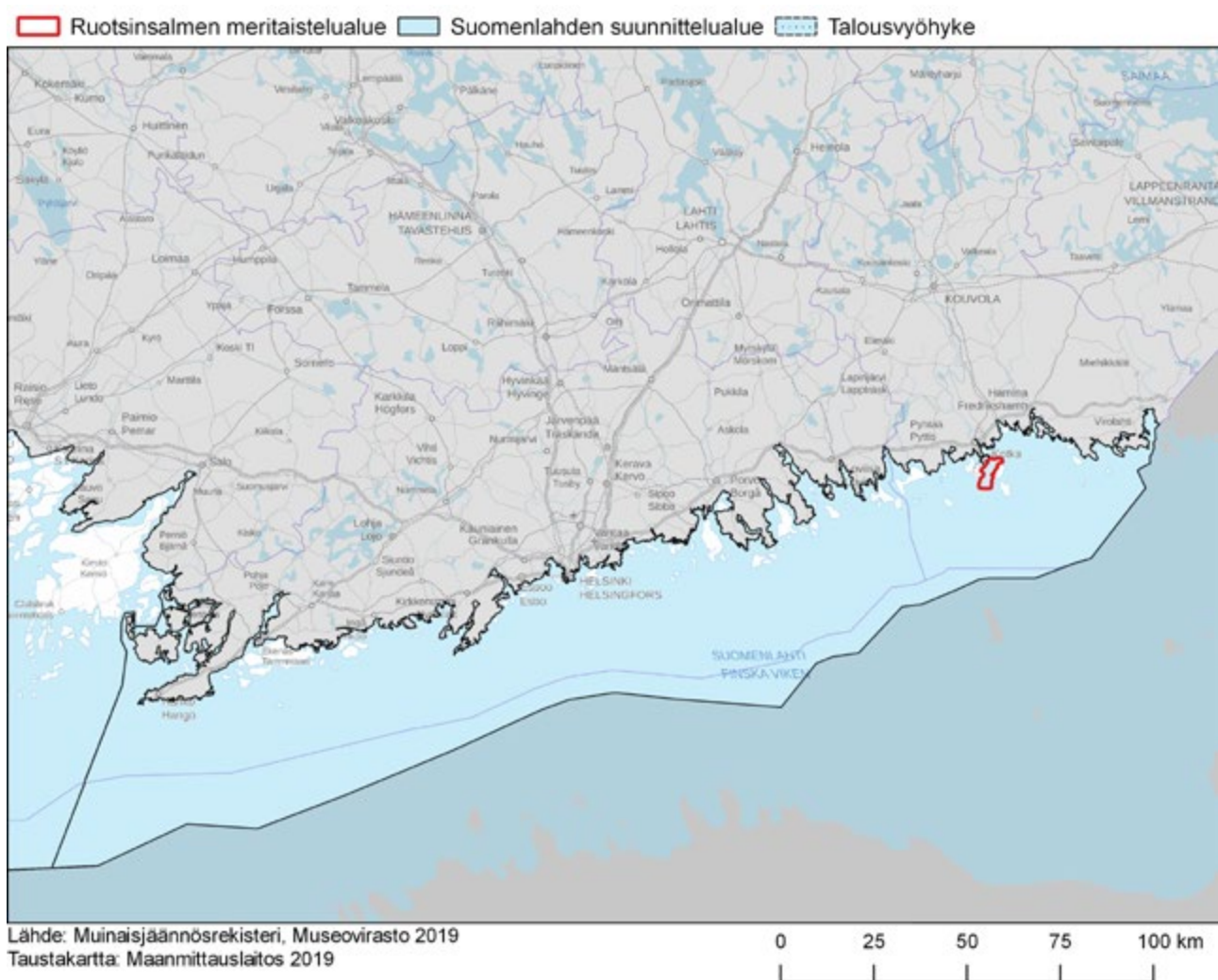
Meritaistelun jäljet katoavat nopeasti meren pinnalta. Kaikki jäännökset eivät ole välttämättä uponneet juuri taistelupaikan kohdalle meren pohjaan, vaan osa niistä on voinut ajautua kauemmas. Meritaisteluista kertovat pohjassa ja rantavesissä säilyneet alusten ja veneiden hylät ja niiden osat ja varusteet, takilan osat, ankkurit, tykit, tykinkuulat sekä erilaiset sotilaskäytössä olleet muut esineet. Usein taistelupaikoilta löytyy myös henkilökohtaisia esineitä sekä taistelussa menehtyneiden jäännöksiä. Taistelupaikat voivat olla edelleen hautapaikkoja. Meritaisteluissa ei aina menetetty aluksia eikä raskasta aseistusta. Kaikkia tunnettuja meritaisteluja ei ole onnistuttu paikantamaan historiallisten lähteiden pohjalta tai maastosta etsinnöistä huolimatta.

Kotkan edustalla käyty Ruotsinsalmen toinen meritaistelu (9.-10.7.1790) oli Pohjoismaiden historian suurin meritaistelu laivojen ja miesten lukumäärän mukaan mitattuna. Hangon vesillä käydyn Riilahden taistelun (27.7.1714) sijaintipaikkaa ei ole varmuudella pystytty määrittämään historiallisista lähteistä ja maastosta.¹⁹⁵

Kuva: Ruotsinsalmen meritaistelualue Katariinan puistosta kuvattuna. Kuvaaja Soile Tirilä 2018, Museovirasto, kuva KY130:13.

¹⁹⁵ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: taistelupaikka, <http://akp.nba.fi/wiki/taistelupaikka> 27.2.2019.

Kartta: Kotkan Ruotsinsalmen meritaistelualue, jonka koko on 26 km².

Alla olevissa listauksissa¹⁹⁶ on otettu mukaan myös ne taistelut ja/tai muut sotatoimet, mitkä ovat tapahtuneet nykyisten rajojen ulkopuolella tai Ahvenanmaalla rajat ylittävän kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Meritaistelupaikoista ei ole saatavilla digitaalista paikkatietoa, joten niistä ei ole saatavilla visualisointikarttaa. Tunnetut meritaistelupaikat on kuitenkin luetteloitu alla.

Meritaistelupaikat ja muut sotatoimiin liittyvät tapahtumat: Suomenlahti

Suunnittelualueen meritaisteluja ja /tai muita sotatoimiin liittyviä tapahtumia ovat muun muassa:

- Suursaaren taistelu 17.7.1788 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Haminan valtausyritys 2.-4.8.1788 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Ruotsinsalmen 1. meritaistelu 24.-25.5.1789 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Kahakat Porkkalan luona 26.-29.8.1789 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Taistelu Barönsalmessa 18.9.1789 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Kahakoita Inkoon alueella ja Barön salmessa syyskuu-lokakuu 1789 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Tallinnan meritaistelu 13.5.1790 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Haminan valtaus 15.5.1790 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Viipurinlahden taistelu (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Ruotsinsalmen 2. meritaistelu 9.7.1790 (Kustaa III Venäjän sota 1788-1790)
- Avomerilaivastojen yhteenotto Hangon edustalla, Englannin laivasto mukana 25.-26.8.1808 (Suomen sota 1808-1809)
- Kahakka Tammisaaren luona 19.5.1854 (Krimin Sota)
- Svartholman ja Ruotsinsalmen merilinnoitusten pommitukset 1855 (Krimin Sota 1854-1856)
- Viaporin (Suomenlinnan) pommitus 9.-11.8.1855 (Krimin Sota 1854-1856)
- Miinasulkujen lasku Helsingin, Turun, Viipurin, Tallinnan ja Kronstadtin edustalle 1855 (Krimin Sota 1854-1856)
- Saksalaisten sukellusveneiden toiminta Suomenlahden suulla, sukellusvene SMU26 torpedoi venäläisen risteilijä Palladan (I maailmansota)
- Russarön taistelu 1.12.1939, Russarön patteri tulitaistelu neuvostoliittolaisen risteilijä Kirovin ja kahden Gnevnyi-luokan hävittäjän: Smetlivyi ja Stremitel'nyi, kanssa.(Talvisota)
- Saaristotaistelut Hankoniemen ympärillä (Jatkosota)
- Saksan laivaston miinalaskuoperaatiot Suomenlahdella (Jatkosota)
- Suomen ja saksan laivastojen miinasulut Suomenlahdella, Jumindan miinasulku (Jatkosota)
- Tallinnan evakuointi ja Jumindan miinakatastrofi, maailman suurimpia meritaisteluja, yli 60 alusta upposi, n. 12 000 neuvostoliittolaista hukkui (Jatkosota)
- Somerin taistelu 8.-9.1942 (Jatkosota)

- Saksan laivasto laskee sukellusveneverkon yli Suomenlahden Porkkalan ja Naissaarenvälille
- Tykkivene Turunmaa saa pommiosumia ilmahyökkäyksessä, ajetaan matalikolle Haapasaaren luona ja korjataan 2.5.1943 (Jatkosota)
- Neuvostoliiton lentokonemiinoitteita väylille, jäänmurtaja Sisu vaurioituu magneettimiinan räjähdyksessä Melkin luona (Jatkosota)
- Miinalaiva Riilahti uppoaa Neuvostoliiton torpedoveneiden hyökkäyksessä 23.8.1943 (Jatkosota)
- Vartiolaiva Uisko uppoaa torpedolentokoneen hyökkäyksessä Suomenlahdella 16.9.1943 (Jatkosota)
- Viipurinlahden taistelut kesäkuu-heinäkuu 1944 (Jatkosota)
- Saksalainen ilmatorjuntaristeilijä Niobe uppoaa Neuvostoliiton ilmahyökkäyksessä Kotkan satamaan 16.7.1944 (Jatkosota)
- Suursaaren taistelu 15.9.1944 (Lapinsota)
- Suomalaisten miinasulkuja Suomenlahden suulle, saksalaisia sukellusveneitä tuhoutuu miinoitteisiin (Lapinsota)
- Saksalainen sukellusvene upottaa miinalaiva Louhen, Hangon ulkopuolella 12.1.1945 (Lapinsota)

¹⁹⁶ Listan ovat koostaneet Forum Marinumissa Tapio Maijala, Mikko Meronen ja Tapani Värjö.

Meritaistelupaikat ja/tai muut sotatoimiin liittyvät tapahtumat:

Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Suunnittelualueen meritaisteluja ja/tai muita sotatoimiin liittyviä tapahtumia ovat muun muassa:

- Taistelu Turun edustalla 1714 (Suuri Pohjan sota 1700–1714)
- Riilahden taistelu 1714 (Suuri Pohjan sota 1700–1714)
- Laivastojen oleskelu Hankoniemen alueella 1713 ja 1714 (Suuri Pohjan sota 1700–1714)
- Korpoströmin meritaistelu 20.5.1743 (Hattujen sota 1741–1743)
- Kansannousu Ahvenanmaalla toukokuu 1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Uudenkaupungin kahakka 3.6.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Ala-Lemun maihinnousu 19.-20.6.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Maihinnousut Vaasan lähellä 25.6.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Krampin taistelu 30.6.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Pukinsalmen taistelu 4.7.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Taistelut Kemiönsaaren ympärillä, Tallholmen 21.7., Sandö 2.8., Vestankärrin maihinnousu 2.8. (Suomen sota 1808–1809)
- Lövön kahakka 17.-18.8.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Isoluodon, Grönvikin taistelu Kustavissa 30.8.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Varanpään maihinnousu 17.-18.9.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Palvan taistelu 18.9.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Helsinginrannan maihinnousu (Lokalahti) 16.-28.9.1808 (Suomen sota 1808–1809)
- Bomarsundin pommitus ja valtaus 8.-16.8.1854 (Krimin Sota 1854–1856)
- Englantilaisten tiedusteluisku Turkuun 22.8.1854 (Krimin Sota 1854–1856)
- Miinasulkujen lasku Helsingin, Turun, Viipurin, Tallinnan ja Kronstadtin edustalle 1855 (Krimin Sota 1854–1856)
- Saksalaisten miinoitusyöksyt selkämerelle 1914–1915, kauppalaivoja tuhoutui miinoihin Porin ja Rauman edustalla (I maailmansota)
- Utön taistelu 1915, saksalaiset risteilijät vastaan Utön linnake ja Venäläiset risteilijät (I maailmansota)
- Saksalaisten miinasukellusveneen UB4:n retket Turun saaristoon, miinalaiva Ladoga upposi Örön luona, matkustajahöyrylaiva Skiftet upposi Ahvenanmaalla (I maailmansota)
- Satamakaupunkien kuten Turun, Rauman ja Porin ilmapommitukset joulukuu-helmikuu (Talvisota)
- Neuvostoliiton lentokonemiinoitteita Turun, Rauman ja Porin väylille (Talvisota)
- Ilmahyökkäykset panssarilaiva Ilmarista ja Väinämöistä vastaan Ahvenanmaallaja Turun sataman edustalla (Talvisota)
- Neuvostoliittolainen sukellusvene S2 tuhoutui miinaan ajossa Märketin majakan lähellä (Talvisota)
- Turun sataman pommitus (Jatkosota)
- Bengtskärin taistelu 26.7.1941 (Jatkosota)
- Neuvostoliiton sukellusveneoperaatiot 1942, saattuliikenne Ahvenanmerellä, muutamia kauppalaivoja uppoaa (Jatkosota)

Meritaistelupaikat ja/tai muut sotatoimiin liittyvät tapahtumat:

Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueen meritaisteluja ja/tai muita sotatoimiin liittyviä tapahtumia ovat muun muassa:

- Venäläisten Kaleerien retki Pohjanlahdelle ja haaksirikot Pohjanlahden rannikolla (Suuri Pohjan sota 1700-1714)
- Kauppalaivojen polttamisia Pohjanlahden kaupungeissa (Krimin Sota 1854-1856)
- Kokkolan Halkokarin kahakka 7.6.1854 (Krimin Sota 1854-1856)
- Tornion maihinnousu 1.10.1944 (Lapin sota)

Muinaislinnat

Muinaislinna: rautakaudella tai varhaishistoriallisella ajalla harjulle, kalliomäelle tai ympäristöönsä nähden korkealle saarelle rakennettu varustus.¹⁹⁷

Muinaislinnojen paikoiksi valittiin yleensä jyrkkärinteisiä tai muuten vaikeasti saavutettavia mäkisiä, jotka ovat maisemallisesti huomattavia. Samalla niiltä on voitu visuaalisesti hallita laajoja alueita. Monista korkeille ja jyrkkärinteisille paikoille tehdyistä muinaislinnoista on käytetty myös nimeä linnavuori. Muinaislinnaan kuuluu maasta tai kivistä rakennettu valli estämään laelle pääsy. Vallien rakentamisessa on voitu käyttää kylmämuurausta tai puisia rakenteita. Muinaislinnoista on tavattu vallien sisäpuolelta kaivantoja ja kivrakennelmia.

¹⁹⁷ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: muinaislinna, <http://akp.nba.fi/wiki/muinaislinna>.

On arvioitu, että Suomen alueella olisi ainakin 72 varmaa rautakautiseksi tai varhaishistorialliseksi ajoitettavaa muinaislinnaa. Lähes kaikki muinaislinnat sijaitsevat rautakautisen asutuksen tuntumassa, mutta niitä tunnetaan myös kilometrien päässä asutuskeskuksista. Tällaisia paikkoja on pidetty kaukolinnoina.

Muinaislinnoja on pidetty paikallisten, suhteellisten hajanaisten ja järjestäytymättömien yhteisöjen rakentamina ja ylläpitäminä. Linnat rakennettiin puolustukselliseen ryöstöretkien torjuntaan ja monet niistä ovat olleet käytössä ainakin ristiretkiajalla, osa jopa 1400-luvulle saakka. Historiallisten lähteiden perusteella saaristossa ja rannikolla on käytetty merkinantotulia, joilla on voitu varoittaa lähestyvistä vihollisista. On siis mahdollista, että muinaislinnoissa on ollut käytössä tulitiedotusjärjestelmä.

Muinaislinnoja on erityisesti Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa, Hämeessä ja Uudellamaalla, mutta muutamia tiedetään myös Satakunnasta, Savosta ja Pohjois-Karjalasta. Tunnettuja muinaislinnoja, joilla on ollut merellinen yhteys ovat Liedon Vanhalinna¹⁹⁸ ja Rikalan linnavuori¹⁹⁹.

Muinaislinnat: Suomenlahti

Suomenlahden rannikon tunnettuja muinaislinnoja ovat Porvoon Iso Linnamäki²⁰⁰, Sipoon Sibbesborg²⁰¹ sekä Helsingin Vartiokylän linnavuori²⁰². Tammisaaren kaupunkiin liittyen alettiin rakennetun kaupunkialueen pohjoispuolen mäelle rakentaa linnaa 1500-luvun puolivälissä, mutta rakentamistyö jäi kesken. Peruskivet ovat kuitenkin edelleen näkyvissä. Kivijalan sisäpuolella on nykyään hiekkakenttä ja lasten leikkipaikka.²⁰³

Muinaislinnat: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Suunnittelualueelta tunnetaan rannikoilta useita muinaislinnoja: Paraisilla Iniön pohjoispuolella Borgholmen²⁰⁴, joka on huonosti tunnettu mutta mielenkiintoinen kohde. Kemiön saaren Högholmen²⁰⁵ sitä vastoin on hyvin tunnettu kohde, jota ympäröivät vedenalaiset laiturirakenteet tai puolustusvarustukset. Kaarinan Kuusiston Piispanlinna²⁰⁶ ja Eurajoen Liinmaan linna²⁰⁷ liittyvät Ruotsin keskushallinnon järjestämiseen keskiajalla.

¹⁹⁸ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.423010001 27.2.2019.

¹⁹⁹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.73010021 27.2.2019.

²⁰⁰ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000006162.

²⁰¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.753010020.

²⁰² Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.91010026.

²⁰³ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000007478.

²⁰⁴ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.150500001.

²⁰⁵ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.40010030.

²⁰⁶ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.202010036.

²⁰⁷ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.51010006.

Muinaislinnat: Selkämeren pohjoisosa, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueen rannikolla sijaitsevat Vaasan Korsholma²⁰⁸, jonka historia ulottuu 1300-luvun lopulta 1800-luvulle saakka sekä Oulun linnansaari²⁰⁹, josta on nykyisin jäljellä valleja ja kivikellari. Juhana III rakennutti alkuperäisen linnakkeen vuonna 1590, mutta jäänteet ovat Kaarle IX:n vuonna 1605 perustamasta linnasta.

Kuva: Vaasan Korsholman linnan paikalle vuonna 1894 pystytetty muistomerkki. Kuvaaja Leena Koivisto 2007, Museovirasto, kuva AKDG756:3.

Keskiaikaiset linna

Keskiaikainen linna: keskiajalla rakennettu ajanjakson linnoitusoppeja ja aatemaailmaa noudattanut harmaakivi-, tiili- tai puulinna.²¹⁰

²⁰⁸ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.499500009.

²⁰⁹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000006101.

²¹⁰ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: keskiaikainen linna, <http://akp.nba.fi/wiki/keskiaikainen-linna> 27.2.2019.

Keskiajalla linnat rakennettiin yleensä veden suojaan niemille tai saarille. Esihistoriallisista muinaislinnoista poiketen linnoja ei enää aina sijoitettu ympäristön korkeimmille kallioille tai mäille. Linnat eristettiin ympäristöstään vallihautoilla ja vedenalaisilla paalu- tai kiviesterustuksilla. Turun, Viipurin ja Porvoon linnat olivat kaupunkien yhteydessä. Myös muiden linnojen ulkopuolella on luultavasti ollut kauppiaiden ja käsityöläisten asuttamia alueita eli linnanmalmeja. Keskiaikaisia linnoja Suomessa ovat myös Hämeenlinna, Kastelholma, Kuusisto, Raasepori, Kajaanin linna ja Karjaan Junkarsborg. Nykyisen käsityksen valossa Uskelan Hakastaro, Maarian Koroisten piispanlinna, Liedon Vanhanlinnan Mäkilinna, Jannakkalan Hakoisten Linnavuori, Helsingin Vartiokylän Linnavuori ja ehkäpä myös Porvoon Linnamäen alkuvaihe sijoittuvat 1100- ja 1200-luvuille. 1300-luvun jälkipuoliskolta tunnetaan useita pikkulinnoja, jotka ovat saattaneet toimia joko toisten linnojen sivulinnoina tai omien historiallisissa lähteissä tuntemattomien hallintoalueidensa keskuksina. Näitä ovat Sipoon Sibbesborg sekä Porvoon Husholmen. Vuonna 1475 perustettu Olavinlinna edustaa Suomen keskiaikaisten linnojen viimeistä rakennusvaihetta.²¹¹

Kuva: Kuusiston linnanrauniot. Lentokuva Vallas Oy. Museovirasto, kuva RHO124385:2.

²¹¹ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: keskiaikainen linna, <http://akp.nba.fi/wiki/keskiaikainen-linna> 27.2.2019.

Saarilla ja niemillä sijaitsevien keskiaikaisten linnojen lähivesiin rakennettiin usein kulkuesteiksi puomeja, ketjuja, pysty- ja vinopuupaalutuksia sekä kivillä täytettyjä hirsiaarkkuja. Osa näistä rakenteista on maankohoamisen vuoksi nykyään kuivalla maalla tai maan alla.²¹²

Vanhin Suomesta löydetty paaluvarustus on Porvoon Husholmenin linnasta 1300-luvun lopusta. Paaluvarustuksia tunnetaan myös Kastelholmasta (1400-luvun loppu), Raaseporista (1400-luvun alkupuoli), Kuusistosta ja Sipoon Sibbesborgista. Lisäksi 1300-luvun jälkipuoliskon Eurajoen Liinmaahan (Vreghdenborg) liittyy vedessä ollut kivivalli, joka on toiminut joko paalutuksen perustuksena tai linnan sataman aallonmurtajana. Kivillä täytettyjä hirsiaarkkuja tunnetaan Hiittisten Högholmenilta ja Porvoon Husholmenilta. Högholmenin rakenteet on tulkittu satamaksi, mutta kyseessä saattavat olla myös estepuomien perustukset.²¹³

Oulun linna rakennettiin Oulujoen suiston saarelle 1590-luvulla - kaupunki perustettiin "mantereelle vastapäätä linnaa" vanhalle kauppapaikalle kuningas Kaarle IX:n käskystä vuonna 1605. Linna tuhoutui jo 1700-luvulla.²¹⁴

Kuva: Sipoon Sibberborgin muinaislinna talviasussa. Kuvaaja Kaisa Lehtonen 2005, Museovirasto, kuva AKDG437.²¹⁵

²¹² Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: vedenalainen estevarustus, <http://akp.nba.fi/wiki/vedenalainen-estevarustus> 27.2.2019.

²¹³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: vedenalainen estevarustus, <http://akp.nba.fi/wiki/vedenalainen-estevarustus> 27.2.2019.

²¹⁴ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=2081.

²¹⁵ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.753010020 7.3.2019.

Keskiaikaiset linnat: Suomenlahti

Uudenmaan ja Suomenlahden keskeinen hallintokeskus keskiajalla oli Raaseporin linna, joka sijaitsee nykyisen Snappertunan kylän eteläpuolella. Linna oli aikoinaan meren ympäröimä, nykyään se sijaitsee pitkällä Raaseporinjoen yläjuoksulla. Raaseporin linnassa asui myös 1400-luvulla Ruotsin kuningas Karl Knutsson Bonde.

Keskiaikaiset linnat: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Varsinais-Suomen ja Saaristomerien, ja samalla koko keskiaikaisen Suomen tärkein hallintokeskus oli Turun linna. 1500-luvulla linnaa hallinnoi Suomen herttua Juhana, josta tuli myöhemmin koko Ruotsin valtakunnan kuningas. Selkämeren eteläosassa ei ole ollut kivilinnoja. Linnoituksia ja muinaislinnoja on käsitelty muualla tässä luvussa.

Keskiaikaiset linnat: Selkämeren pohjoisosa, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueella ei ole sijainnut keskiaikaisia kivilinnoja, Oulun linna perustettiin keskiajan jälkeen 1500-luvun lopussa. Linnoituksia ja muinaislinnoja on käsitelty muualla tässä luvussa.

Linnoitukset ja linnoitusympäristöt

Linnoitus: puolustusta varten erityisin linnoituslaittein ja -rakentein varustettu maa-alue²¹⁶.

Ruotsin saavuttaessa suurvalta-aseman puolustuksen painopiste siirtyi yhä selvemmin vesistöjen varsille ja huomiota kiinnitettiin myös itään; Suomenlahti oli merkittävä väylä idän ja lännen välissä. Ruotsi-Suomen ja Venäjän suurvaltakamppailun aikana 1700-luvulla rannikkoa linnoitettiin systemaattisesti. Linnoituksia rakennettiin puolustuksellisesti otollisille paikoille, purjehdusväylien varsille ja saaristoon, jolloin linnoitteet toimivat niin liikenteen, kuin sotilaallisen toiminnan solmukohtina. Saaristolinnat suojasivat myös satamia ja maalla olevia sotavarustuksia ja -joukkoja. 1700-luvun linnoitukset rakennettiin bastionilinnoina, eli porrastetuiksi linnoituksiksi; matalampi ulkomuuri suojasi sisäpuolella olevia rakenteita, joista pystyttiin ampumaan vihollista ulkomuurin yli. Linnoituksiin kuului myös erillisiä, pienempiä linnoitusosia, linnakkeita, kiinteitä pattereita ja ammuskellareita. Salmien välille tehtiin upotusesteitä ja muita rakenteita.²¹⁷

126 ²¹⁶ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: linnake, <http://akp.nba.fi/wiki/linnake-1500-ja-1600-luku> 27.2.2019.

²¹⁷ Suhonen 2011, s. 24–29.

Kaikki 1700-luvun linnoitukset sijaitsivat Suomenlahdella. Ruotsalaiset rakensivat Hangon edustan linnoitukset, Helsingin edustalle Suomenlinnan ja Loviisan edustalle Svartholman linnoituksen. Venäjä puolestaan rakennutti pääkaupunkinsa Pietarin suojaksi Kotkaan Ruotsinsalmen merilinnoituksen. Se oli osa laajempaa itärajan suojaksi rakennettua linnoitusketjua, joka jatkui Savonlinnaan saakka.²¹⁸

Vallan vaihduttua Venäjälle aika ajoi ohi 1700-luvun linnoituksista, ne olivat rapistuneita ja kalliita ylläpitää. Vanhoja linnoituksia pyrittiin vielä parantelemaan 1800-luvun alussa, mutta monet kokivat kohtalonsa viimeistään Krimin sodan aikaan ja jäivät pois käytöstä tai räjäytettiin.²¹⁹

Venäjän pääkaupungin suojattomuuteen herättiin uudelleen vasta 1910-luvulla, jolloin aloitettiin Pietari Suuren Merilinnoituksen rakentaminen. Sillä haluttiin estää Saksan mahdollinen hyökkäys Pietariin. Pääpuolustusasema sijoitettiin Suomenlahden kapeimmalle kohdalle Tallinnan ja Porkkalanniemen väliin. Suomen puolella linnoitettiin muun muassa Helsingin edustan saaret Itä-Villinki, Santahamina, Isosaari, Kuivasaari, Harmaja, Katajaluoto, Rysäkari ja Espoon Miessaari. Kokonaisuuteen sisältyy myös vanhempien linnoituslaitteiden uudistamista Suomenlinnassa, Vallisaareissa ja Kuninkaansaareissa. Lisäksi rakennettiin linnakkeet Utö, Örö ja Russarö sekä linnoitettiin Ahvenanmaata. Katanpään linnake Kustavin ulkosaaristossa on Pietari Suuren merilinnoitusketjun pohjoisin osa²²⁰. Linnakkeisiin rakennettiin tykkiasemia, juoksuhautoja ja ilmatorjuntatykkejä sekä miehistö- ja talousrakennuksia, teitä ja muuta tarvittavaa infrastruktuuria ja ne ovat nykyisin monipuolisia kulttuuriympäristöjä.²²¹

Kuva: Loviisan Svartholman linnoitus. Kiisla Oy (kiisla.fi), CC BY-SA 4.0.

²¹⁸ Suhonen 2011; s. 32, 37.

²¹⁹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1167 5.3.2019.

²²⁰ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000023418 5.3.2019.

²²¹ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000020381 5.3.2019.

Linnoitukset ja linnoitusympäristöt: Suomenlahti

Puolustukseen ja sodankäyntiin liittyvistä merellisistä kulttuuriympäristöistä 1700-luvun linnoitukset, kuten Suomenlinna ja 1900-luvun alkupuolen Pietari Suuren merilinnoitusketjun ympäristöt ovat Suomenlahden alueella, Porkkalassa sekä Hangossa ja Russarössä.²²² Hangosta tunnetaan jo 1600-luvulta Tulliniemen varustus ja 1700-luvulla linnoitettiin saaria Itäsataman lähistöllä sekä Kuningattarenuori. Nämä varustukset räjäytettiin Krimin sodan aikana.²²³

Kuva: Ilmakuva Gustavsvärnin linnoitussaaresta. Lentokuva Vallas 2003. Museovirasto, kuva RHO125416:1.

Linnoitukset ja linnoitusympäristöt: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Suunnittelualue on ollut aina tärkeä valtakunnan puolustuksen kannalta jo Ruotsin vallan ajoilta lähtien.

Saaristomerellä sijaitsee Pietari Suuren merilinnoitukseksi kutsutun linnoitteiden ketjun ulommaisena osana Utön linnake, joka kuuluu Ahvenanmaan ja Turun saaristoasemaan ja joka rakennettiin suojaamaan Pietariin johtavaa meritietä. Utön saari on strategisesti merkittävällä paikalla Suomenlahdelle ja Pohjanlahdelle johtavien merireittien varrella. Utön saaren linnoittaminen ja varuskuntarakentaminen tapahtui 1914–1916, jolloin sinne rakennettiin linnake, tie ja sata metriä pitkä laituri satamaan Venäjän laivastonaluksille. Utössä on kasarmirakennuksia myös itsenäisyyden ajalta, muun muassa 1970-luvun linnakkeen rakennukset keskittyvät saaren pohjoisniemeen Enskäriin. Suuri osa saarta on suljettua sotilasaluetta.²²⁴

²²² RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1196.

128 ²²³ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Hangon museo 13.7.2018.

²²⁴ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=621 6.3.2019.

Samaan linnoitusketjuun kuuluu Turunmaan saaristossa myös Örön linnake sekä Katanpää Kustavissa. Katanpää on Krimin sodan ajoista lähtien ollut tärkeä osa Venäjän viestiliikennettä Suomenlahdella. Suurin osa sen sotilasrakennuksista on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan ja ne muodostavat Lyyrtin saaren Katanpään niemekkeelle yhtenäisen puurakennusten miljöön. Linnakkeen kaksi betonoitua tykkipatteria bunkkereineen sekä niille johtavat tykkitiet ovat muinaismuistolain rauhoittamia historiallisen ajan kiinteitä muinaisjäännöksiä. Linnoitusketjun rakentaminen päättyi Venäjän vallankumoukseen.²²⁵

Örössä oli 1800-luvun alussa Ruotsin laivaston tukikohta ja sinne on haudattu mm. Lövvön kahakassa kuolleita sotilaita, mutta aktiivisinta sotilaallisen läsnäolon aikaa oli 1915 aloitettu merilinnoituksen rakentaminen. Itsenäisyyden aikana linnoitusta on käytetty mm. koulutukseen, mutta 1941 Örö osallistui Hangon rintaman taisteluihin sivustatukena Bengtskärin taistelussa. Puolustusvoimien rakennuksia on tehty saarelle vielä 1990-luvulla ja linnakkeen alkuperäinen, 1920-luvulla modernisoitu niin sanottu Obuhov-patteri on museoitu 1980-luvulla.²²⁶

Selkämerellä puolustuslinnoitteiden rakentaminen on myös keskittynyt pitkälti 1800-luvun poliittisten konfliktien sekä maailmansotien aiheuttamaan varusteluun. Krimin sodan aikana Porin edustalla sijaitsevaa Reposarta käytettiin tähtystyspaikkana. 1900-luvun alkupuolella venäläiset rakennuttivat Riitakalliolle tykkipatterin osana niin sanottuna Pietari Suuren merilinnoituksena tunnettua linnoitusten ketjua Suomenlahdella. Reposaren suojeluskunnan rannikkopatteri rakennettiin vuonna 1935 lähelle Reposaren eteläkärkeä ja seuraavana vuonna paikalle nousi tähtystystorni. Patteria laajennettiin linnakkeeksi vuonna 1939. Nykyisin alue on museona.²²⁷

²²⁵ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=2121.

²²⁶ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=5206.

²²⁷ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1497.

Kuva: Öron linnoitteita. Kuva: Kiisla Oy (kiisla.fi), CC BY-SA 4.0.

Linnoitukset ja linnoitusympäristöt: Selkämeren pohjoisosa, Merenkurkku ja Perämeri

Suunnittelualueen merialue on ollut tiiviisti yhteydessä Ruotsiin ja hyvin suojattu esimerkiksi laivastoilta matalan ja karikkoisen luonteensa takia. Perämerellä ensimmäiset kohtuullisen luotettavat merikartat saatiin vasta aivan 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa ja alueelta puuttuivat pitkään myös merenkulun turvalaitteet. Näin ollen navigointi on vaatinut paikallisia luotseja.

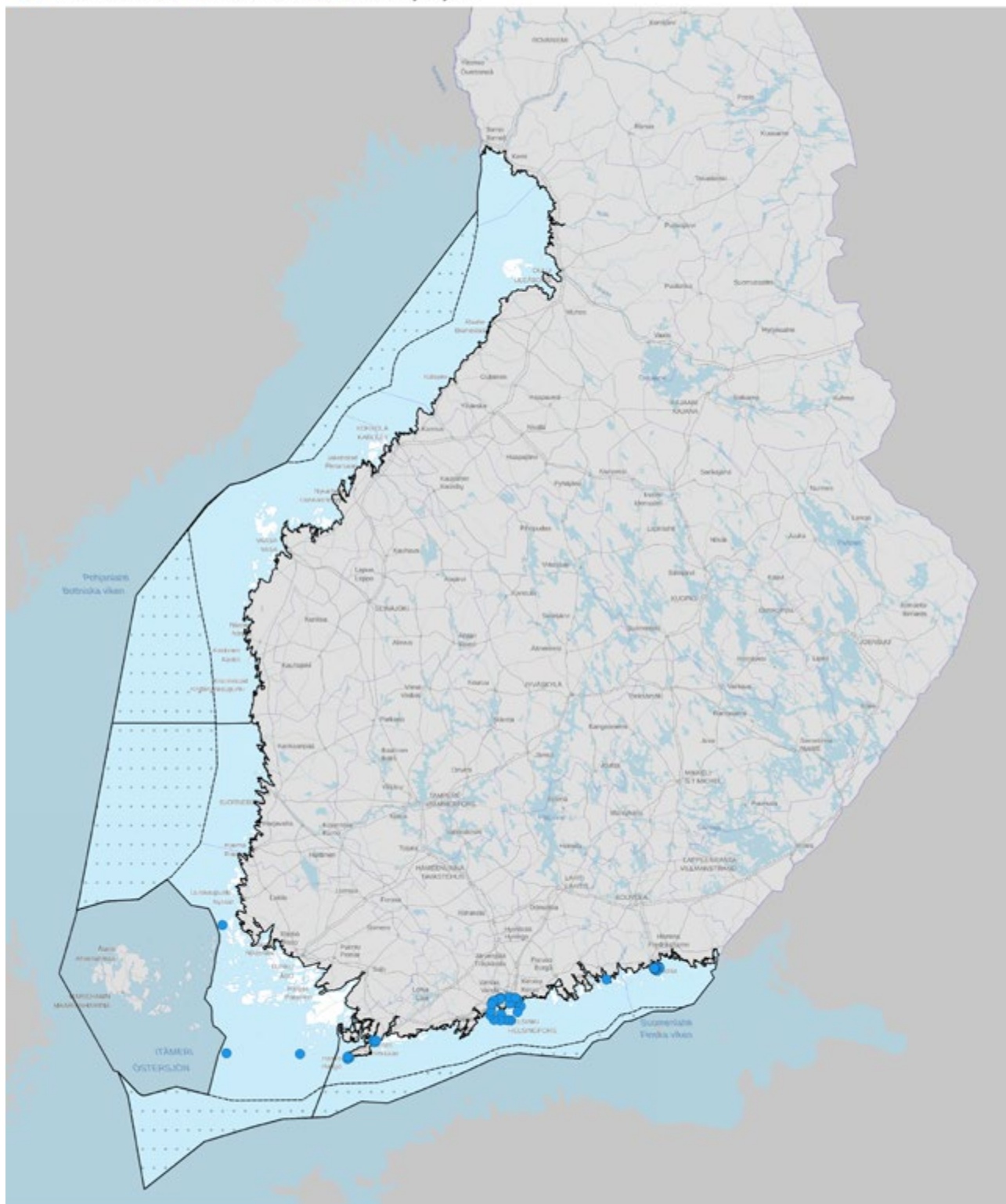
Historiallisista lähteistä pystytään jäljittämään Pohjanlahdella sotatoimia 1700-luvulta lähtien. Suomen sodan aikaan vuonna 1808 oli Suomen armeijan taktiikkana perääntyä Pohjanmaalle odottamaan vahvistuksia, jotka tulisivat Ruotsista meriteitse. Venäläisten kanssa käytiin taisteluja Ahvenanmaalla, Uumajassa ja Tornion seudulla, mutta venäläiset palasivat kuitenkin aina Suomen puolelle. Röyttän edustalta Tornion Puotikarista nostettiin vuonna 1770 neljä tykkiä, joista kaksi on valettu 1769 ja kaksi 1770. Tykit ovat nykyisin Tornionlaakson maakuntamuseossa.²²⁸ Tykkien joutuminen löytöpaikalleen liittyy Suomen sodan tapahtumiin.

Krimin sodan aikaan englantilaisten laivasto purjehti ylös Pohjanlahtea, jolloin raportoitiin useista tuhotöistä paikallisissa kaupungeissa. Esimerkiksi Vaasan vanhassa satamassa Palosaassa, Raahen satamassa ja Oulussa poltettiin ja kaapattiin laivoja sekä tuhottiin rakennuksia. Kokkolassa 1854 niin sanotun Halkokarin kahakan jälkeen paikalliset päättivät varautua vastaaviin hyökkäyksiin tekemällä strategisille paikoille puolustusvallit.²²⁹

²²⁸ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Tornionlaakson maakuntamuseo 12.9.2018. Kohteen id nro muinaisjäänösrekisterissä on 1000027326.

²²⁹ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Keski-Pohjanmaan maakuntamuseo 12.9.2018.

● Linnoitukset Aluevedet Talousvyöhyke

Lähde: RKY2000, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

0 50 100 150 200 km

Kartta: RKY-inventoinnin linnoituskohteet.

Kiviuunit eli ryssänuunit

Kiviuuneja on maastossa yksittäin ja ryhmissä. Uunit ovat yleensä maakivistä, useimmiten laakakivistä, ilman laastia ja savea ladottuja suuria katettuja tulisijoja. Kiviuunien katot saattavat olla joko holvattuja tai vaakasuorista kivistä ladottuja. Kiviuunien koot ja rakennustavat vaihtelevat kohdekohtaisesti. Yleensä suorakulmaisen kiviuunin koko on noin 1 x 2 metriä ja korkeus 1–1,5 metriä. Kiviuuneihin on aina käytetty sellaista kivimateriaalia, mitä paikalle on ollut helpoiten saatavissa.²³¹

Kiviuuni: leipien paistamiseen ja kalojen kuivatukseen käytetty yksinkertainen kylmämuurattu kiviuuni.²³⁰

Kiviuuneja eli ryssänuuneja on rakennettu rannikolla Ruotsin ja Venäjän armeijoiden ja laivastojen 1700- ja 1800-luvuilla käyttämiin satamapaikkoihin ja sotilasleireihin. Kiviuunit sijaitsevat usein ryhminä sekä maa- ja vesikulkureittien yhteydessä että luonnonsatamien läheisyydessä. Kiviuuneja on käytetty ilmeisesti sekä ruoan valmistukseen että kuivaukseen. Kiviuuneja löytyy koko Suomen alueelta, myös sisämaasta.²³²

Kuva: Ryssänuuni Stensundsklobbenilla Tvärminnen eteläpuolella Hangossa. Kuva Sinikka Kärkkäinen 2015, Museovirasto.

²³⁰ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: kiviuuni, <http://akp.nba.fi/wiki/kiviuuni> 5.3.2019.

²³¹ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: kiviuuni, <http://akp.nba.fi/wiki/kiviuuni> 27.2.2019.

²³² Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: kiviuuni, <http://akp.nba.fi/wiki/kiviuuni> 27.2.2019.

Kiviuunit: Suomenlahti

Uudeltamaalta tunnetaan 28 kiviunirakennetta ja Kymenlaaksosta 12 kiviuunia. Eniten kohteita on Loviisasta, Porvoosta ja Pyhtäältä. Kohteet näyttävät painottuvan hieman enemmän itäiselle Suomenlahdelle.

Kiviuunit: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Varsinais-Suomen alueelta tunnetaan 72 kiviuunia, pääosin Naantalista, Kemiönsaaresta ja Paraisista. Sen sijaan Satakunnasta tunnetaan vain yksi kohde, Ulvilasta. Kiviuunit ovatkin selkästi nimenomaan Saaristomeren ilmiö, vaikka niitä löytyy usein myös Suomenlahdelta.

Kiviuunit: Selkämeren pohjoisosa, Merenkurkku ja Perämeri

Pohjanmaalta tunnetaan 17 kiviuunia, mutta ylempää Pohjanlahden rannoilta ei ainoatakaan kiviuunia ole merkitty muinaisjäännösrekisteriin. Kiviunien sijainti kuvastaa venäläisten liikkumista erityisesti Saaristomeren ja Suomenlahden alueilla.

Rajamerkki

Rajamerkki: hallinnollisen maa-alueen rajaa osoittava merkki ²³³.

Rajaa ilmaisevina paikkoina on käytetty luonnonpaikkoja tai rakennelmia kuten vesistöjä, siltoja, lähteitä, myllyjä, mäkiä, saaria, suuria kiviä, kiviröykkiöitä sekä isoja puita ja kantoja. Kiveen tai puuhun saatettiin hakata merkki, esimerkiksi risti, vuosiluku tai rajan suuntaa osoittavia hakkaus. Nuorempi rajamerkkityyppi on neliömäinen kiviladelma, jonka keskellä on rajan suuntaa osoittava "viisarikivi", johon voi olla hakattuna järjestysnumero. Rajamerkeillä maastossa ilmaistiin valtakunnan, maakuntien, pitäjien ja kylien rajat. Rajamerkit tehtiin kohtiin, joissa raja kääntyi tai jossa useampi rajalinja kohtasi. Ruotsin ja Venäjän välistä rajaa osoittavia rajamerkkejä tehtiin Pähkinäsaaren (1323), Täyssinän (1595), Stolbovan (1617), Uudenkaupungin (1721) ja Turun (1743) rauhan jälkeen. Ruotsin symboli oli kruunu (tai kolme kruunua) ja Venäjän risti, joskus myös kyrilliset kirjaimet ГРА (GRA = granitsa, raja). Rajamerkkejä löytyy koko Suomen alueelta. ²³⁴

²³³ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: rajamerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/rajamerkki> 26.2.2019.

²³⁴ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: rajamerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/rajamerkki> 26.2.2019.

Esimerkiksi rajankäynteihin liittyviä rajakiviä ja rajapaasia löytyy Tornion edustan saaristosta, mm. Iso-Huiturin Piispankivi, joka saattaa olla peräisin jo 1300-luvulta ja joka liittyy Tornion ja Kemin pitäjien väliseen rajanpitoon.²³⁵

Rajamerkkien asettamiseen on liittynyt erilaisia loitsuja ja ruokauhreja, ja rajakivillä uskottiin olevan maanhaltijan antamia maagisia voimia²³⁶.

Kuva: Pyhäjoen Hanhikiven historiallinen rajamerkki on noin kuusi metriä korkea siirtolohkare. Se on perinteisesti mielletty Pähkinäsaaren rauhan 1323 rajakiveksi. Katja Vuoristo 2009, Museovirasto, kuva AKDG713:3.

Rajamerkit: Suomenlahti

Kymenlaakson alueelta tunnetaan 40 rajamerkkiä. Näistä merellisiä on vain murto-osa, jakautuvat karkeasti kahteen ryhmittymään. Yksi rypäs on Haminan seudulla ja toinen selkeä Virolahden kirkonkylän ympäristössä. Uudenmaan rannikolle rajamerkit jakautuvat tasaisemmin, niitä on yhteensä 97 kappaletta. Jälleen suurin osa sijaitsee sisämaassa, mutta merelliset kohteet sijaitsevat Tammisaaren läheisyydessä ja toisaalta Sipoon ja Porvoon rannikolla.

²³⁵ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Tornionlaakson maakuntamuseo 12.9.2018

²³⁶ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: rajamerkki, <http://akp.nba.fi/wiki/rajamerkki> 26.2.2019.

Rajamerkit: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

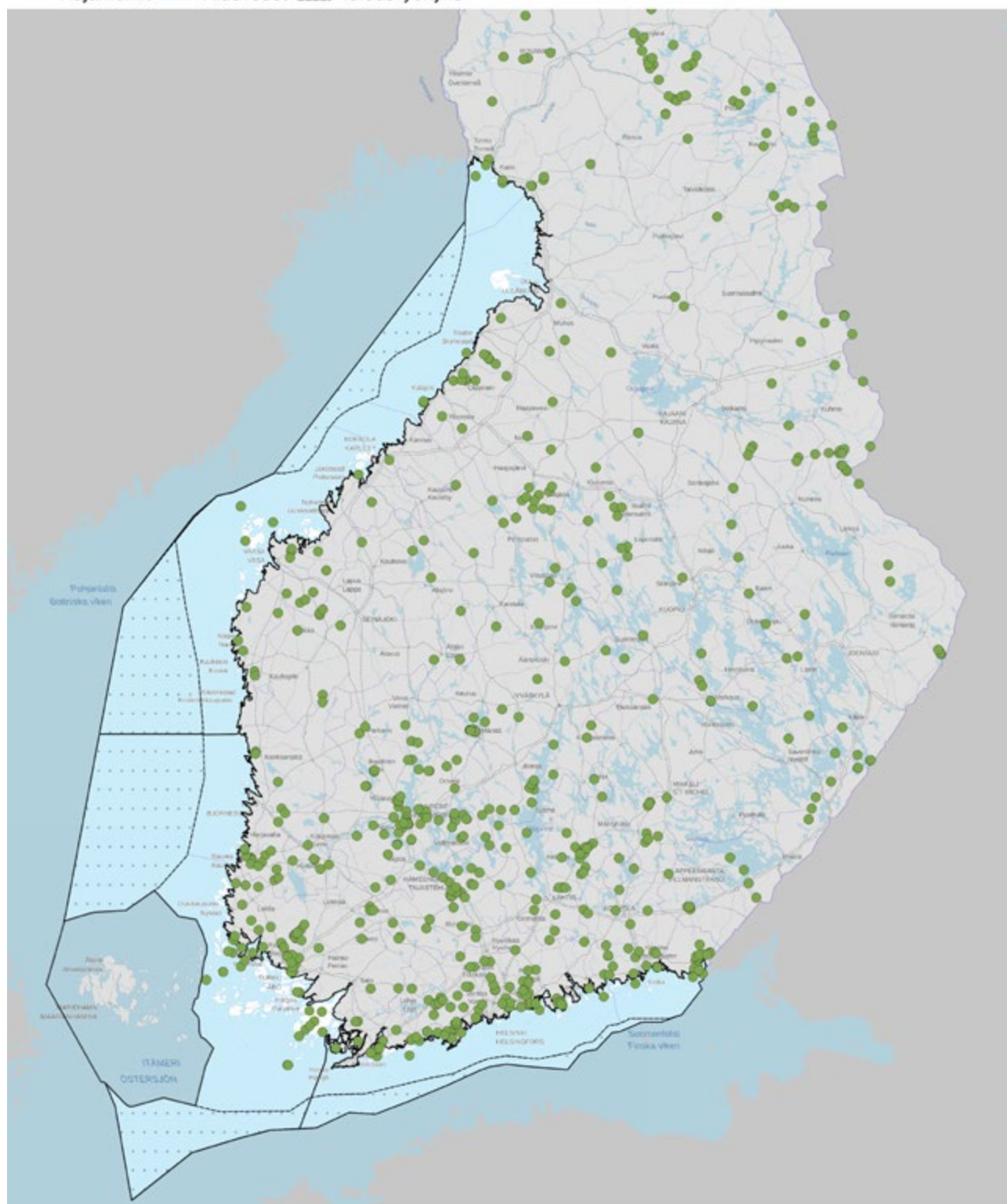
Saaristomereltä tunnetut 64 rajamerkkiä sijaitsevat saaristossa ja rannikon tuntumassa. Erityisesti ne ovat painottuneet Raision seudulle ja siitä pohjoiseen Naantalin, Kustavin ja Taivassalon saaristoon. Myös ulkomereltä Öröstä sekä Halsön saarelta tunnetaan rajamerkkejä. Satakunnassa maakunnan 26 rajamerkkiä painottuvat sisämaahan. Rannikolla niiden keskittymät ovat selkeästi Merikarvialla (tosin vain kaksi merkkiä), sekä Eurajoen ja Rauman välisellä alueella.

Rajamerkit: Selkämeren pohjoisosa, Merenkurkku ja Perämeri

Rajamerkkejä tunnetaan Selkämeren pohjoisosan ja merenkurkun rannikoilta ja saaristosta, erityisesti Vaasan ympäristöstä. Uloimmat merkit on löydetty Valassaarten Storskärin luoteisosasta. Selkä keskittymä on myös Kalajoen ja Raahen ympäristössä. Myös Meri-Lapista tunnetaan muutama rajamerkki, esimerkiksi Iso- Huiturin saaresta sekä pieneltä Rajakari-nimiseltä saarelta, joka osuu juuri Kemin ja Tornion väliselle rajalle. Saarella on maakivi, johon on 1786 rajankäynnissä merkitty vuosiluvut 1596, 1686 ja 1786 (rajankäynnin pyykki 1). Kiveen on jo tätä ennen merkitty kruunu ja rajaviiva. Maakiven ympärille on rajankäynnissä 1768 koottu rajalinjaa merelle ja mantereelle osoittavat viisarikivet. Viisarikiviä ei ilmeisesti ole enää jäljellä.²³⁷

²³⁷ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000019223.

● Rajamerkit Aluevedet Talousvyöhyke

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

Kartta: Muinaisjäännösrekisterin rajamerkit.

3.3 Elinkeinot

Elinkeinojen kulttuuriympäristöjä ovat:

- Laivanrakennuspaikat
- Tomtning-paikat
- Kalastuspaikat ja kalastusrakenteet
- Hylkeenpyynti ja linnustus

Laivanrakennuspaikat

Laivanrakennuspaikka: laivanrakennukseen käytetty paikka meren, järven tai joen rannalla²³⁸

Laivanrakennuspaikka perustettiin mieluiten veteen päin loivasti viettävään suojaiseen rantaan, jossa oli tukeva maapohja sekä riittävästi tilaa erilaisia toimintoja ja materiaalien varastointia varten. Tyypillisiä laivanrakennuspaikan jäännöksiä ovat laivan rakentamisessa käytetty puinen alusta eli tapulipaikka, pyöröpuut, tukit, kelkat, kiskot, rakennusten ja rakennelmien pohjat, pajat, ahjot ja kiuaskiviröykkiöt sekä muut merkit tulen käytöstä. Lisäksi alueelta löytyy usein puulastuja, jätepuuta, nauvoja, rautakuonaa, hiiltä, rivettä, tervaa ja pikeä sekä työkaluja ja esineitä. Rakennuspaikan lähellä voi olla myös laivanrakennukseen viittaavia kalliohakkauksia sekä laitureita, hylkyjä ja alusten kiinnitysrenkaita.

Kuva: Osasuurennos Olaus Magnuksen kartasta vuodelta 1539, johon merkitty Nerpis eli Närpiö ja latinankielinen kuvaus "Hic fabricatur naves" = täällä rakennetaan laivoja.

²³⁸ Arkelogisen kulttuuriperinnön opas: laivanrakennuspaikka, <http://akp.nba.fi/wiki/laivanrakennuspaikka> 27.2.2019.

Laivojen rakentaminen on alkanut Suomessa keskiajan loppupuolella ja uuden ajan alussa. Kustaa Vaasa perusti laivakartanoita (skeppsgård) ja veistämöitä 1500-luvulla Turkuun, Viipuriin, Helsinkiin, Tammisaareen, Kastelholmaan, Pietarsaareen ja Poriin. Pohjanmaan laivanrakennus mainitaan myös Olaus Magnuksen Carta Marinassa vuodelta 1539. 1600-luvulla kruunun suurvaltapolitiikan seurauksena laivoja tarvittiin yhä enemmän ja uusia veistämöitä perustettiin muun muassa Limingalle, Saloon, Pietarsaareen, Kyröön, Laihialle, Luvialle, Mynämäelle, Pohjaan sekä Naantaliin. Suurempia kaleereja rakennettiin esimerkiksi Raumalla ja Rymättylässä. Myös Kruunupyyn Jouksholmenin saaren Cronoholmenin varvilla rakennettiin kruunulle aluksia. Saari on nykyään maankohoamisen seurauksena osa mannerta, mutta muun muassa veistämön rakennusten pohjat ja kaivo ovat säilyneet. 1700-luvulla erityisesti Pohjanmaan laivanrakennus kasvoi teollisiin mittoihin. Samoihin aikoihin perustettiin saaristolaivaston aluksia rakentanut telakka Helsingin Viaporiin.

Laivanrakennuspaikkoja voi jäljittää vanhoista kartoista ja paikallishistorioista. Paikannimet kuten Kalajoen Laivaniemi tai Varvinranta voivat viitata laivojen rakennuspaikkaan. Nimet Laivakangas ja Mastokangas voivat viitata puolestaan laivanrakentamispuiden hankintapaikkoihin. Maankohoamisen myötä vanhat laivanrakennuspaikat voivat sijaita nykyään kaukanakin sisämaassa. Jokien rannoilla laivanrakennuspaikat saatettiin perustaa kauas ylävirrälle ja laivat uitettiin merelle koskien ohi. Laivanrakennuspaikkoja on käytetty myöhemmin muun muassa satamina sekä varasto- ja lastauspaikkoina.

Kansanomaista laivanrakentamista harjoitettiin laajassa mittakaavassa 1800-luvulla kaikkialla rannikolla, saaristossa ja jokien rannoilla. Esimerkiksi Kemiönsaarella on arvioitu olleen 1800-luvulla noin 60 laivanrakennuspaikkaa. Laivojen rakentaminen oli erityisen vilkasta myös Koivistolla ja Ahvenanmaalla.

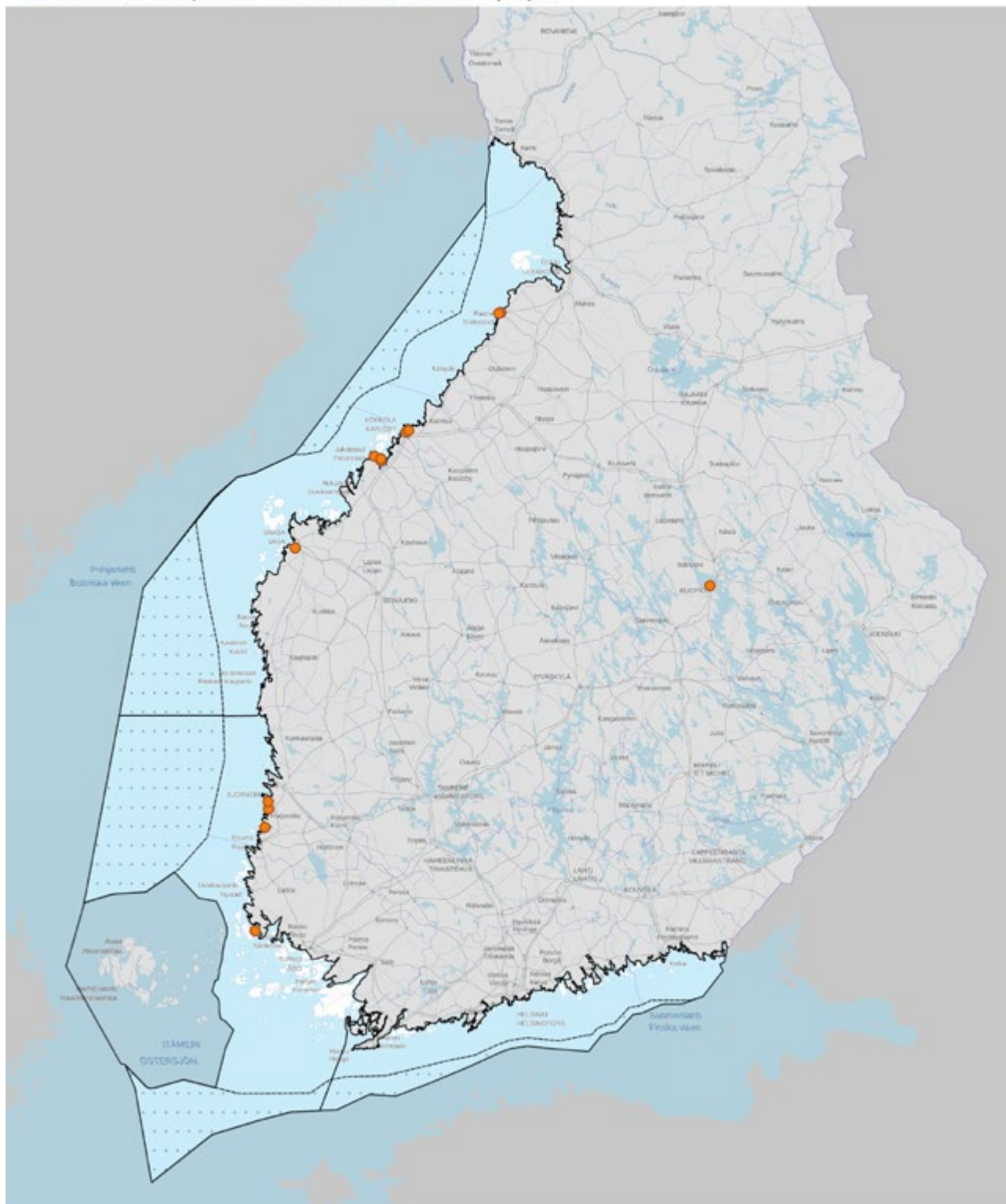
Usein vanhoilta laivanrakennuspaikoilta ei löydy selkeitä jäännöksiä arkeologisissa inventoinneissa. Laivanrakennuspaikkoja ei ole tutkittu arkeologisin kaivauksin Suomessa eikä niitä ole inventoitu systemaattisesti.²³⁹

Alla olevasta kartasta korostuu lähinnä se, että Museoviraston muinaisjäännösrekisterin tiedot laivanrakennuspaikoista Suomen rannikolla ovat puutteelliset. Kartta ei kuvasta todellisuutta. Esimerkiksi Länsi-Uudellamaalla sijaitsi 1800-luvun toisella puoliskolla vähintään 35 laivanrakennuspaikkaa, joilla rakennettiin yli sata alusta.²⁴⁰

²³⁹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: laivanrakennuspaikka, <http://akp.nba.fi/wiki/laivanrakennuspaikka> 27.2.2019, sekä siinä esitetyt viitteet.

²⁴⁰ Börman 1980, s. 27-28.

● Laivanrakennuspaikat □ Aluevedet ▤ Talousvyöhyke

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri, Museovirasto 2019
Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

0 50 100 150 200 km

Kartta: Muinaisjäännösrekisterin laivanrakennuspaikat.

Laivanrakennuspaikat kulttuuriympäristöinä: Suomenlahti, Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa sekä Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Kansanomaista laivanrakentamista harjoitettiin laajassa mittakaavassa 1800-luvulla kaikkialla rannikolla, saaristossa ja jokien rannoilla. Kohteita ei ole inventoitu systemaattisesti. Alueellisia eroja on vaikea hahmottaa puutteellisen tutkimustilanteen takia.

Kuva: Laivanrakennuspaikka tuntemattomalla paikkakunnalla. Suomen merimuseo/ Museo-
140 seovirasto, kuva SMK200414:1594

Tomtning

Tomtning: ulkosaaristossa ja välisaariston selkävesien tuntumassa oleva sesonkiasumus. Rakenteesta käytetään ruotsinkielistä termiä, sillä suomenkielistä nimeä ei ole vakiintunut käyttöön.²⁴¹

Kalastajat yöpyivät tomtning-rakenteissa, koska matka ulkoluodolta kyliin oli liian pitkä päivittäistä kulkua varten. Rakenteelle ovat ominaisia pyöreät, puolipyöreät tai suorakulmaiset kylmämuuratut kiviseinät. Yhden tai kaksi seinää voi muodostaa myös siirtolohkare tai kallio. Tomtningin ulkopuolella saattaa olla avoin tulisija tai kiviuuni. Rakenteen kattona käytettiin aluksen purjetta tai myös vene saatettiin nostaa katoksi.

Kalastajien sesonkiasumuksissa yöpymisestä löytyy kuvauksia 1700- ja 1800-luvuilta. Tomtningit ovat todennäköisesti olleet käytössä viimeistään keskiajalta alkaen. Turunmaan saaristossa on muutamia tomtningeja, jotka vaikuttavat vanhemmilta, sillä ne sijaitsevat korkealla maastossa ja muita kauempana rannasta. Kun kalatupia alettiin rakentaa kalastuspaikkoihin viimeistään 1600-luvulla, jäivät tomtningit vähemmälle käytölle.

Tomtningeja on löydetty ulkosaaristosta ja välisaariston selkävesien tuntumasta itäiseltä Suomenlahdelta Ahvenanmaalle ja Perämeren saarille. Eniten niitä on itäisen Suomenlahden ja Merenkurkun saarilla. Alla käsiteltävät kalastuksen, hylkeenpyynnin ja linnustuksen paikat on luokiteltu ja kuvattu muinaisjäännösrekisterissä tomtning-termin alla.

²⁴¹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: tomtning, <http://akp.nba.fi/wiki/tomtning> 27.2.2019.

Kuva: Selkä-Sarven saaren kalamajan pohja. Kuvaaja Maija Matikka 2013, Museovirasto, kuva KY114:17

Tomtningit: Suomenlahti, Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa sekä Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Tomtningeja on löydetty ulkosaaristosta ja välisaariston selkävesien tuntumasta itäiseltä Suomenlahdelta Ahvenanmaalle ja Perämeren saarille. Eniten niitä on itäisen Suomenlahden ja Merenkurkun saarilla.²⁴²

²⁴² Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: tomtning, <http://akp.nba.fi/wiki/tomtning> 27.2.2019.

Kalastuspaikat ja kalastusrakenteet

Kalastuspaikka: paikka, useimmiten saari, jota käytetään sesonkimaaisessa rannikkokalastuksessa asumiseen, varastoimiseen, varusteiden ja saaliiden käsittelyyn sekä kalastusyhteisön yhteisten asioiden hoitamiseen.²⁴³

Kalastusrakenne: puusta tai kivistä tyveneen tai virtaavaan veteen rakennettu sulkupyydys, joka sijoitetaan kalojen säännöllisille kulureiteille tai kutupaikoille.²⁴⁴

Kalastuspaikat ovat usein kokonaisuuksia, joihin sisältyy yksi tai useampia kalastukseen liittyviä jäännöksiä. Ne liittyvät yleensä pitkäaikaiseen kalastukseen ja suuriin kalastusyhteisöihin. Tyypillisiä kalastuspaikkojen jäännöksiä ovat asumuksista kertovat rakenteet kuten tomtningit, kalatuvan perustukset tulisijoihin (esimerkiksi kivi-uunit tai avoimet tulisijat) sekä kaivot ja kallioissa olevat puhdistetut vesihuoltoon käytetyt altaat. Saaliin käsittelystä ja säilytyksestä kertovat verkonkuivatuspaikat, jääkellarien ja suolaushuoneiden jäännökset ja rakkakuopat. Muita kalastuspaikkoihin liittyviä kohteita ovat mm. merimerkit, jatulintarhat, kivikompassit, kalliohakkaukset ja aurinkokellot sekä rantautumispaikat. Maastosta voi havaita myös erilaisia terasseja, kivikasoja sekä kalastukseen ja asumiseen liittyviä esineitä.

Kalastuskaria voitiin käyttää vain, jos veneille oli tarjolla suojaa aallokolta. Rantavyöhykkeelle raivatut veneiden rantautumispaikat (myös nimitys veneenvetopaikka) mahdollistivat veneiden säilyttämisen ja helpottivat lastaamista ja purkamista. Kivistä ja lohkareista kasatut vallit antoivat suojaa niiden väliin vedetyille veneelle. Kalastuspaikan käyttöön vaikutti paikallistopografia ja rannansiirtyminen. Kun merestä kohonneelle luodolle oli muodostunut sopiva rantautumispaikka, saari voitiin ottaa käyttöön. Rantautumispaikan madaltuessa raivattiin uusi. Pohjanmaan rannikon nopean rannansiirtymisen alueella tämä tuli paikoin kirjatuksi silloisiin karttoihinkin.

Merestä jokiin nousevan ja niiden koskipaikoissa kutevan lohenkalastus oli merkittävää keskiajan Suomessa. Lohi oli yksi Turun Hiippakunnan tärkeimpiä vientituotteita. Laajamittaisesta lohenkalastuksesta harjoitettiin myös Kokemäenjoella, Vantaanjoella ja Kymijoenjoella. Kalastuskareista ja -tuvista on tietoja 1500- ja 1600-luvuilta. Monet kalastuskarit ovat säilyneet käytössä 1900-luvulle. Kalastuskarien käyttö väheni sitä mukaa kun veneitä alettiin varustaa moottoreilla 1910- ja 1920-luvuilla. Sodan jälkeen perinteinen silakankalastus päättyi asteittain.²⁴⁵

²⁴³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kalastuspaikka, <http://akp.nba.fi/wiki/kalastuspaikka> 27.2.2019.

²⁴⁴ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kalastusrakenne, <http://akp.nba.fi/wiki/kalastusrakenne> 27.2.2019.

²⁴⁵ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kalastuspaikka, <http://akp.nba.fi/wiki/kalastuspaikka> 27.2.2019.

Kalastuspaikkoja on ulkosaaristossa ja välisaariston selkävesien tuntumassa itäiseltä Suomenlahdelta Ahvenanmaalle ja Perämeren saarille. Pitkin länsirannikkoa on pitkään käytössä olleita kalatupia. Lohenkalastusta harjoitettiin merelle laskevien jokien koskissa ainakin Pohjanmaalla, Satakunnassa, Uudellamaalla ja Kymenlaaksossa.

Kalastuspaikkoja ja -rakenteita ei ole systemaattisesti inventoitu.

Kalastuspaikat ja kalastusrakenteet: Suomenlahti

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt:

- Porvoon läntisen saariston luotsi- majakka- ja kalastajayhdyskunnat
- Tammisaaren ulkosaariston kalastajatilat

Esimerkkinä Suomenlahden kalastuspaikoista voidaan mainita Raaseporin Jussarön eteläpuolisella Hamngadden-saarella 2011 inventoinnissa havaittu kalastuspaikka, johon kuuluu satamalahden rannalla oleva tomtning -jäännös sekä kalliohakkauksia rantakalliossa.²⁴⁶ Paikassa on hyvä suoja aallokolta kaikkiin ilmansuuntiin. Paikkaa tiedetään käytetyn sesonkikalastuksessa. Jonas Hahnin merikarttaan vuodelta 1751 paikka on merkitty satamalahdeksi ja karttaan on myös merkitty paikallisten käyttämä hyvä kalastuspaikka.

Kalastuspaikat ja kalastusrakenteet: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt:

- Luvian saariston kalastajatilat
- Kaddin kalastusmajat (Merikarvia)

²⁴⁶ Tuovinen 2011b.

Turunmaan ja Ahvenanmaan saaristoista löydettiin ensimmäinen tomtningien ryhmä 1980-luvulla ja niitä tunnetaan nykyisin kolmisenkymmentä Turunmaan saaristosta. Muis-titiedon perusteella tiedetään, että molemmiin puolin Kihtiä (Ahvenanmaan ja Turun saariston erottava merenselkä) käytettiin yksinkertaisia kivikojuja kalakareilla yöpymiseen aina siihen asti, kun venemoottorit tulivat käyttöön ja tekivät pitkäaikaisen oleskelun kalakareilla tarpeettomaksi.²⁴⁷

Kalastuspaikat ja kalastusrakenteet: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt:

- Perämeren kalasatamat ja kalastustukikohdat (4 kohdetta Kemissä ja Torniossa)
- Kallankarien kalastajatukikohta (Kalajoki)
- Ohtakarin kalastajayhdyskunta ja luotsiasema (Kokkola)
- Poroluodonkarin kalastajayhdyskunta (Kokkola)
- Öuranin kalasatama (Luoto)
- Raippaluodon kylä ja kalasatama (Mustasaari)
- Lisäksi Hailuodon Marjaniemessä kalastajakylä
- Pyhäjoen kalarannat

Tälle alueelle on yleistä maankohoamisen seurauksena merestä paljastuneet pienet eristäytyneet saaret ja luodot, joilla kalastajat ottivat käyttöönsä tilapäisiä asumuksia. Saarilla oleiltiin kesäkuukausina. Pieniä kalastajamökkejä on säilynyt jopa 1700-luvulta.

Merenkurkun moreenisaarille on tyypillistä maahan kaivetut kivikasoin tuetut paalut, joiden varaan havakset ripustettiin. Kallioisilla alueilla verkkojen kuivauksesta jäi riviin järjestettyjä lohkaraita tai kivikekoja, moreenialueilla kivikasvoja. Suolaushuoneiden eli las-markkien jäännöksiä löytyy vain Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalta, jossa ne liittyvät alueen lohenkalastukseen.

²⁴⁷ Tuovinen 2000, s. 30 ja tekstissä mainitut viitteet.

Hylkeenpyynti ja linnustus

Hylkeenpyynti ja linnustus: rannikon, väli- ja ulkosaariston selkävesien sesonkimainen perinne-elinkeino.

Hylkeenpyynti ja linnustus olivat sesonkiluonteisia elinkeinoja. Pyyntiä harjoitettiin päivien ja viikkojen pituisilla pyyntimatkoilla, jotka usein suuntautuivat tietyille vakiopaikoille (eräsijat).²⁴⁸

Hylkeet tulivat Itämereen viimeisimmän jääkauden jälkeen, noin 10 000 vuotta sitten. Myös ihmiset seurasivat vetäytyvän jään reunaa ja hylkeet olivat yksi tärkeimmistä saaliseläimistä rannikoiden kivikautisille pyyntikulttuureille. Hylkeistä saatiin runsaasti ravintoa ja tarveaineita, kuten talja sekä niiden rasvaa eli traania, jota keitettiin öljyksi. Pyyntimenetelmät ja tiedot kulkivat suullisena perimätietona tuhansien vuosien ajan ja samoja menetelmiä käytettiin pitkälle historialliseen aikaan saakka. Metsästäjien oli tärkeä tietää hylkeiden käyttäytymistavat ja pesintä- ja liikkumisalueet hyvin. Erilaisia lähestymis- ja huijaustapoja kehitettiin. Hylkeitä pyydettiin pääosin jäältä, niiden hengitysrei'iltä tai pesistä ja joskus myös veneestä käsin. Veneet tarjosivat myös suojan ja yöpymispaikan joskus jopa kuukausia kestäneillä pyyntimatkoilla. Hyljekoiraa on käytetty apuna hengitysreikien ja pesien etsinnöissä. Kotiin palattiin kymmenien, jopa satojen hylkeiden kanssa. Kotiinpaluun jälkeen hylkeet nyljettiin, liha paloiteltiin ja suolattiin, savustettiin tai kuivattiin.²⁴⁹

Hylkeenpyynti säilyi tärkeänä osana rannikoiden ihmisten toimeentuloa viime vuosisadalle saakka. Pikkuhiljaa se kuitenkin vähentyi ja jäi ammattikalastajien sivuelinkeinoksi. 1900-luvulla havahduttiin hylkeiden tekemiin vahinkoihin koskien varsinkin kalastuselinkeinoja. Hylkeitä vainottiin ja niistä alettiin maksaa tapporahaa. Tästä ja ympäristömyrkyjen lisääntymisestä johtuen hyljekannat romahtivat ja kaikki hyljekannat olivat uhanalaisia 1970- ja 80-luvuilla.²⁵⁰

Linnustus on kivikaudelta lähtien ollut tärkeä elinkeino. Siihen liittyy suojasta (paahus) lintujen väijyminen levähdyspaikoissa saaristossa ja niiden pyytäminen verkoilla tai ammuksilla. Merelliset jäänteet linnustukseen liittyen ovat lähinnä väliaikaisia suojia rannikoilla ja saarissa, eikä niitä ole helppo tai tarkoituksenmukaista erottaa muista elinkeinoihin liittyvistä väliaikaissuojista.

²⁴⁸ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: elinkeinot, <http://akp.nba.fi/wiki/luokka;elinkeinot> ja <https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/Julkaisut/hist-ajan-muinaisjaannokset.pdf> 5.3.2019.

²⁴⁹ Ylimaunu 2000, s. 15-16.

²⁵⁰ Ylimaunu 2000; s. 16, 117.

Hylkeenpyynti ja linnustus: Suomenlahti

Suomenlahti (Pohjanlahden lisäksi) on yksi koko Itämeren tärkeimpiä hylkeiden pyynti-alueita, koska hylkeet kulkivat Itämeren lahtien perukoihin sulavien jäiden mukana.²⁵¹ Hylkeenrasvaa vietiin myös kauppatavarana Tukholmaan. Toinen maailmansota tuhosi useat Suomenlahden vanhat pyyntiyhteisöt ja lopetti pääosan hylkeenpyynnistä.

Hylkeenpyynti ja linnustus: Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

Pyynti oli sesonkiluonteista ulkoluodoilla pyytämistä vuotuiskalenterin mukaan. Talonpojat pyysivät hylkeitä lisäelinkeinona. Toisaalta pyyntiä oli myös kesäaikaan, koska hylkeet viettivät kesät suurissa laumoissa tällä alueella²⁵². Hylkeitä pyydettiin jäältä ja veneistä, jos jäätilanne esti jäältä pyynnin. Muinaisjäännösrekisterissä erityisesti erottuu Korppoon eteläpuolella Bärskärs fjärdenin Bredskärin saaren ja sen ympäristön lukuisat näkösuojat eli paahukset, joista lintuja on vaanittu.²⁵³

Pyhän Henrikin ihmeluettelossa 1200-luvun lopulta kerrotaan kokemäkiläisistä, jotka olivat olleet merellä hylkeenpyynnissä. Veroluetteloissa närpiöläiset, eurajokelaiset sekä ulvilalaiset ovat maksaneet tullia ja veroja hylkeenrasvasta, niin sanottua traanikymmennystä. Rannikkopitäjissä hylkeenpyynnillä oli keskiaikaiset juuret, mutta ainakin kokemäkiläisten talvimatkat hyljekareille lienevät päättyneen jo 1500-luvulla.²⁵⁴

Hylkeenpyynti ja linnustus: Pohjoinen Selkämeri, Merenkurkku ja Perämeri

Pohjoisilla alueilla hylkeiden pyynti on ollut merkittävä elinkeino rannikoiden pyyntiyhteisöille kivikaudelta lähtien (6000–5000 eaa.). Perämeren rannikoilta löytyy pieniä sesonkiasuinpaikkoja (esimerkiksi Yli-lin Kierikki)²⁵⁵. Pohjanlahti merkittävä traaniöljyn tuottaja jo viimeistään keskiajalta lähtien, vientiin, Turkuun ja ulkomaille. Ulkosaaristossa on väliaikaisasumusten pohjia (tomtning), joita ovat käyttäneet niin kalastajatkin kuin hylkeenpyytäjät väliaikaisina suojinaan pyyntimatkoilla.²⁵⁶ Suomessa vain Perämeren rannikolta tunnetaan jätinkirkkoja, joiden uskotaan liittyvän hylkeenpyyntiin. Pohjanlahti ja varsinkin Perämeri ovat olleet koko Itämeren tärkeimpiä hylkeenpyyntialueita, koska jääolosuhteet loivat hyvät edellytykset pyynnille. Hylkeet kulkivat sulavien jäiden mukana lahtien perukoihin. Perämerellä olivat parhaat olosuhteet hylkeenpyyntiin koko Suomeen nähden, ja tästä syystä myös pyyntikulttuuri säilyi siellä pisimpään.

²⁵¹ Ylimaunu 2000, s. 53.

²⁵² Ylimaunu 2000, s. 400.

²⁵³ Muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000026224 sekä ympäröivät kohteet.

²⁵⁴ Suvanto 1973; s. 23, 246.

²⁵⁵ Ylimaunu 2000, s. 79.

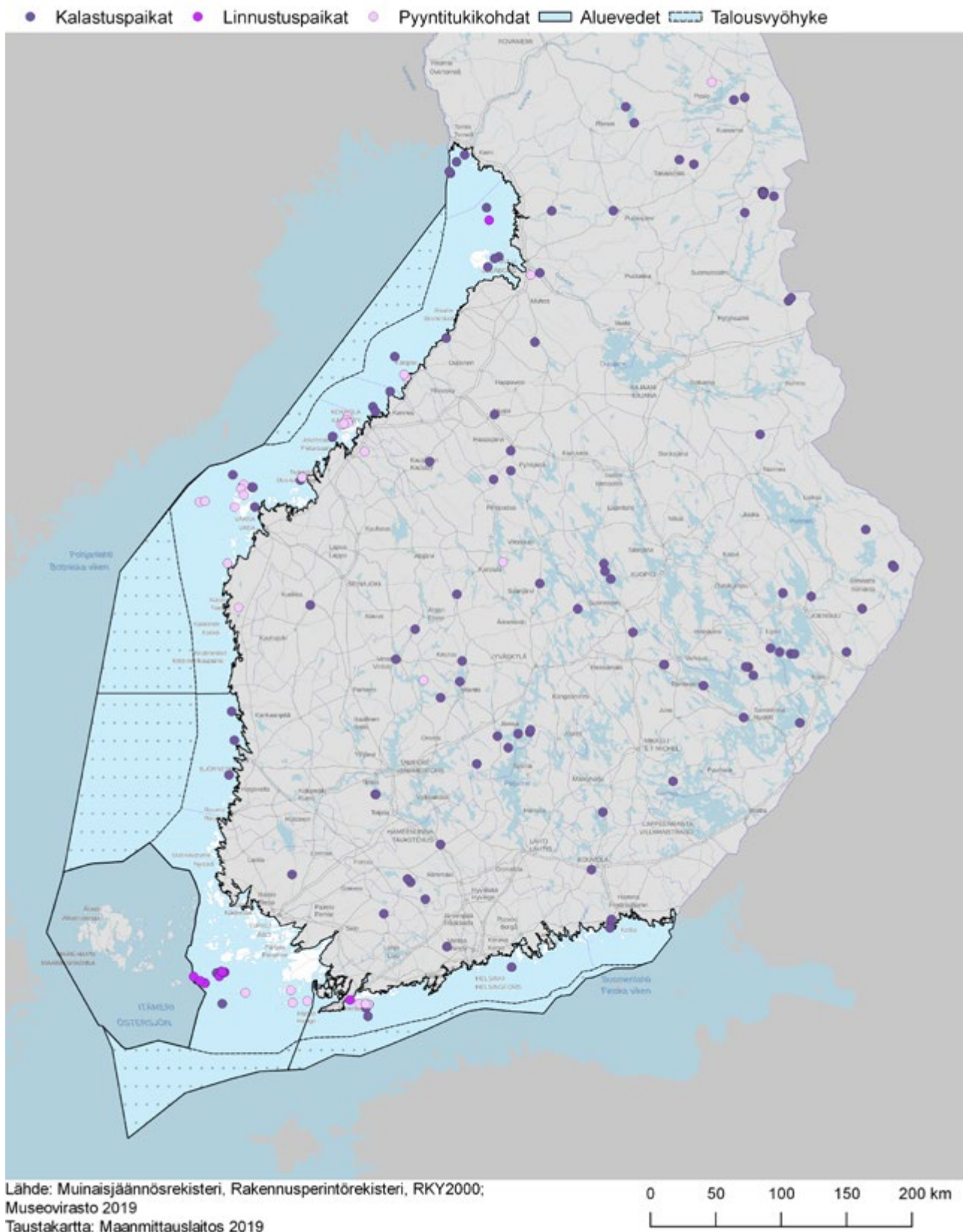
²⁵⁶ Ylimaunu 2000, s. 95.

Pohjanlahdella ja Perämerellä harmaaahylje on aiheuttanut suuria vahinkoja kalataloudelle rikkoessa pyydyksiä ja syödessä kalat 1970–1990.²⁵⁷

Kuva: Hylkeenpyyntiä Perämerellä, saalis on saatu rantaan 29.11.1969. Lähde: JOKA/ Museovirasto, kuva JOKAKAL3B_16076.

²⁵⁷ Ylimaunu 2000, s. 17.

Kartta: Muinaisjäännösrekisterin kalastukseen ja hylkeenpyyntiin liittyviä ilmiöitä.

3.4 Ammatin tai muun toiminnan harjoittaminen

Ammatin ja muun toiminnan harjoittamisen kulttuuriympäristöjä ovat:

- Luotsiyhdyskunnat
- Merivartioasemat
- Meripelastusasemat

Luotsiyhdyskunnat

Luotsiyhdyskunta/luotsipaikka: meriväylän varrelle perustettu luotsien päivystyspaikka.²⁵⁸

Ensimmäisiä mainintoja Itämeren alueen luotsaustoiminnasta on jo 1200-luvulta. Luotsausta harjoittivat saariston kalastajat ja talonpojat sivutöinään, koska paikallisina asukkaina he tunsivat aluevetensä parhaiten. 1500-luvulla luotsitoiminta alkoi siirtyä isältä pojalle, syntyi luotsisukuja ja luotsauksesta tuli elämäntapa. Luotsien odotettiin asuvan luotsiasemalla tai sen lähellä ja saaristoon muodostui luotsikyliä ja -yhteisöjä. Luotsien odotettiin olevan aina paikalla, tai hän sai raskaita vahingonkorvausvaatimuksia tai kruunun laivan ajaessa karille maksoi hengellään. Virasta pakenemisesta seurasi hirttotuomio.²⁵⁹

Virallinen luotsilaitos perustettiin vuonna 1696, kun kuningas Kaarle XI antoi luotsilaitosasetuksen, joka yhdisti eteläisen Suomen Tukholman luotsipiiriin ja Ruotsin valtakunnan luotsilaitosorganisaatioon. Syyt tähän olivat sotilaalliset. Ruotsista oli tullut suurvalta ja Suomen merialueet haluttiin kontrolliin. Vuonna 1756 eteläisestä Suomesta muodostettiin oma luotsipiirinsä, jonka toimintaa johdettiin aluksi Ruotsin Karlskronasta, vuodesta 1770 alkaen Viaporista. Suomen siirryttyä Venäjän autonomiseksi osaksi, luotsilaitos jatkoi toimintaansa kuten ennenkin, muutamia uudistuksia lukuun ottamatta. Keisari Aleksanteri määräsi luotseille rahapalkan, etuuksia ja onnettomuuksien sattuessaa lievemmat rangaistukset, ei enää kuolemanrangaistusta. Pohjoisesta Suomesta muodostettiin oma Pohjanmaan luotsipiiri vuonna 1849. 1850-luvulla luotsilaitos muutettiin keskusvirastoksi.²⁶⁰

²⁵⁸ Historiallisen ajan muinaisjäännökset 2011, 6.3.2019.

²⁵⁹ Karttunen et al. 2016, s. 10.

²⁶⁰ Karttunen et al. 2016, s. 11.

Suomen itsenäistyttyä perustettiin Merenkulkulaitos, jonka alaisuudessa toimi luotsi- ja majakkaosasto. 1900-luvun sotien aikana luotsit toimivat omissa tehtävissään ja lisäksi heitä koulutettiin sotaluotseiksi, jotka opastivat sota-aluksia miinakenttien ohi. Sotien jälkeen Suomen vesillä luotsattujen alusten määrä kasvoi voimakkaasti. 1900-luvun puolivälissä keksittiin luotsien töitä helpottavia laitteita, kuten tutka ja hyrräkompassi, joiden myötä

luotsauksen tarve väheni. Vuosisatoja kestänyt perinteinen luotsitoiminta loppui 1970-luvulla. Sen muistona Uudenkaupungin 1850-luvulla rakennettu luotsiasema on museoitu ja avoinna kesäaikaan luotsimuseona. Sen kahdessa huoneessa on esillä aseman ja muiden läheisten luotsiasemien alkuperäistä esineistöä.²⁶¹

Luotsiyhdyskunnat esitetään kartalla Merellinen liikenne-luvun majakoita käsittelevän alaluvun yhteydessä.

Kuva: Orregrundin luotsiasema. Kuvaja: Kiisla Oy (kiisla.fi), CC BY-SA 4.0.

²⁶¹ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Uusikaupunki 30.8.2018.

Merivartioasemat

Merivartioasema: rannikolle tai saaristoon perustettu merivartioidinnin asemapaikka.

Kieltolain aikana Suomessa kaivattiin järeämpiä keinoja ja valvontaorganisaatiota salakuljetuksen kitkemiseksi, kuin mitä tullilaitoksella oli käytettävissään. Tätä työtä varten perustettiin merivartiolaitos vuonna 1930. Merivartiolaitos yhdistettiin vuodesta 1919 lähtien toimineeseen Rajavartiolaitokseen vuonna 1945.²⁶²

Suomen rannikon ja saariston merivartioasemat ovat toimineet pitkälti samoilla paikoilla kuin vanhat tullivartioasemat ja luotsituvat. Perinteisesti asemat sijaitsevat väylien lähellä ja näkyvyydeltään mahdollisimman avoimella paikalla. Vuosikymmenien ajan tämä tarkoitti äärimmäisen karuja maastoja ja ankaria ulkomeren työolosuhteita. Valvonta- ja alustekninen

kehitys 1950-luvulta alkaen johti asemaverkoston harvenemiseen sekä siirtymiseen ulkosaa-ristosta lähemmäs mannerta ja asutuskeskuksia. Tämä muutos jatkui etenkin 1990-luvulla.²⁶³

Pääsääntöisesti Merivartioaseman ympäristöön kuuluu asuin- ja valvontatilan ohella venevaja, laituri, verstastiloja sekä usein erillinen sauna. Monilla asemilla oli myös maise-massa selvästi erottunut valvontatorni. Haapasaaren merivartioasema on hyvä esimerkki edelleen alkuperäisellä paikallaan toimivasta merivartioasemasta.²⁶⁴

Merivartioasemista ei ole saatavilla digitaalista paikkatietoa.

Meripelastusasemat

Meripelastusasema: Suomen meripelastusseuran alaisuudessa toimiva asema²⁶⁵.

²⁶² Sundbäck 2005; s. 10–14, 146.

²⁶³ Lempiäinen, Vilma. Tiedonanto.

²⁶⁴ Lempiäinen, Vilma. Tiedonanto.

²⁶⁵ <http://mpas1.meripelastus.fi/> 5.3.2019.

Suomen rannikolla ja saarissa on sijainnut useita kymmeniä meripelastusasemia ja pelastusalusten venevajoja. Suomen ensimmäinen vapaaehtoisuuteen perustuva meripelastusasema perustettiin vuonna 1821 Suursaareen. Toinen varhainen asema sijaitsi Helsingin Puolimatkansaaressa. Meripelastusasemien lisäämisestä alettiin puhua vasta 1870-luvulla. Asemia ja venevajoja perustettiin eri aikoina eri puolille Suomen rannikkoa ja sisämaata.

Nykyisen Suomen alueella meripelastusasemia oli muun muassa Bengtskärissä, Berghamnissa, Bågaskärissä, Degerbyssä, Eckerössä, Haapasaassa, Hangossa, Harmajalla, Hernesaassa, Jätkäsaassa, Kellon Kiviniemessä, Kökäressä, Lohmilla, Lyökissä, Mustikka-
maalla, Märketissä, Nihtisaassa, Norrskärissä, Orregrundissa, Pellingissä/Glosholmassa, Porkkalassa, Puolimatkansaaressa, Raumalla, Reposaassa, Rönnskärssä, Signilskärissä, Stenvikissa, Sälgrundissa, Säpissä, Söderskärissä, Tankarissa, Utössä, Valassaarilla, Vänössä, Wargögaddanilla ja Örlenilla sekä Seurasaassa. Lisäksi eri puolille rannikkoa sijoitettiin eri aikoina pelastamiseen soveltuvia aluksia ja veneitä. Osa niistä sijoitettiin luotsiasemien yhteyteen.²⁶⁶ Osa asemista ja vajoista on edelleen säilynyt. Meripelastusasemista ei kuitenkaan ole saatavilla riittävän tarkkaa digitaalista paikkatietoa.

Kuva: Oulun Hailuodon meripelastusseuran asemalle pystytetty vaja. 1939. Kuva JOKA/Museovirasto JOKAKAL3B:5569

²⁶⁶ Merilahti 1997, s. 13-14, 22, 37, 42, 56-57, 60, 71, 73, 152.

3.5 Asuminen ja oleskelu

Asumisen ja oleskelun kulttuuriympäristöjä ovat:

- Rannikko- ja saaristokylät
- Historialliset rannikko kaupungit

Rannikko- ja saaristokylät

Rannikko- ja saaristokylä: merellisten elinkeinojen synnyttämän pysyvän kyläyhteisön rakennukset ja rakennettu ympäristö.

Eri puolilla Suomen rannikkoa ja saaristoa on säilynyt merellisten elinkeinojen synnyttämiä pysyviä kyläyhteisöjä ja niistä kertovaa rakennuskantaa. Monet näistä kylistä ovat rakenteeltaan ja rakennuskannaltaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaita esimerkkejä kalastuksen ja merenkulun tuottamasta rakennetusta ympäristöstä.

Asutus levisi tasaisesti niin ulkosaaristossa oleville pienille, karuille saarille kuin sisäsaariston rehevämille ja puustoisemmille saarille. Kalastaja- ja luotsikyliä tunnetaan 1200-luvulta lähtien. Ne sijoittuivat suojaisiin poukamiin ja sisäsatamiin, yleensä saarien etelärannoille. Kylien syntyyn ovat kalastuksen lisäksi vaikuttaneet saarten ohi kulkeneet merireitit ja laivaväylät.

Tyypillisen saaristokylän kerrostuneeseen kokonaisuuteen kuuluu asuin- ja talousrakennusten ohella satama laitureineen ja aallonmurtajineen, ranta-aittoja ja venesuojia sekä peltotilkut kiviaitoineen sekä mahdollisesti vielä jäänteitä vanhemmista rakenteista. Elinkeinosta kertovat kellarit, kalamajat ja verkkotelineet. Suuremmilla saarilla on lisäksi pieniä peltotilkkuja, niittyalueita ja navettoja. Keskeisimmissä kylissä oli usein myös oma pieni kirkko ja hautausmaa, seurantalo, koulu, luotsiasema ja merimerkkejä. Esimerkiksi Kemiönsaaren saaristossa on säilynyt rakennuksia 1700-luvulta.

Sotien jälkeen elinkeinoissa ja asutuksessa tapahtui suuria muutoksia. Kalastuksen rinnalle tuli muita elinkeinoja ja saariston kalastustilat alkoivat autioitua, varsinainen autioituminen tapahtui 1960- ja 70-luvuilla. Osa kalastustiloista ja saarista muuttui 1900-luvun loppupuolella vapaa-ajan asunnoiksi ja kesämökkitonteiksi. Silti niiden rakennettu kulttuuriympäristö kuvastaa yhä monipuolisesti alueen historiallisia elinkeinoja, kuten kalastusta, merenkulkua sekä myös myöhempää matkailua.

Kuva: Jurmon kylä Saaristomeren ulkosaaristossa. Kuvaaja Sampo Kivinen. CC BY-SA 4.0.

Historialliset rannikkokaupungit

Historialliset rannikkokaupungit: tiivis ja väkimäärältään suuri asuinpaikka, joka koostuu kaduista, kortteleista ja tonteista sekä julkisista jayksityisistä rakennuksista ja jolla on kaupunkioikeudet²⁶⁷.

Suomen vanhimmat kaupungit, Turku, Ulvila, Porvoo, Viipuri, Rauma ja Naantali, rakentuivat rannikolle liikenteellisiin solmukohtiin 1300–1400-luvuilla hansakauppiaiden hallitessa Itämeren kauppaa. Myös Tammisaari, Helsinki, Pori, Oulu, Vaasa sekä Uusikaupunki perustettiin Vanhemmalla Vaasa-ajalla (1523–1617) rannikolle. Tällöin kruunu aloitti myös ohjelmallisen laivanrakennuksen, ja perusti laivakartanoita sotalaivaston tukikohdiksi.

Ruotsin suurvalta-ajalla (1617–1721) laivanrakennus oli vilkasta koko merellisessä Euroopassa. Puihin laivoihin tarvittiin tervaa ja pikeä. Tervaa poltettiin runsaasti Varsinais-Suomessa, Uudellamaalla, Pohjanmaalla ja Järvi-Suomessa. Tervan ja laivanrakennuksen tuoma vauraus näkyi myös kaupunkien kehittämisenä, ja etenkin Pohjanmaan taloudellinen merkitys nousi huomattavaksi. Kruunun perustamista uusista kaupungeista useimmat sijoittuivat rannikolle. Näihin kuuluvat Kokkola, Uusikaarlepyy, Tornio, Lappeenranta, Raase, Kristiinankaupunki, Pietarsaari ja Hamina.

²⁶⁷ Arkeologisen kulttuuriperinnönopas, <http://akp.nba.fi/wiki/historiallinen-kaupunki> 11.3.2019 155

Suurvaltakauden merkantilistisen talouspolitiikan mukaisesti kaupungit jaettiin maa- tai tapulikaupunkeihin. Kauppa- ja laivanvarustus määriteltiin kaupunkielinkeinoiksi, joiden harjoittamiseen porvaristo sai erioikeudet. Turku ja Viipuri määriteltiin ensimmäisen luokan tapulikaupungeiksi, jonne ohjattiin ulkomaiset kauppalaivat. Toisen luokan tapulikaupunkien kauppaporvarit saivat vain purjehtia ulkomaisiin satamiin. Helsinki ja Porvoo saivat kuitenkin määrääjäksi oikeuden vastaanottaa ulkomaisia kauppalaivoja. Kun Helsinki siirrettiin Vironniemelle, sille myönnettiin samalla pysyvästi ensimmäisen luokan tapulikaupungin oikeudet, jotka Porvoolta puolestaan lakkautettiin.

Tukholmassa sijaitseva Tervakomppania -kauppajärjestö piti hallussaan tervakaupan monopolia. Se keskitti vuoden 1665 määräyksellään kaiken tervan myynnin Tukholmaan. Kauppajärjestön toiminta lakkasi vuonna 1712.

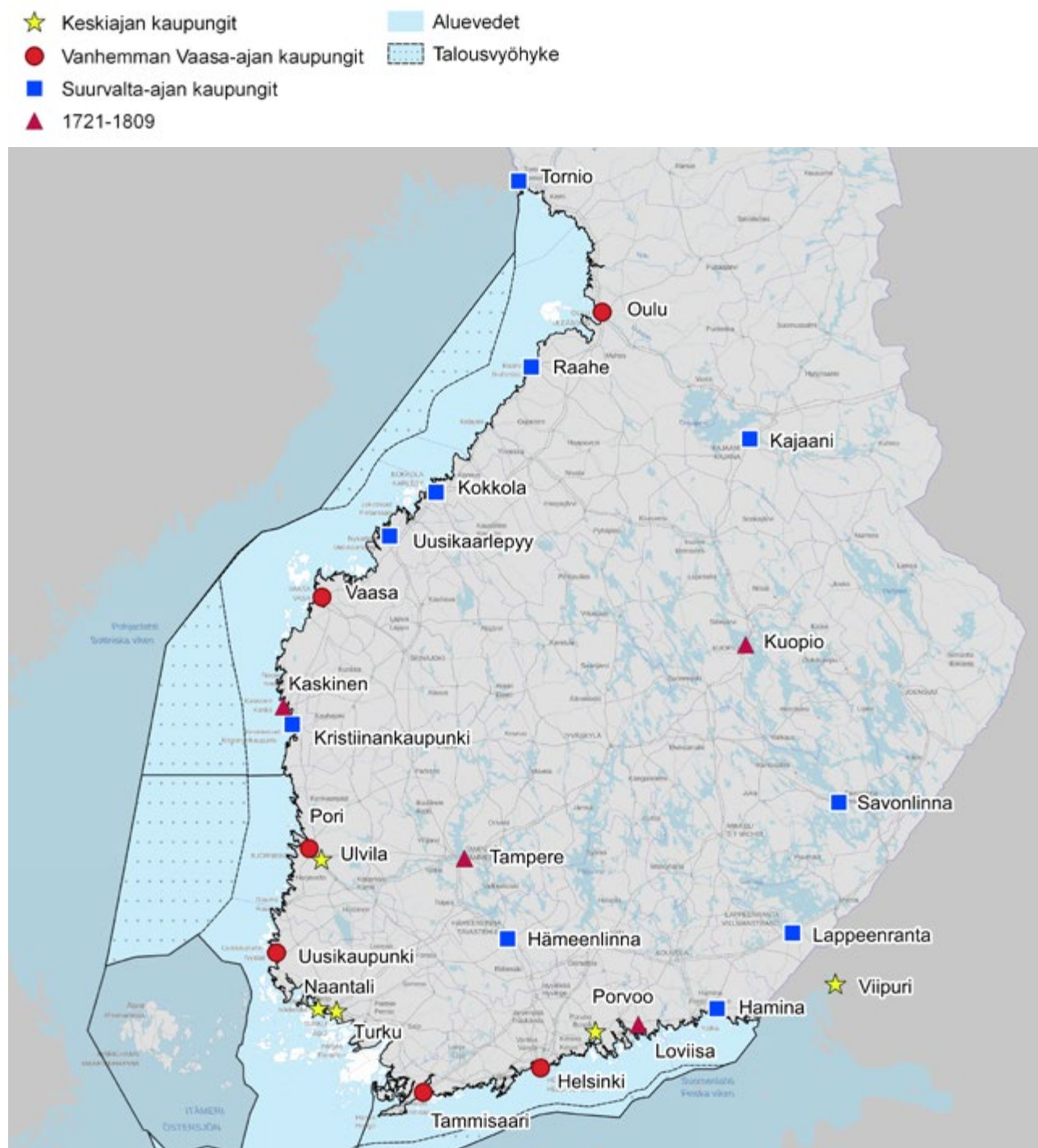
Hamina sai tapulioikeudet vuonna 1723. Kun Hamina liitettiin Venäjään vuonna 1743, siirrettiin sen tapulioikeudet vuonna 1745 perustetulle Loviisalle. Ulkomaan viennin ja tuonnin lisäksi myös talonpoikaispurjehtijat ohjattiin kotimaisiin tapulikaupunkien satamiin. Tätä kauppaa yritettiin säännöstellä muun muassa pitämällä markkinoita. Vuosina 1765–1766 myös Kokkola, Oulu, Pori ja Vaasa saivat oikeudet ulkomaanpurjehdukseen.

Suurvaltasotien aiheuttaman kansainvälisen kysynnän myötä tervanpoltto nousi uuteen kukoistukseen 1770-luvulla. Vauraat tervaporvarit Oulussa ja Kokkolassa harjoittivat ulkomaan tervan vienti- ja tuontikaupan lisäksi laivanvarustusta ja sahatoimintaa. Tapuli- ja maakaupunkien säännökset poistettiin lopullisesti vuonna 1879. Viimeiset tervaveneet laskettivat alas Oulujokea 1920-luvulla.

Kuva: Näkymä Loviisan satamarannasta 1890-luvulla. Kuvaaja K.E. Ståhlberg, Museovirasto, kuva HK19360222:4

Perämeren alueella kaupunkien ja satamien kehittymiseen on vaikuttanut voimakas maankohoaminen, jonka myötä satamat mataloituivat ja uusia satama jouduttiin rakentamaan syvemmän veden äärelle. Entisiä satamia hyödynnettiin muun muassa lastaus- ja laivanrakennuspaikkoina. Itsenäisen Suomen satamat toimivat puutavara- ja teollisuussatamina jäänsärkijöiden mahdollistaessa ympärivuotisen toiminnan osana kansainvälistä liikenneverkostoa.²⁶⁸

Kartta: Historialliset kaupungit. Suomen historiallisten aikakausien jaottelu: Keskiaika = 1150/1200-1520. Vanhempi Vaasa-aika = 1520-1560. Suurvalta-aika = 1611-1721. Vanhan Suomen aika = 1721-1809.

²⁶⁸ Lilius & Kärki 2014,425-435; <https://fi.wikipedia.org/wiki/Tervakauppa> 25.2.2019.

3.6 Teollisuus

Teollisuuden kulttuuriympäristöjä ovat muun muassa:

- Louhokset
- Kaivokset
- Ruukit
- Höyrysahat ja rimamöljät

Louhokset

Louhos: maanpäällinen paikka, josta louhitaan kiviraaka-ainetta ²⁶⁹.

Historiallisen ajan louhosten ympäristössä on usein runsaasti louhintajätettä sekä mahdollisesti myös kivivarastoja, jotka ovat jääneet kuljettamatta pois. Louhokseen liittyy myös erilaisten rakennusten ja rakennelmien jäännöksiä.

Kuva: Korpisaari Virolahden Virojoen kylän edustalla. Saaren lounaispuolella on säilynyt pitkä laiturin pohja, jota pitkin on lastattu louhittua kiviainesta laivoihin. Kuvaaja Rami Kokko 2018, Museovirasto.

Louhintatekniikka on jättänyt usein kohteisiin tunnusomaisia piirteitä. Vakokiilausmenetelmä oli käytössä louhostoiminnan alkuajoista aina 1800-luvulle ja sen rinnalla ryhdyttiin käsiporaukseen viimeistään 1700-luvun loppupuolella. Ruudin käyttö louhinnassa yleistyi ainakin Virolahdella vasta 1800-luvun toisella puoliskolla.

Varhaisimmat kivilouhokset liittyvät keskiaikaisten linnojen, kirkkojen ja kellareiden rakentamiseen. Erityisesti 1700-luvun puolivälissä rakennuskiveä tarvittiin linnoitustyömaille ja 1800-luvulla kiviä kului muun muassa palaneiden puukaupunkien kuten Turun, Vaasan ja Helsingin jälleenrakentamiseen sekä maaseudun kivilouhoksiin. Kiviteollisuus kasvoi nopeasti 1800-luvulla, sillä kovalla rakennuskivellä oli kysyntää muun muassa Iso-Britanniassa ja Venäjällä. Raakakiven ohella vietiin myös valmiita rakennuskiviä sekä katuun käytettyjä nupukiviä. Vientigraniitin päätuotantoalueet olivat Kökarissa, Vehmaalla, Uudessakaupungissa, Taivassalossa, Mikkelissä, Hyvinkäällä, Jyväskylässä, Varpaisjärvellä, Kurussa ja Espoossa. Teollisuuskivinä louhittiin muun muassa kalkkikiveä, vuolukiveä, kvartsiittia, fyl-liittiä ja myös piimaata. Kalkkia on Suomessa louhittu pääasiassa peruskalliosta. Paraisilla on lukuisia vanhoja louhoksia, joista huomattavimpia on Ersbystä Simonbyhyn yltävä 1,8 kilometriä pitkä louhosten ketju. Kemiöstä on jo 1300-luvulta tietoja kalkin louhimisesta Turun tuomiokirkon tarpeisiin.

Suomen tärkein kalkkikiviesiintymä on Varsinais-Suomen saaristossa Paraisilla. Jo varhain hyödynnettyjä huomattavia kalkkiesiintymiä on myös etelärannikolla Ahvenanmaalta Porvoon seudulle. Kivilouhoksia on perustettu rannikon ja sisämaan keskeisiin kaupunkeihin, sopivia graniittilaatuja tarjoaviin paikkoihin (Kuru, Vehmaa) ja viennin kannalta otollisille seudulle (Virolahti, Hanko).²⁷⁰

1700-luvun alussa alkoi Pietarin rakentaminen Venäjän valtakunnan pääkaupungiksi toden teolla. Tämä tarkoitti valtaviin raaka-ainemäärien rahtaamista Nevan perukoille ympäri koko Venäjän valtakuntaa sekä Itämeren. Itäisellä Suomenlahdella Viipuri ja Virolahden rannikko luovutettiin Venäjälle Uudenkaupungin rauhassa vuonna 1721 ja vielä Hamina ja Lappeenranta vuonna 1743. Näin ollen erityisesti Itäisen Suomenlahden saaristosta ja rannikolta raahattiin kiviainesta rakennustöihin jo hyvin varhaisessa vaiheessa. Katariina Suuren aikakautena rakentaminen sai kuitenkin jo aivan toiset mittasuhteet ja 1800-luvun alusta lähtien esimerkiksi Virolahden saaristosta ja rannoilta louhittiin graniittia ja muuta kiviainesta teollisessa mittakaavassa. Virolahden graniittilouhokset ovatkin valtakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristöjen listalla.²⁷¹ Ensimmäiset kivilouhokset olivat venäläisten omistamia ja niissä työskentelivät venäläiset kivityömiehet. Sen sijaan louhosten ylläpidossa sekä erityisesti kiviaineksen lastaamisessa ja rahtaamisessa työskenteli paljon paikallisia suomalaisia työmiehiä, kauppiaita ja merimiehiä. Maanomistajille maksettiin myöhemmin myös korvausta kiven louhimisesta heidän mailtaan. Louhoksilla oli näin ollen suuri merkitys alueen taloudelle.²⁷² Itäisellä Suomenlahdella kiviaines oli hyvin laadukasta ja näin ollen sitä louhittiin koko Kymenlaakson saaristosta. 1800-luvulla meren pyöreäksi hiomia kiviä alettiin raahata itäiseltä Suomenlahdelta katukiviksi Pietariin. Kiviä kerättiin mantereeseen ja saarten rannoilta Kannaksen ja Helsingin väliseltä alueelta.²⁷³

²⁷⁰ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: kivilouhos, [http://akp.nba.fi/wiki/louhos?s\[\]=kivilouhos](http://akp.nba.fi/wiki/louhos?s[]=kivilouhos) 5.3.2019.

²⁷¹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1286 28.2.2019.

²⁷² Kaukiainen 2016, s. 127.

Louhoksiin kuuluu myös paljon vedenalaista kulttuuriperintöä. Näitä ovat sadat kivien lastaamiseen tarkoitetut laiturienviviset tukirakenteet, jotka saattavat edelleenkin olla kymmenien metrien pituisia. Usein laiturit jouduttiin rakentamaan hyvinkin pitkiksi, jotta ne ulottuivat tarpeeksi syvälle eikä rahtialus tarttunut lastauksen aikana pohjaan. Laituriperustuksia löytyy esimerkiksi Virolahdelta todennäköisesti jokaisen louhoksen rannoilta. Louhoksiin liittyvät kiinteästi myös kivilasteja rahdanneet alusten hylt, joita löytyy erityisesti Virolahden Rautalanselältä, mutta myös Itäisen Suomenlahden ulkosaaristosta. Alusten kulkureitti kulki saaristosta läheltä Viipurinlahtea ja Koiviston edustalta Kronstadtin kautta Pietariin. Osa kiviaineksesta myös jäi Kronstadtin rakennusaineeksi.²⁷⁴

Kiviteollisuuden jälkiä löytyy eri puolilta rannikkoa ja saaria muun muassa Uudenkaupungin saaristosta²⁷⁵. Itäisellä Uudellamaalla hiekkaa rahdattiin hiekkajaaloilla Kråkosta²⁷⁶.

Kuva: Virolahden Korpisaaren graniittilouhos²⁷⁷. Kuvaaja Riikka Tevali 2018, Museovirasto.

²⁷³ Anttila 2008, s. 133.

²⁷⁴ Raunio 1965; Kaukiainen 2016.

²⁷⁵ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Uudenkaupungin museo, 30.8.2018.

²⁷⁶ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Porvoon museo, 14.9.2018.

²⁷⁷ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1286 7.3.2019.

Kaivokset

Museoviraston ylläpitämän muinaisjäännösrekisterin karttasovelluksessa (<https://kartta.museoverkko.fi>) on tarjolla kartta-aineisto ”Suomessa toimineet kaivokset 1530-2001²⁷⁸”, joka tarjoaa yleiskuvan kaivostoiminnan laajuudesta Suomessa, myös saaristossa. Erityisesti merellinen kaivosympäristö on Jussarön saaren vanha kaivos, josta louhittiin rautamalmia 1800-luvun lopusta aina 1900-luvun puoliväliin saakka. Jussarö on monipuolinen kulttuuriympäristö, johon liittyvät majakka- ja luotsitoiminta, kalastus, merenkulku ja puolustus usean vuosisadan ajalta.²⁷⁹

Ruukit

Rannikolla ja saaristossa toimivat erityisesti 1800-luvulla useat lasiruukit, tiili- ja kalkkitehtaat sekä sahatehtaat. Ruukeilla ja tehtailla oli yleisesti oma satama, sekä laivanrakennustoimintaa, joilla omat tuotteet kuljetettiin tilaajille. Ruukeilla oli suuri merkitys ympäristön asukkaille, joiden oma toimeentulo, koulutus ja tulevaisuus oli suurelta osin sidottu ruukin menestykseen. Esimerkiksi Mustasaressa Grönvikin lasiruukki työllisti ympäristön asukkaita, osti saaristosta runsaasti polttopuuta ja rakensi omia aluksia kuljettamaan lasituotteita. Grönvikin lasitehdas oli 1800-luvulla Pohjoismaiden suurin ikkunalasin valmistaja, jonka perusti laivanvarustaja Johan Grönberg vuonna 1812 Iskmon kylään satamapaikan viereen. Bromarvin Trollshovdassa on säilynyt hieno ruukkikokonaisuus, johon kuuluu tiiliruukin paikan²⁸⁰ lisäksi laivanrakennuspaikka sekä useita erilaisia kulttuuriperintökohteita kilometrien matkalla joki- ja järven patorakenteista tiiliin tarvittuun saven kaivauskuoppaan sekä hylkyihin.

Höyrysahat ja rimamöljät

Höyrysaha: höyryvoimalla toimiva sahalaite²⁸¹.

Suuri muutos sahateollisuudessa oli 1800-luvun jälkipuolella voimanlähteen vaihtuminen vedestä höyryyn. Mekaanisen metsäteollisuuden höyrysahat olivat vesisahoihin verrattuna yleensä suurempia tuotantolaitoksia, jotka oli usein rakennettu puun sijaan kivistä tai tiilestä. Saharakennusten ohella höyrysahaan kuului voimahuone, jossa höyrykone sijaitsi. Hyvän esimerkin tarjoaa 1900-luvun alussa toimineen Luvian sahan raunioalue Satakunnassa. Saha-alueilta löytyy, kuten Oulun Varjakasta, muun muassa suurten tuotantorakennusten raunioita, tieverkkoa, satamalaitteita ja jopa rautatiejäännöksiä.²⁸²

²⁷⁸ Aineiston näkeminen edellyttää kirjautumista. Karttatase: Rakennettu ympäristö - muut aineistot

²⁷⁹ RKY, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1208.

²⁸⁰ Muinaisjäännösrekisterin kohde 1000018391.

²⁸¹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: höyrysaha, <http://akp.nba.fi/wiki/höyrysaha> 5.3.2019.

²⁸² Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: höyrysaha, <http://akp.nba.fi/wiki/höyrysaha> 5.3.2019.

Höyrysahoja rakennettiin erityisesti suurten jokien suistoihin, minne oli helppo uittaa tukit sisämaasta ja sekä lastata sahatavara ulkomaille purjehtiviin laivoihin. Höyrysahojen valtakautta oli aika 1860-luvulta 1900-luvulle saakka. Höyrysahalaitosten ensimmäiset keskittymät muodostuivat laskujokien suistoihin Pohjois-Pohjanmaalle, Perä-Pohjolaan, Satakuntaan ja Kymenlaaksoon.²⁸³

Sahoihin liittyvät myös uiton ja puutavaran lajittelun erilaiset rakenteet kuten suisteet, uittorännit, puomit ja laajat erottelulaitokset. Esimerkiksi Satakunnasta tunnetaan Kokemäenjoen uiton rakenteita ja rakennuksia, jotka maankohoamisen vuoksi sijaitsevat nykyään etäällä rantaviivasta.²⁸⁴

Kuva: Mahdollisesti 1800-luvulta peräisin olevia saharakenteita Sipoon Kaunissaassa. Kuvaaja Vesa Laulumaa 2016. Museovirasto, kuva AKDG4811:1.

Rimamölkä: sahojen rimajätteestä muodostunut ranta-alue.

Vanhoilla 1800–1900-lukujen alun sahapaikkakunnilla rimamöljät erottuvat rannoilta usein laajoina harmaantuneen puuaineksen alueina, joissa sahauksen jätteenä syntyneitä rimoja ja lautoja on kasattu päällekkäin. Toisinaan painoksi on voitu asetella kiviä. Joillakin alueilla rimamöljät voivat olla edelleen selkeästi havaittavissa, toisinaan ne ovat jääneet kasvillisuuden, sammaleen ja jopa puiden ja pensaiden alle tai niitä on säilynyt lähinnä veden alla.

²⁸³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: höyrysaha, <http://akp.nba.fi/wiki:h%C3%B6yrysaha>.

162 ²⁸⁴ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Satakunnan maakuntamuseo 20.9.2018.

Rimamöljiä löytyy sahapaikkakunnilta koko Suomen alueella. Kohteita ei ole inventoitu systemaattisesti.

Kuva: Simon Kalliosaaren rimamöljää. Saarella toimi saha aina vuoteen 1925 saakka. Kuvaaja Tapio Heikkilä, ympäristöministeriö.

3.7 Vapaa-ajan, virkistys- ja matkailun ympäristöt sekä tarinapaikat

Merikylpylät ja kylpylät

Vapaa-ajan, virkistys- ja matkailun sekä tarinapaikkojen kulttuuriympäristöjä ovat:

- Merikylpylät ja kylpylät
- Huvilayhdyskunnat
- Kultti- ja tarinapaikat
- Jatulintarhat

Merikylpylä/kylpylä: paikka, jossa oleskellaan vesialtaissa virkistäytymisen, terveydenhoidon tai sosiaalisen seurustelun takia.

Kylpylöitä on perustettu yleensä lähteiden tai mineraalipitoisten vesien äärelle ja niissä on ollut saatavilla myös monenlaisia hoitoja. Euroopan valistusajalla veden ja vesihoitojen hyödyllisyys ja lääkitsevät ominaisuudet nousivat jälleen esille. Vierailut terveyskylpylöissä, veden nauttiminen niiden terveyslähteistä ja kylpyjen ottaminen tulivat keskeiseksi osaksi säätyläistön seuralämää.²⁸⁵

Vaikka Suomessa kaupungit olivat agraarisia ja saunakulttuuri oli jo juurtunut tänne vahvasti, perustettiin tännekin kylpylöitä viimeistään 1700-luvulla. Kylpylöitä oli muun muassa Oulussa, Pietarsaaressa, Vaasassa, Raumalla, Naantalissa, Turussa, Hangossa, Tammisaassa, Helsingissä ja Loviisassa.²⁸⁶ Tämä kylpyläkulttuuri eli kukoistustaan 1800-luvulla. 1900-luvun alussa uudenlainen ulkoilmaelämän ja liikuntakulttuurin nousu houkutteli asiakkaita erityisesti merikylpylöihin. Toisen maailmansodan jälkeen kylpylöiden toiminta suuntautui hoito- ja kuntolaitosten suuntaan.

Suomessa kylpylöitä ei ole inventoitu systemaattisesti, ja arkeologisia kaivauksia on tehty vain vähän.²⁸⁷

Kuva: Ullanlinnan kylpylä 1860-luvulla. Kuvaaja Eugen Hoffers, Museovirasto, kuva HK19640104:111.25.

²⁸⁵ Suvikumpu 2014, s. 6–18.

²⁸⁶ Suvikumpu 2014, s. 55, 106, 114–115; <https://fi.wikipedia.org/wiki/Kylpyl%C3%A4>.

164 ²⁸⁷ Suvikumpu 2014, s. 227; <https://fi.wikipedia.org/wiki/Kylpyl%C3%A4>

Huvilayhdyskunnat

Huvilayhdyskunta: porvariston kesäasunnoiksi rakennetuista villoista ja huviloista muodostunut yhdyskunta.

Suomeen rakennettiin villoja tai huviloita osana Ruotsin vallan säätyläiskulttuuria. Maan vanhin huvila-asutus on keskittynyt rannikkokaupunkeihin, etenkin Pohjanmaalle. Huviloita rakennettiin usein myös kylpylöiden liepeille. Ne yleistyvät 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa vauraan porvariston kesäasuntoina kaupunkien läheisyydessä tai maaseudulla.

Huvila-arkkitehtuuriin liittyvät verannat ja parvekkeet palvelivat asiaan kuuluvaa seurustelua ja joutilasta kesänviettoa.

Vanhemman huvila-asutuksen historiaa ei juurikaan ole tutkittu systemaattisesti, vaan huvila-alueita on pikemminkin inventoitu kaupunkikohtaisesti.²⁸⁸

Kultti- ja tarinapaikat

Tarinapaikat ovat luonnon kohteita kuten kiviä, kallioita, puita, metsiköitä, vesipaikkoja, maa-alueita tai muita vastaavia paikkoja, joihin liittyy perimätietoa tai tarinoita erilaisista tapahtumista ja tavoista. Paikoissa ei välttämättä ole ihmisen tekemiä rakennelmia tai merkintöjä, mutta joskus niiden yhteydessä voi olla esimerkiksi karsikko tai muistomerkki.

²⁸⁸ Soiri-Snellman 1985, s. 18–21.

Kuva: Huvila Ruissalossa Turussa 1980- luvulla. Kuvaaja K.E.Ståhlberg. Museovirasto kuva HK19580401:421.

Kalliomuodostumiin, saariin, siirtolohkareisiin, isoihin kiviin ja luoliin ja muihin huomiota herättäviin geologisiin muodostumiin liittyy erilaisia tarinoita. Ne kertovat muun muassa yliluonnollisesta toiminnasta (esimerkiksi jättiläiset ja pirut), aarteista ja aarnivalkeista, vainajien toiminnasta, vanhoista asuinpaikoista, elinkeinon harjoittamisesta, viranomaisten toiminnasta, sotakokemuksista ja liikenteen reiteistä. Tällaisia kohteita ovat esimerkiksi Janakkalan Paimenkivi, Joensuun Mäntylammen Laukkukivi, Kaarinan Ryöväriholma, Raaseporin Busö Viborgs sten²⁸⁹ ja Porvoon Onaksen Napoleonin kivi²⁹⁰.

Erlaisia tarinapaikkoja on tuhansia kaikkialla Suomessa.²⁹¹

Tarinapaikka: kivi, kallio, puu, lähde, lampi tai muu luonnon kohde, johon liittyy vanhoja tarinoita ja/tai perimätietoa.²⁹²

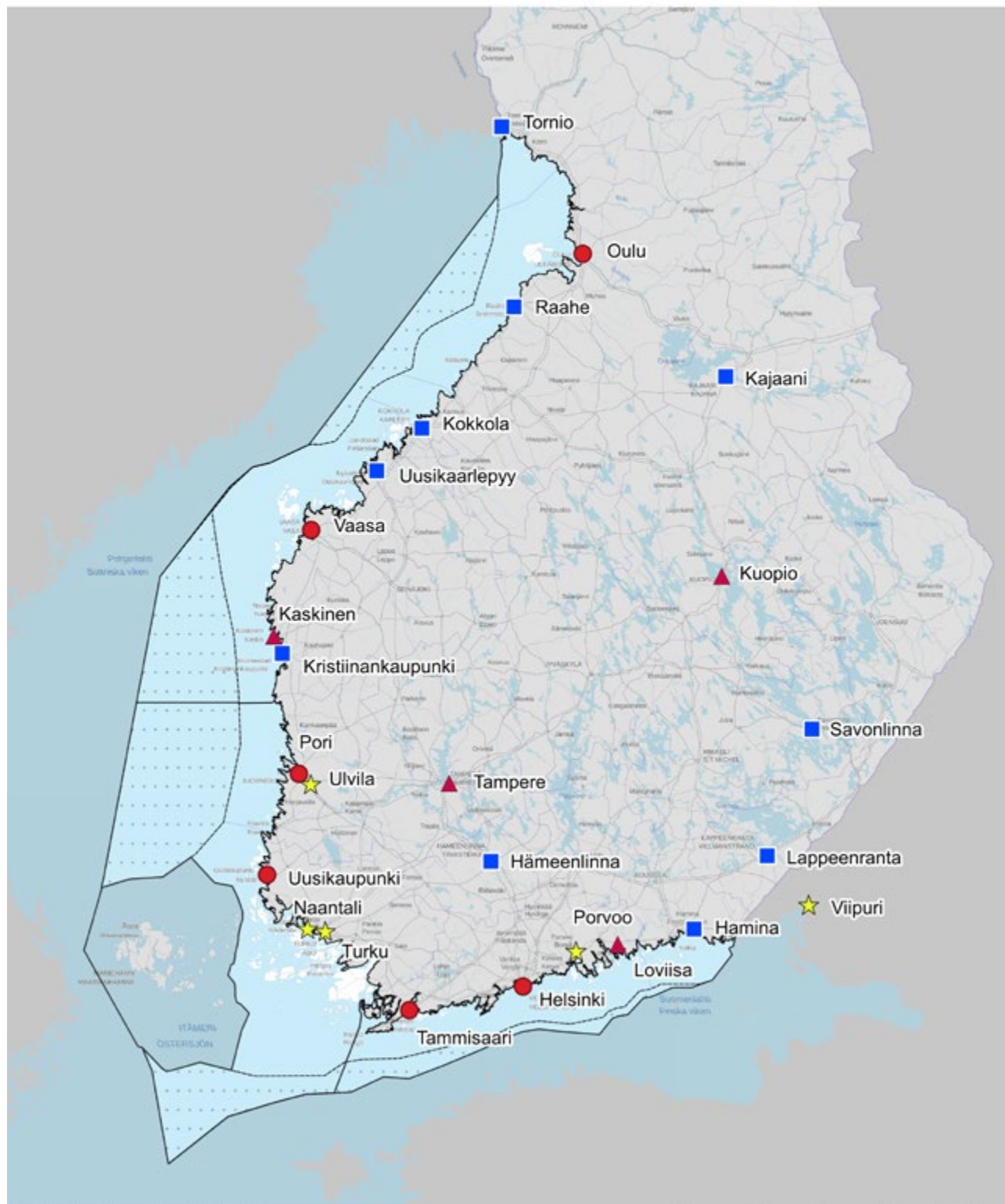
²⁸⁹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: tarinapaikka, [http://akp.nba.fi/wiki/tarinapaikka?s\[\]=tarinapaikat](http://akp.nba.fi/wiki/tarinapaikka?s[]=tarinapaikat), 27.2.2019.

²⁹⁰ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Porvoon museo 14.9.2018.

²⁹¹ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: tarinapaikka, [http://akp.nba.fi/wiki/tarinapaikka?s\[\]=tarinapaikat](http://akp.nba.fi/wiki/tarinapaikka?s[]=tarinapaikat), 27.2.2019.

²⁹² Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: tarinapaikka, [http://akp.nba.fi/wiki/tarinapaikka?s\[\]=tarinapaikat](http://akp.nba.fi/wiki/tarinapaikka?s[]=tarinapaikat), 27.2.2019.

- ★ Keskiajan kaupungit
- Vanhemman Vaasa-ajan kaupungit
- Suurvalta-ajan kaupungit
- ▲ 1721-1809
- Aluevedet
- Talousvyöhyke

Taustakartta: Maanmittauslaitos 2019

0 50 100 150 200 km

Kartta: Muinaisjäännösrekisterin kultti- ja tarinapaikat sekä jatulintarhat.

Kuva: Porvoon Onaksen Napoleonin kivi. Kuvaaja Vesa Laulumaa 2013, Museovirasto, kuva AKDG3196:2.

Tietolaatikko

Jatulintarha: kivistä rakennettu maantasainen kuvio tai latomus, jossa on yksi tai useampia kehien reunustamia kulkureittejä reunalta keskelle.²⁹³

Jatulintarhat luokitellaan usein tarinapaikkoihin. Jatulintarhat on rakennettu parinkymmen senttimetrin kokoisista kivistä. Ne ovat maantasaisia ja yksikerroksisia, minkä johdosta monet kuvioista voivat olla sammaleen peittämiä. Jatulintarhojen sokkelokuvioita on kolmentyyppisiä: ristikeskustainen, munuaisenmuotoinen ja spiraali. Tarhojen läpimitta vaihtelee 5 metristä 24 metriin.

Suurin osa jatulintarhoista sijaitsee merellisessä ympäristössä saaristossa ja rannikolla, usein karuilla luodoilla ja erämaa-alueilla. Joitakin tarhoja tunnetaan myös sisämaasta. Jatulintarhoja on rakennettu yleensä kallioille, mutta myös kankaalle ja kivikkoihin. Jatulintarhojen nimitykset voivat vaihdella paikkakunnittain. Yleisnimityksenä käytetty jatulintarha on peräisin Kemin ja Tornion alueelta. Tornionlaakson museolla onkin tiedossa alueeltaan runsaasti perimätietoa jatulintarhoista, muun muassa Simosta, Kemin edustalta sekä Tornion ja Haaparannan välisestä saaristosta.²⁹⁴ Yleisemmin käytetty nimi tarhoista on Jungfrudans. Myös labyrintti on tunnettu nimi.

Saaristossa sijaitsevat jatulintarhat ovat todennäköisesti kalastajien, luotsien ja merimiesten tekemiä ja liittyvät kalansaaliin ja hyvän purjehdussään turvaamiseen. 1800-luvulta tunnetaan kansanperinnettä jatulintarhoista nuorison kisailupaikkoina. Yksi esitetty peruste on myös rajamerkki. Jatulintarhoista ei ole löydetty ajoittavaa materiaalia, joten niitä ei voi ajoittaa tarkasti. Eri jatulintarhatyyppien välillä ei ole myöskään voitu havaita erityisiä kronologisia tai alueellisia eroja. Jatulintarhojen konteksti (rannankorkeus ja ympäristö) liittyy ennen muuta historialliseen aikaan.²⁹⁵

Suomessa on noin 200 jatulintarhaa. Muinaisjäännösrekisterissä on tiedot noin 100 kohteesta.²⁹⁶ Tarhat sijaitsevat pääasiassa Pohjanlahden ja Suomenlahden saaristossa ja rannikolla Kemistä Viipuriin, mutta tarhoja tunnetaan myös sisämaan metsistä, kylien laitamilta etenkin Etelä-Karjalasta ja Kymenlaaksosta. Myös erilaisessa perimätiedossa mainitaan jatulintarhat²⁹⁷.

²⁹³ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: jatulintarha, <http://akp.nba.fi/wiki/jatulintarha>, 27.2.2019.

²⁹⁴ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Tornionlaakson maakuntamuseo 12.9.2018.

²⁹⁵ Arkeologisen kulttuuriperinnön opas: jatulintarha, <http://akp.nba.fi/wiki/jatulintarha>, 27.2.2019.

²⁹⁶ https://www.kyppe.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_kohde_list.aspx, 27.2.2019.

²⁹⁷ Museovirasto 2018: kysely merellisen kulttuurin ominaispiirteistä, Tornionlaakson maakuntamuseo 12.9.2019.

Kuva: Porvoon Rågsåkerin jätulintarha. Kuvaaja Vesa Laulumaa 2013, Museovirasto, kuva AKDG3192:1.

Lähteet ja kirjallisuus

Internet-lähteet

Arkeologisen kulttuuriperinnön opas, Museovirasto:

<http://akp.nba.fi/start>

Arvokkaiden maisema-alueiden inventointi:

http://www.maaseutumaisemat.fi/?page_id=338

BalticRIM-hanke, Museovirasto:

www.balticrim.eu

<https://www.msp-platform.eu/projects/balticrim-baltic-sea-region-integrated-maritime-cultural-heritage-management>.

Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage, UNESCO 2001

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13520&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset, tunnistaminen ja suojelu. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. Niukkanen, Marianne (toim.) 2009.

<https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/Julkaisut/hist-ajan-muinaisjaannokset.pdf>

ICOMOS Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage 1996.

https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/underwater_e.pdf

Kansalliset kaupunkipuistot:

http://www.ym.fi/fi-FI/Luonto/Luonnon_monimuotoisuus/Luonnonsuojelualueet/Kansalliset_kaupunkipuistot

Kulttuuriympäristömme:

<http://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI>

Kulttuuriympäristön palveluikkuna, Museovirasto:

www.kyppi.fi

Meripelastusasema 1. Suomen Meripelastusseura:

<http://mpas1.meripelastus.fi/>

Museovirasto: <https://www.museovirasto.fi/fi/>

Nyman, Harri 2009: Meriväylien rakennusperintö:

<https://www.museovirasto.fi/uploads/Arkisto-ja-kokoelmapalvelut/Julkaisut/merivaylien-rakennusperinto.pdf>

Perinnealusrekisteri, Museovirasto:

<https://www.museovirasto.fi/fi/palvelut-ja-ohjeet/tietojarjestelmat/perinnealusrekisteri>

Porin kansallinen kaupunkipuisto: <https://www.pori.fi/asuminen-ja-ymparisto/puistot-ja-metsat/porin-kansallinen-kaupunkipuisto/> mika-kansallinen

Rutilus. Strategies for a Sustainable Development of the Underwater Cultural Heritage in the Baltic Sea Region. National Maritime Museums Report dnr 1267/03- 51, 2006.

http://baltic-heritage.eu/wp-content/uploads/2017/03/The-Rutilus-report-2006_1.pdf
8.1.2019

Sotamuseon internet-sivut:

<https://sotamuseo.fi/etusivu/ajankohtaista>

Struven ketju:

<https://www.maanmittauslaitos.fi/tietoa-maanmittauslaitoksesta/teemat/struven-ketju>

Tieteen termipankki: <http://tieteentermipankki.fi/>

Toivanen, Pekka: Laivanrakennus Pohjanmaalla 1600-luvulla.

http://sydaby.eget.net/swe/1600_build.htm

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY, Museovirasto:

http://www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx

Vanha Rauma. Unescon maailmanperintökohde:

<http://www.vanharauma.fi/unescon-maailmanperintokohde/>

Vesiväyliin liittyviä käsitteitä. Liikennevirasto 2011. Ohje Dnro 4956/1021/2011

https://julkaisut.vayla.fi/pdf3/ohje_2011_vesivayliin_liittyvia_fi.pdf

Painamattomat lähteet

Hangon kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Hangon kaupunki 2016.
Kotkan kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Kotkan kaupunki 2018.
Kulttuuriympäristöstrategia 2014–2020. Valtioneuvoston periaatepäätös 20.3.2014. Helsinki:
Opetus- ja kulttuuriministeriö, Ympäristöministeriö.

Lempiäinen, Vilma. Merivartiomuseo. Sähköpostitiedonanto 11.1.2019.

Maijala, Tapio; Meronen, Mikko ja Värjö, Tapani. Forum Marinum. Sähköpostitiedonannot
15.1.2019, 14.1.2019 ja 9.1.2019

Merellisen kulttuuriperinnön toimintaohjelma 2016–2020, Museovirasto.

Museovirasto 2018: Kysely merellisen kulttuuriperinnön ominaispiirteistä maakuntamuseoille
ja kaupunginmuseoille. Kyselyyn vastanneet:

- Hangon museo, Laura Lotta Andersson, 13.7.2018
- Keski-Pohjanmaan maakuntamuseo, Jouni Mustonen, 12.9.2018
- Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo, Lotta Friberg, 7.9.2018
- Porvoon museo, Juha Vuorinen, 14.9.2018
- Satakunnan maakuntamuseo, 20.9.2018
- Tornionlaakson maakuntamuseo, Minna Heljala, 12.9.2018
- Uudenkaupungin museo, Mari Jalava, 30.8.2018

Porin kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Porin kaupunkisuunnitel-
lusarja C64/2008.

Porvoon kansallisen kaupunkipuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. Porvoon kaupunki 2018.

Raunio, Eino 1965: Virolahden louhokset. Selostus vuosien 1964–1965 aikana suoritetusta
selvittelystä Virolahden kivilouhosten kohdalla. Moniste.

Turun kulttuuripääkaupunkipuisto: Turun kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuun-
nitelma. Turun kaupunki 2011.

Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi. Kuulemisen taus-
ta-aineisto. Ympäristöministeriö 11.11.2015.

Kirjallisuus

Anttila, Risto 2008. Kaunissaari ajan aalloilla. Kaunissaaren kyläkunta ry. Kotka. Burström, Mats 2017. Ballast. Laden with history. Lund, Sweden: Nordic Academic Press. Börman, Jan-Erik 1980. Under Västnyländska segel 1840-1898. Helsingfors.

Delgado, James (toim.) 1997. Encyclopaedia of Underwater and Maritime Archaeology. Lontoo: British Museum Press.

Ehrensward, Ulla, Hedenström, Kaius, Kokkonen, Pellervo, Nurminen, Juha, Raurala, Nils-Erik, Saari, Marianne 1995. Mare Balticum: 2000 vuotta Itämeren historiaa. Otava: John Nurmisen säätiö.

Haggrén, Georg, Halinen, Petri. Lavento, Mika, Raninen, Sami & Wessman Anna (toim.) 2015. Muinaisuutemme jäljet. Helsinki: Gaudeamus.

Hausen, Reinhold 1904: Bidrag till Finlands historia III. Helsingfors.
Hietikko-Hautala, Tiina 2010. Jääkauden jälkinäytös. Merenkurkun saariston maailmanperintö. Merenkurkun maailmanperintöneuvottelukunta.

Kaituri, Arto et al. 2017. Merialuesuunnittelun lähtökohtia: merialueiden nykyinen käyttö, tulevaisuuden näkymät ja merialueita koskeva tietopohja. Helsinki: Ympäristöministeriö, Helsinki.

Karttunen, Ilkka, Lehtinen, Eero, Porkola, Petri (toim.) 2016. Miehet merellä. Hetkiä luotsauksen historiasta. Helsinki: John Nurmisen säätiö.

Kaukiainen, Yrjö 2016. Punaiset pilarit. Suomalainen graniitti tsaarien Pietarissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kinnunen, Kari A. 1990. Purjelaivojen lastina kulkeutuneita piikiviä löytää yhä vanhoilta satamapaikoilta. Kivi N:o 1/1990. Suomen jalokiviharrastajain yhdistys r.y. jäsenlehti.

Kinnunen, Kari A. 2002. Tarvekalujen raaka-aineen tuontia alkaen 6000 vuotta sitten. Tietohippu 1/2002. GTK:n tiedotuslehti.

Kuusisto, Elina & Rinkinen, Kristiina 2012. Missä maat on mainiommat. Uudenmaan liiton julkaisuja E114, Helsinki.

Laurell, Seppo 1999. Suomen majakat. Helsinki: Merenkululaitos.

Lilius, Henrik & Kärki, Pekka 2014. Suomen kaupunkilaitoksen historia II. Helsinki: SKS.

Merilahti, Juhani 1997. Sadan vuoden meripelastustyö. Helsinki: Suomen meripelastusseura.

Mäki vuoti, Markku 1994: Perämeren kansallispuiston kiinteät muinaisjäännökset. Metsä-hallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 23. Vantaa.

Nautica Fennica 1976–1990. Kausijulkaisu. Helsinki: Suomen Merihistoriallinen Yhdistys. Niitemaa, Vilho 1964. Suomen keskiaikaiset luonnonsatamat. Turun historiallinen arkisto. Nyman, Harri 2009. Meriväylien rakennusperintö. Ikkala, Marja-Leena (toim.) Helsinki: Museovirasto.

Pohjanmaan merellinen perintö. Pohjanmaan liitto, Österbottens förbund. Vaasa 2001. Riimala, Erkki (toim.) 1993–1995. Navis Fennica-sarja 1–4. Porvoo: WSOY. Soiri-Snellman, Helena 1985. Ruissalon huvilat. Turun maakuntamuseo Raportti 8.

Suhonen, Veli-Pekka (toim.) 2011. Suomalaiset linnoitukset 1720-luvulta 1850-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sundbäck, Esa 2005. Merivartiointia 75 vuotta. Merivartiolaitoksen ja merivartioston historia 1930–2005. Helsinki: Rajavartiolaitos.

Suvanto, Seppo 1973: Satakunnan historia III, Keskiaika. Satakunnan maakuntaliitto ry.

Suvikumpu, Liisa 2014. Suomalaiset kylpylät. Kotimaisen kylpyläkulttuurin historiaa. Helsinki: SKS.

Tarkiainen, Kari 2010: Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan. Suomen ruotsalainen historia 1. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.

Tuovinen, Tapani 1991: Fornfynden och deras uttolkning. Zilliacus, K. (toim.) Finska skären. Konstsamfundet, Helsingfors.

Tuovinen, Tapani 2000: Ulkosaariston arkeologiaa, Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen inventointi 1994–1997. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A No 122. Vantaa.

Tuovinen, Tapani 2011a: The Finnish archipelago coast from AD 500 to 1550 – a zone of interaction. *Iskos* 19, 10–60.

Tuovinen, Tapani 2011b: Jussarö, kulttuuriperintöinventointi 2011. Etelä- Suomen luontopalvelut, Metsähallitus.

Tuovinen, Tapani 2016: Saaristomeren kansallispuisto. Suojelualueen kulttuuriperintökohteiden inventointi 2014, osa 1. Metsähallitus, Etelä- Suomen luontopalvelut.

Uusi-Seppä, Niina (toim.) 2012. Satakunnan kulttuuriympäristöt eilen, tänään, huomenna. Pori: Satakunnan museo.

Westerdahl, Christer 2006. On the Significance of Portages. A survey of a new research theme. Westerdahl (ed.) *The Significance of Portages. Proceedings of the First International Conference on the Significance of Portages, 29th Sept–2nd Oct 2004. BAR International Series 1499.*

Ylimaunu, Juha. 2000. Itämeren hylkeenpyyntikulttuurit ja ihminen-hylje -suhde. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LIITE NUMERO 1: Merellisen kulttuuriperinnön tilannekuvan teemat	
Liikenne	Historialliset meriväylät Veneenvetotaipeet ja -paikat Kanavat Hylyt Laivaloukut Laivojen hautausmaat Perinnealukset Majakat Satamaympäristöt, luonnonsatamat ja ankkuri- paikat Painolastipaikat Kalliohakkaukset ja kivikompassit Laiturit, aallonmurtajat ja hirsiaukset
Puolustus ja sodankäynti	Vedenalaiset puolustus- ja estevarustukset Meritaistelupaikat Muinaislinnat ja linnavuoret Keskiaikaiset linnat Linnoitukset ja linnoitusympäristöt Kiviunit eli ryssänuunit Rajamerkit
Elinkeinot	Laivanrakennuspaikat Tomtting-paikat Kalastuspaikat ja kalastusrakenteet Hylkeenpyynti ja linnustus
Ammatin tai muun toiminnan harjoit- taminen	Luotsiyhdyskunnat Merivartioasemat Meripelastusasemat
Asuminen ja oleskelu	Rannikko- ja saaristokylät Historialliset rannikkokaupungit
Teollisuus	Louhokset Kaivokset Ruukit Höyrysahat ja rimamöljät
Vapaa-ajan, virkistyksen ja matkailun ympäristöt sekä tarinapaikat	Merikylpylät ja kylpylät Huvilayhdyskunnat Kultti- ja tarinapaikat Jatulintarhat

Sofia Maria	Alusten hylt	Oulu	1865	Kuunarikoffi	Puu	1859	Kiinteä mui- naisjännös	x	18 m	Hollanti
Haminansalmi	Puolustusvar- ustukset	Helsinki	2172	Hirsiarkkipato, hylkyjä	Puu	1700-luku	Kiinteä mui- naisjännös	x		
Esselholm	Alusten hylt	Raase- pori	1439	?	Puu; tammi	1500-luvun loppu	Kiinteä mui- naisjännös	x	16 m	?
Ladoga	Alusten hylt	Kemiön- saari	1529	Panssarifregatti	Metalli	1915	Kiinteä mui- naisjännös	x	45 m	Venäjä
Huis de Warmelo	Alusten hylt	Porvoo	2381	Fregatti?	Puu	1715	Suoja-alue	x	60 m	Hollanti
Keulakuvahylky	Alusten hylt	Kemiön- saari	1513	2-mastoinen priki	Puu	1873	Kiinteä muinaisjännös		18 m	Englanti
Punapartojen hylky	Alusten hylt	Hamina	1083	3-mastoinen pur- jealus	Puu	1800-luku	Kiinteä mui- naisjännös		30 m	?
Tiiskerin tykkihylky	Alusten hylt	Loviisa	1159	2-mastoinen brigan- tiini	Puu	1786	Kiinteä muinaisjännös		55 m	Englanti
Sandviken	Alusten hylt	Kirk- konummi	1252	Höyrylaiva, rahti- laiva	Metalli (rauta)	1876	Kiinteä mui- naisjännös		51 m	Ruotsi
Russarö	Alusten hylt	Hanko	2473	2-mastoinen pur- jelaiva	Puu	1700-luku	Kiinteä muinaisjännös		30 m	?
Skeppsbådarnan hylky	Alusten hylt	Parainen	2583	Parkki	Rauta ja puu	1905	Kiinteä mui- naisjännös		30 m	Ahvenanmaa
Jussarö II	Alusten hylt	Tammis- aari	1440	2- tai 3- mastoinen	Puu	1700-luku	Kiinteä muinaisjännös		17 m	Venäjä/ Eng- lanti

Kaapelihylky	Alusten hylt	Hanko	1392	1-mastoinen, hollan-tilaistyyppinen	Puu; tammi	1647/48	Kiinteä mui-naisjännös	18 m	?
Metskär	Alusten hylt	Kemiön-saari	1521	1-mastoinen pur-jealus	Puu; tammi, lehtikuusi	1500-luvun loppu	Kiinteä muinaisjännös	18 m	?
Vidskär	Alusten hylt	Parainen	2284	?	Puu; tammi	keskiaikainen	Kiinteä mui-naisjännös	13 m	?
Alfred	Alusten hylt	Kemiön-saari	1552	Fregatti?	Puu; män-ty?	1852	Kiinteä muinaisjännös	21 m	Englanti

LIITE NUMERO 4: Toimintaympäristön perusteella määritellyt merelliset kulttuuriperintökohteet	
Sarake1	Sarake2
Rakennukset ja laitteet, jotka rakennettu alusten sijainnin määrityksen ja turvallisen kulun takaamiseksi	Majakat, merimerkit Luotsi-, pelastus- ja merivartioasemat
Satamat ja lastauspaikat, sekä näiden toimintoihin liittyvä infrastruktuuri	Ankkuripaikat, aallonmurtajat, paarlastipaikat, laiturit, makasiinit ja terminaalit Satamatyöläisten asunnot, satamanosturit, sekä satamatoimintoihin liittyvät kulku- ja kuljetusväylät kuten
Liikenneyhteysien ylläpito	Väylät Kanavat ja kaivannot, maantie- ja rautatiesillat, satamarautatiet Maantielauttaliikenne, veneenvetotaipeet, veneenvetomöljät
Vesillä liikkumista varten rakennetut kulkuvälineet	Laivat Alusten hylt
Vedenpinnan korkeuteen vaikuttavat suoja- ja turvarakenteet	Padot, pengerrykset, rantavallit
Saaristoon, rannikolle ja sisävesien varsille rakennetut sotilaalliset kohteet	Linnoitukset tukikohdat, puolustuslaitteet, taistelukentät
Vesien käyttöön liittyvä teollisuus	Vesivoimarakentaminen, laivan- ja veneenrakennusteollisuus, kaivannaisteollisuus (mm. merenpohjasta löytyvien hiekan, metallien ja mineraalien hyödyntäminen) Metsäteollisuus (mm. järvien ja jokien uittotunnelit ja -rännit) prosesseollisuus (mm. viemäri- ja vesijohtoverkosto)
Elinkeinotoiminnasta jääneet rakenteet	Kalastus ja muu pyynti rakennukset, rakennelmat ja laitteet, asuinpaikat (mm. kalamajat, padot ja muut pyyntivälineet)
Virkistys ja vapaa-aika	Kylpylät, uimarannat, huvivenesatamat, pursiseurarakennukset ja urheilukalastusalueet
Alueet	Maalla, vedessä tai vedenpinnan alapuolella olevat maisemat ja muut aluekokonaisuudet, jotka kertovat ihmisen ja veden vuorovaikutuksesta

LIITE NUMERO 4: Merelliset RKY- kohteet maakunnittain				
Maakunta	Kohteen nimi	Kuvaus	Teema	
Pohjois-Pohjanmaa	Perämeren kalasatamat ja kalastus-tukikohdat (4 kohdetta), Kemi ja Tornio	Perämeren kalastushistoria liittyy 1700-luvulla voimakkaaseen silakanpyyntiin, jota harjoitettiin koko Perämeren alueella aina Pohjanmaan rannikolta lähtien pitkälle Ruotsin puolelle saakka. Silakan pyynnille oli tyyppillistä pitkäaikainen oleskelu ulkosaarilla. Alueen saaria on käytetty kalastus- ja metsästysmatkojen kausitukikohtina siitä saakka, kun ne ovat maankohoamisen jälkeen syntyneet. Tukikohtien rakentumisessa näkyy myös vuosisatojen aikana tapahtunut voimakas maankohoaminen. Saarilla on säilynyt useita kalastukseen liittyviä rakennelmia, jääkellareita, verkkotelineitä ja kalamajoja.	Perinne-kohde	Maakunnalle ominaista maankohoamisen seurauksena paljastuneet saaret ja luodot, jotka varhain kalastajien asuttamia ja kehittyneet majakka- tai luotsisaariksi
	Hailuoto	Hailuoto on valtakunnallisesti merkittävä maisema-alue. Saarta on ikimuistoista ajoista saakka käytetty kalastuksen ja hylkeenpyynnin tukikohtana ja siellä on perinteisiä ja alkuperäisinä säilyneitä kalastajakylä, luotsiasema ja majakkayhdyskunta.	Perinne-kohde & Majakat	
	Iin Röytän luotsiasema	Iin Röytän luotsiasema on hyvin säilynyt 1800- ja 1900-lukujen taitteen luotsiasema osana varsin hyvin säilynyttä satamamiljöötä. Iin pitäjän rannikolla oli hoidettu luotsausta ja väylien merkitsemistäkin jo ennen virallista luotsitoimintaa.	Perinne-kohde	
	Ulkokrunnin majakka- ja luotsiyhdyskunta	Ulkokrunnin merenkulkuun liittyvä rakennuskanta ovat hyvä esimerkki eristyneissä oloissa toimineesta merenkulun virkamiesyhdyskunnasta. Sen eteläkärjessä on pieni kalastajakylä ja pohjoiskärjessä tunnusmajakka ja luotsiasema ulkorakennuksineen. Saaren länsirannalla on jatulintarhoja ja kivikummeli.	Majakat	
	Kallakarien kalastajatuki-kohta	Karut ja lähes puuttomat ulkoluodot ovat nousseet merestä 1400-luvun vaiheilla ja ne ovat muodostuneet tärkeiksi kalastus-, hylkeenpyynti- ja merenkulutukikohdiksi. Kallankari oli 1600-luvun alusta aina 1940-luvulle asti Kokkolan ja Oulun välisen rannikon tärkeimpiä silakanpyyntipaikkoja.	Perinne-kohde	
	Pyhäjoen kalarannat	Pyhäjoen Kaukon, Jokipuojin ja Parhalahden vanhat kalarannat kertovat alueen kalastusperinteestä. Pohjanmaan jokien suualueilla on tiiviisti rakennettuja venerantoja ja vauja-alueita, jotka ovat tyyppillisiä nimenomaan Pohjanmaan merikalastukselle	Kalastus	
	Iso-Kraaselin ja Taskun tunnusmajakat	Iso-Kraaselin ja Taskun tunnusmajakat ja luotsiasema ovat hyvin säilynyt kokonaisuus, joka liittyy toiminnallisena parina oleellisesti Raahen kaupunkiväylän ja meriliikenteen historiaan.	Majakat	

Keski-Pohjanmaa	Ohtakaran kalastajayhdyskunta ja luotsiasema	Ohtakaran kalastajayhdyskunta syntyi avomerikalastuksen tukikohdaksi, ja paikan historiaa kalastuspaikkana tunnetaan 1500-luvun puolivälistä saakka. Se kuvastaa Pohjanmaan rannikon kalastuselinkeinon synnyttämiä rakennettuja ympäristöjä. Luotsiasema ympäristöineen on hyvin säilynyt esimerkki 1900-luvun alun luotsiasemasta ja olennainen osa Ohtakaran merellisiin elinkeinoihin liittyvää kulttuuriympäristöä. Asema ja luotsimökit ympäristöineen ovat säilyneet lähes alkuperäisessä asussaan.	Perinne- kohde	Maakunnalle ominaista pienet kalastajakylät karuilla luodoilla ja saarilla
	Poroluodonkarin kalastajayhdyskunta	Poronluodonkarin pyyntiyhteisön historiallisen rakennuskannan muodostavat etelärannan kalasatama, pieni kalastajakylä, saaren pohjoisosan 1700-luvulta periytyvä maamme vanhin kalastusloisto sekä vanha kivikummeli.	Perinne- kohde	
	Tankarin ja Trutklippanin majakka- ja luotsiyhdyskunnat	Tankarin ja Trutklippanin loisto-, majakka- ja luotsiyhteisöt muodostavat monipuolisen, ajallisesti kerrostuneen ja hyvin säilyneen kokonaisuuden. Tankarin majakka ja Trutklippanin linjaloisto ovat Kokkolan historiallisen kaupunkiväylän tärkeimmät merimerkit. Saaren itärannalla on vanha kalastajien ja hylkeenpyytäjien kylä sekä 1700-luvulla rakennettu kirkko.	Majakat	
Pohjanmaa	Sälgrundin majakka, luotsiasema ja Laxhamn	Sälgrundin majakkayhteisö kuvastaa keskiajalta asti jatkunutta kalastusta sekä luotsi- ja majakkatoimintaa Pohjanlahden rannikolla. Sälgrundin 1875 rakennettu majakka on huomattava maisemaelementti ja tärkeä Kaskisten kaupungin ja sen merenkulkuperinteiden tunnus.	Majakat	
	Merenkurkun saariston majakka- ja luotsisaaret (10 kohdetta)	Majakka- ja luotsisaaret sijaitsevat Merenkurkun saariston maailman luonnonperintökohteessa ja havainnollistavat erinomaisesti alueen merenkulun hallinnon ja majakkatekniikan kehitystä. Kaikki kohteet 1800-luvun puolivälistä ja sen jälkeen.	Perinne- kohde & Majakat	
	Yttergrundin majakka- ja luotsiyhdyskunta	Selkämeren keskiosan rannikko varsinkin Siipyyenniemen tienoilla oli vielä 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Pohjanlahden merenkulun pimeimpiä alueita. Majakka paikkaamaan tilannetta 1800-luvulla. Majakan eteläpuolella on majakkayhteisön rakennuksia. Rakennusryhmän ympärillä on merkkejä pienialaisista viljelyksistä ja niiden raivauksessa syntyneitä kiviaitoja.	Majakat	
	Öuranin kalasatama	Öuranin saari paljastui maankohoamisen seurauksena merestä 700-luvulla. Öuranin kalasatama on Pohjanlahden ulkosaaristossa vuosisatoja käytössä ollut pyynnin ja kalastuksen tukikohta, jossa on säilynyt 1900-luvun alun kalatupia talousrakennuksineen.	Perinne- kohde	

	Raippaluodon kylä ja kalasatama	Raippaluoto on pienimittakaavainen Pohjanmaan rannikon saaristoyhdyskunta alueelle tyypillisine talonpoikaisrakennuksineen, kirkkoineen, pappiloineen, kouluineen, kyläteineen ja kalasatamineen. Raippaluoto sijaitsee Merenkurkun saariston alueella, joka on luokiteltu kansallismaisemaksi. Raippaluodon kirkonkylä sisältyy Merenkurkun saariston alueeseen, joka on hyväksytty Unescon maailman luonnonperintöluetteloon heinäkuussa 2006.	Perinnekohde	
	Mässkälin majakka- ja luotsiyhdyskunta	Mässkälin majakka- ja luotsiyhteisön rakennukset muodostavat ajallisesti monikerroksisen kokonaisuuden, joka on hyvä esimerkki merenkulun virkamiestoiminnasta ja osittain sen myötä syntyneestä saaristolaisasutuksesta	Majakat	
	Socklothällanin majakka- ja luotsiyhdyskunta	Maannousun myötä muodostunut saari, Socklothällanin majakka- ja luotsiyhdyskuntaan kuuluvat rakennelmat muodostavat hyvin säilyneen ja ajallisesti kerrostuneen kokonaisuuden. Rakennukset kuvastavat mielenkiintoisella tavalla merenkulun turvalaitteiden kehitystä ja niiden välisiä toiminnallisia yhteyksiä. Socklothällan on heinikkoa kasvava kalliosaari ja Hällgrund tiheää lehtimetsää kasvava luhikkosaari.	Majakat	
	Stubbenin majakkayhdyskunta	Stubbenin majakkayhdyskunta tunnusmaakoineen, luotsaukseen liittyvine rakennuksineen ja rakenteineen sekä avomeripyyntiin liittyvine muinaisjäännöksineen ilmentää paitsi merenkulun turvaamisen kehitystä eri vuosisatoina myös Pohjanmaan saaristolle tyypillistä varhaista pyyntielinkeinoä.	Majakat	
Satakunta	Luvian saariston kalastajatilat	Saaristossa on säilynyt arvokkaita kalastuselinkeinoon liittyviä entisiä kalastustiloja ja kalastajakulttuurista kertovaa rakennuskantaa, vaikka ympäristö ja elinkeinot ovatkin muuttuneet. Yksittäisten kalastustilojen ja -torppien lisäksi saaristossa on myöhempiä huvila-asutusta.	Perinnekohde	
	Säpin majakkayhteisö ja luotsiasema	Säpin luotsi- ja majakkasaaren rakennukset muodostavat hyvin säilyneen ja monipuolisen merenkulun historiaan liittyvän rakennuskokonaisuuden.	Majakat	
	Kaddin kalastusmajat	Kaddin kalastusmajat ovat ulkomerikalastuksen ja hylkeenpyynnin tukikohtia, jotka kuvastavat rannikkoseutujen harvinaiseksi käynyttä elinkeinomuotoa.	Perinnekohde	
	Mäntyluodon luotsi- ja satamaympäristö	Mäntyluodon satama on monipuolinen satamahistoriaan ja merenkulkuun liittyvä ympäristö yhdessä viereisen Reposäärin kanssa. Siellä sijaitsee Ryssäntorniksi nimetty tunnusmajakka. Kallon saari on historiallisesti merkittävä luotsipaikka, jossa on myös loisto.	Perinnekohde	
	Pihlavan huvila-alue	Pihlavan huvila-alue on laaja 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun alun huvilakulttuuria edustava alue Porinlahden rannalla. Huvilat ovat Porin kaupungin porvareiden rakennuttamia ja eri arkkitehtien suunnitteleamia. Alue on hyvin säilynyt ja arkkitehtuuriltaan korkeatasoinen varhaisen huvilakulttuurin edustaja maassamme	Perinnekohde	

	Reposaaren yhdyskunta	Reposaari muodostaa Porin kaupungin edustalle 1800-luvun jälkipuoliskolla kasvaneen yhdyskunnan, jolla on eritoten satamatoimintojen, telakan ja höyrysahan ansiosta ollut suuri paikallinen ja valtakunnallinen merkitys.	Perinnekohde	
	Santakarin pooki	Santakarin pooki kuvastaa havainnollisesti tunnusmajakan roolia Rauman historiallisen kaupunkiväylän ensimmäisenä ja tärkeimpänä merimerkinä. Tunnusmajakan lähiympäristö on säilynyt rakentamattomana ja avoimena.	Majakat	
Varsinais-Suomi	Bryggmanin huvilat	Turun ympäristön saarilla olevat Bryggmanin 1920–1940 -luvulla suunnittelema huvilat muodostavat kokonaisuuden, joka erinomaisesti kuvaa paitsi Erik Bryggmanin arkkitehtuurin, myös yleisemminkin suomalaisen modernin arkkitehtuurin tyyllistä muutosta klassismista funktionalismiin.	Perinnekohde	Maakunnalle ominaista eri-ikäiset puolustusvarustukset ja ajallisesti kerrostuneet merenkulun saaret ja kyläasutus
	Bengtskärin majakka	Bengtskärin graniittinen majakka asuinsiipineen ja majakkasaaren rakennukset muodostavat Saaristomeren merenkulun historiaan liittyvän rakennuskokonaisuuden ja ovat säilyneet kokonaisuudessaan 1900-luvun alun rakennusvaiheen hahmossa. Bengtskärin majakka on merenkulun tärkeimpiä rakennusperintökohteita ja siihen liittyy huomattavia arkkitehtonisia arvoja. Majakka on myös historiallinen taistelupaikka.	Majakat	
	Hiittisten kirkonkylä	Hiittisten kirkonkylä kuuluu Turunmaan sariston varhaisimmin pysyvästi asuttuihin kyliin. Kirkonkylässä on säilynyt paljon perinteistä saaristolaista rakennuskantaa ja Hiittisten kirkko lukeutuu maamme vanhimpiin ristikirkkoihin.	Perinnekohde	
	Kemiönsaaren ulkosaariston asutus	Kemiönsaaren ulkosaarilla Saaristomerelle ominainen asutus ja kylän vakiintunut rakennus on erinomaisesti edustettuna Högsåran, Holman ja Rosalan saarten kylissä. Jo keskiajalla asutetuilla kylillä on pitkä asutushistoria ja ne edustavat monipuolisesti alueen historiallisia elinkeinoja kalastusta, merenkulkua ja matkailua.	Perinnekohde	
	Örön linnake	Örön linnake Turunmaan saaristossa on yksi osa 1910-luvulla rakennettua laajaa ja moniportaista Pietari Suuren merilinnoitusta. Örön linnakkeen 1910-luvulla rakennetut patterit, tieverkosto, rakennuskanta, rakenteet ja luonto ovat säilyneet historiallisena kokonaisuutena.	Linnoitus/linnake	
	Isokarin majakka- ja luotsiyhdyskunta	Isokarin majakka- ja luotsiyhdyskunta on hyvin 1800-luvun merenkulun rakentamista kuvaava kohde. Isokari rakentuu majakkamiesten pihapiiristä ja luotsikylästä.	Majakat	
	Katanpään linnake	Katanpään linnake on Venäjän Suomenlahdelle rakentaman Pietari Suuren merilinnoituksetjun pohjoisin osa.	Linnoitus/linnake	

	Länsi-Turunmaan saaristoasutus (7 kohdetta)	Saaristomeren kyläympäristöt muodostuvat keskiajalta periytyvästä, pysyvästä merellisten elinkeinojen synnyttämästä saaristolaisasutuksesta ja ovat säilyttäneet hyvin saaristolaisuutensa. Tiiviiden kyläasutuksen lisäksi saaristokyläin kuuluvat kylien satamat laitureineen ja venevajoineen. Omille saarilleen sijoittuneissa kylissä asutus, rakennuskanta ja viljelymaisema on pienimuotoista ja sitä rajaavat metsäiset tai avoimet kallioalueet ja meri. Rakennukset ovat säilyneet pääosin vanhoilla kylätonteilla.	Perinne-kohde	
	Länsi-Turunmaan ulkosaariston kyläasutus	Ulkosaariston asuttaminen liittyy merenkulkuun ja kalastukseen. Saarten pienimuotoinen, pysyvä kyläasutus on saanut alkunsa saarissa jo keskiajalla ja monet ulko- ja välisaariston kylistä ovat säilyneet yhtenäisinä kokonaisuuksina. Kyläkuvalle ovat ominaista pienialaiset niityt ja kallioiden suojassa sijaitsevat tiiviit taloryhmät. Asutus on keskittynyt pääasiallisesti sataman ja pienialaisten kyläpeltojen tuntumaan.	Perinne-kohde	
	Seilin hospitaali	Seilin saarella on liki 350-vuotinen, maamme sairaanhoitolaitoksen kehitysvaiheisiin kiinteästi liittyvä historia. Hospitaalirakennus on Suomen vanhimpia säilyneitä sairaalarakennuksia. Seilin 1600-luvulla perustetun hospitaalisaaressa kokonaisuus muodostuu sairaalan rakennuksista, sairaalan maatilan rakennuksista sekä sairaalan kirkosta hautausmaahan ja pappiloihin.	Perinne-kohde	
	Utön linnake, majakka- ja luotsiyhdyskunta	Utön linnake-, majakka- ja luotsisaaren virkamiesyhdyskunta on maamme varhaisimpia ja pisimpään toimineita. Utön saari on strategisesti merkittävällä paikalla Itämereltä Saaristomerelle johtavan merireitin varrella, jota on purjehdittu jo ainakin 1500-luvulta. Utön puolustushistoriallisesta merkityksestä kertovat saaren linnoittaminen ja varuskuntarakentaminen 1910-luvulta alkaen.	Majakat & Linnoitus/linnake	
	Strömman kanava	Kanavarakentamisen alkuvaihetta edustavalla Strömman kanavalla on huomattava asema rannikon teollisuus- ja liikennehistoriassa. Strömman kanava yhdistää Suomenlahdella Teijonselän ja Finnarinselän Kemiönsaaren ja Salon rajalla		
	Lyökin tunnusmajakka ja luotsiasema	Lyökin poiki edustaa valikoimassa ajanjaksoa ennen kuin valtio otti merenkulun turvallisuudesta huolehtimisen hoitoonsa.	Majakat	
Uusimaa	Helsingin höyrylaivareittien kesähuvila-asutus	Helsingin lähisaaristoon höyrylaivareittien vartein syntynyt huvila-asutus ilmentää pääkaupunkilaisten 1800-luvulla alkanutta ja 1900-luvun alkupuolella laajentunutta kesäasumiskulttuuria.	Perinne-kohde	
	Pääkaupunki-seudun 1. ms:n linnoitteet	Pietarin suojaksi rakennetun puolustusketjun yksi osa on Viaporin meri- ja maalinnoitus. Se on yksi merkittävimmistä I maailmansodan aikana rakennetuista linnoituskokonaisuuksista	Linnoitus/linnake	

	Hankoniemen sotahistorian kohteet (6 kohdetta)	Hankoniemi lähisaarineen on maantieteellisen sijaintinsa vuoksi ollut vuosisatojen ajan maan merenkululle ja puolustukselle strategisesti tärkeä alue. Suomenlahdelle pistävällä niemellä on sotahistoriallisia muistomerkkejä, linnoituksia ja puolustusjärjestelmiä 1790-luvulta, 1800-luvun alusta ja 1850-luvulta sekä 1910-luvulta	Linnoitus/ linnake	
	Hauensuolen kalliopiiirrosalue	Hauensuolen kalliopiiirroksaaret ovat ainutlaatuinen merenkulkijoiden muistomerkki Itämeren alueella. Hauensuoli on muodostanut suojaosan luonnonsataman saaristoreitin varrella. Hauensuolen ankkuripaikalla merenkulkijat ovat odottaneet suotuisia säitä ja käyttäneet saarten sileitä kallioita kivisenä vieraskirjana. Yhteensä kallioilta on rekisteröity yli 600 erilaista kalliopiiirrosta, vaakunoita, nimikirjaimia ja puumerkkejä keskiajalta 1900-luvun alkuun.		
	Barösundin väylä	Barösund on Suomenlahden pohjoisrannikon historiallinen vesiliikenneväylä ja solmu-kohta, josta on haarautunut vesireitti Tallinaan. Väylä kulkee Inkoon sisäsaaristossa Barösundin salmen kautta. Väylän varrella oleva monipuolinen rakennuskanta koostuu vanhasta talonpoikais-, kalastaja- ja luotsiasutuksesta sekä 1800-luvun lopulta alkaen rakennetuista huviloista, täysihoitoloista ja kesämökeistä.	Perinne- kohde	
	Kallbådan ja Rönnskärin majakat	Rönnskärin ja Kallbådan majakat muodostavat parin, joka kuvastaa Porkkalanniemen historiallista merkitystä ikivanhan rannikon laivaväylän varrella. Rönnskärin majakka edustaa Suomen vanhinta säilynyttä majakka-arkkitehtuuria. Kallbådan on Suomen oloissa harvinainen majakka, jossa kaikki toiminnot on yhdistetty saman katon alle.	Majakat	
	Orregrundin tunnusmajakka ja luotsiasema	Loviisan väylän suulla sijaitsevalle Orregrundin luotsivartiopaikalle rakennettiin tunnusmajakka jo 1760. Orregrundin ajallisesti kerrostuneessa rakennuskannassa kuvastuvat pitkään jatkuneet luotsiperinteet. Saaren tunnusmajakka on yksi harvoista Suomenlahdella säilyneistä historiallisista merimerkeistä.	Majakat	
	Svartholman linnoitus	1700-luvun loppupuolen ruotsalaista linnoitustekniikkaa edustava Svartholma on merkittävä osa valtakunnan itärajan puolustushistoriaa. Helsingin edustalle rakennetun Suomenlinnan päälinnoituksen itäinen etuvarustus.	Linnoitus/ linnake	
	Björkholmin luotsiasema	Björkholmin entinen luotsiasema on Suomenlahden parhaiten rakennusajankohtansa asussa säilynyt luotsivartiotupa. Vuonna 1899 rakennettu Björkholmin luotsiasema sijaitsee Porvooseen johtavan kapean väylän varrella luonnonkauniilla saarella.	Perinne- kohde	
	Porvoon läntisen saariston luotsi-, majakka- ja kalastusyhdykunnat (6 kohdetta)	Porvoon läntisen saariston luotsi-, majakka- ja kalastusyhdykunnat ovat ympäristökokonaisuuksia, jotka kuvastavat erinomaisella tavalla saariston pitkä ja monipuolista asutus- ja elinkeinohistoriaa jo 1600-luvulta alkaen. historia ja asutus liittyvät luotsaustoimintaan. Onaksen talonpojalla oli luotsausvelvollisuus jo 1600-luvulla.	Majakat & Perinne- kohde	

	Jussarön kaivossaari	Jussarön kaivossaaren monipuolinen kultuuriympäristö, majakkapaikka sekä luotsi- ja kaivosyhdyskunta kuvastavat Suomenlahden kalastuksen, merenkulun, puolustuksen ja kaivostoiminnan historiaa useamman vuosisadan ajalta. Jussaröllä on ollut keskeinen merkitys Suomenlahden saaristoväylän merenkulussa		
	Struven astemittausketju	Struven ketju edustaa tärkeää vaihetta itä- ja länsieurooppalaisen tieteen ja tekniikan vuorovaikutuksessa. Struven ketju on erityinen todiste melkein kolme vuosisataa kestäneistä maapallon muodon ja koon mittauksista. Merellinen kohde sijaitsee Pyhtäällä, Mustaviirin saarella Suomenlahdella		
	Tammisaaren ulkosaariston kalastajatilat	Tammisaaren pitäjän Alglon ja Espingskärin asukkaat mainitaan jo 1500-luvun kirjallisissa lähteissä. Tammisaaren ulkosaariston Alglon ja Espingskärin saarten rakennettu ympäristö edustaa hyvin säilynyttä, tyypillistä ulkosaariston kalastajatila-asutusta	Perinne- kohde	
Kymenlaakso	Tammion ja Kuorsalon saaristokylät	Haminan Tammio ja Kuorsalo ovat Kotkan Haapasaaren ja Pyhtään Kaunissaaren tavoin esimerkki itäisen Suomenlahden kalastusta ja luotsausta harjoittaneesta kyläasuksesta ja sen tuottamasta rakennetusta ympäristöstä.	Perinne- kohde	
	Vironlahden graniittilouhokset	Virolahti on maamme merkittävin historiallinen kivilouhimoalue. Louhoksia on kaikkiaan yli 70. Lisäksi Haminaan kuuluvalla Pitkä-Kotkan saarella Kuorsalon saaristossa on erittäin hyvin säilynyt louhosalue. Pietarin rakentamiseen vesiteitse kuljetettua punasävyistä rapakivigraniittia on käytetty Pietarin rakentamiseen.		
	Haapasaaren saaristokylä	Kotkan Haapasaari on Haminan Tammion ja Kuorsalon sekä Pyhtään Kaunissaaren tavoin sekä rakenteeltaan että rakennuskannaltaan hyvin säilynyt esimerkki kalastuksen ja merenkulun tuottamasta rakennetusta ympäristöstä itäisellä Suomenlahdella.	Perinne- kohde	
	Ruotsinsalmen merilinnoitus, Kotka	Ruotsinsalmen merilinnoitus on rakennettu 1790–1809 keisarinna Katariina II:n käskystä samanaikaisesti siihen strategisesti liittyneen maaliikennettä turvanneen Kyminlinnan kanssa. Ruotsinsalmen merilinnoitus muodostuu erillään olevista linnakkeista eri puolilla Kotkan kaupunkia Kotkansaareissa sekä Tiutisessa ja muilla Kotkan edustan saarilla. Ruotsinsalmen merilinnoituksella on ollut merkittävä asema Venäjän länsirajan puolustuksessa, Kronstadtin etuvarustuksena ja laivastotukikohtana.	Linnoitus/ linnake	
	Tiutisen asuinalue	Tiutisen saariyhdyskunta on syntynyt 1900-luvun alussa Hallan sahan ja Tiutisen laatikkotehtaan työväen sekä kalastajien ja merimiesten asuntoalueeksi. Alue on rakentunut kapeiden kujien varsille tiheäksi puukaupunkimaiseksi yhteisöksi. rakenne ja Rakennuskanta on poikkeuksellisen hyvin säilynyt.	Perinne- kohde	
	Kaunissaaren saaristokylä	Pyhtään Kaunissaari on Kotkan Haapasaarien ja Haminan Tammion ja Kuorsalon tavoin sekä rakenteeltaan että rakennuskannaltaan hyvin säilynyt esimerkki kalastuksen ja merenkulun tuottamasta rakennetusta ympäristöstä itäisellä Suomenlahdella	Perinne- kohde	

